

АҢСНЫ
АШӘКӘЫҘҘЦӘ
РЕИДГЫЛА ИТНАЖЬУА

АЛАШАРА

АЛИТЕРАТУРА-
САХЪАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ

3

Итытцуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА
Анатоли Лагәлаа

АРЕДКОЛЛЕГИА:
Валентин Кәағәания
(аредактор хада ихатыңуаә)

Алықса Гогәуа

Виачеслав Бигәаа
Вахтанг Аңхазоу
Даур Наңкьебия
Гәында Кәытцниаңха
Зураб Цәапуа
Гунда Сақанияңха
Дырмаит Габалиа
Альбина Анқәабңха
(атқакзыңхықәу амазаныкәгаә)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:

Геннади Аламиа
Хана Гәынба
Енвер Ажьыба
Даур Ақаәба
Абзагә Ақалғьба
Валери Бигәаа
Дифа Габниаңха
Алина Жьипңха
Владимир Занңариа
Руслан Қапба
Валери Касланзия
Хаири Қәтарба
Октаи Чкотуа
Анзор Мықәба
Заира Тҳаитцыкәңха
Алхас Чхамалиа

Литературно-художественный и Общественно-политический журнал

Алашара (Свет)

Орган Союза писателей Республики Абхазия

Аредакция адрес:
384901 Акәа
Ажәанба имҕа, 9.
Ател: 226-25-42
772-70-86
990-44-35

e-mail: alashara55@mail.ru

Ажурнал «Алашара» аредакция иаднакыло аматериалкәа зегыы кыыпхъзароуп РТ SANS ашрифт ала. Егырт ашрифткәа рыла икыыпхъу акгыы аднакылазом.

Анбанкәшәарахъ ирытоуп 24.03.2025 ш.
Акыыпхъразы анапы атадоуп 19.04.2025 ш.
АФОРМАТ 70x108 1/16
Иныкәырпшу амехак 12,5 кыыпхъ бгыыц
Азаказ №
Атираж 500

Ареспублика Адсны Ахәынткарратә наплакы “Акыыпхъ Аоны”. Акәа. Ешба имҕа, 168.

Атехредактор:
Л. Амчпха.
Акорректорцә:
Л. Чамагәуапха,
И. Цьениапха,
М. Кәыцниапха.
Компиутерла акыыпхъ иаздырхиет:
С. Сазпха,
А. Акәспха

АХҚӘА:

БОРИС ГӘЫРГӘЛИА ДИИЖЬТЕИ 90 ШЫҚӘСА ЦИТ

Хаштра зкәым апоет, алитератураҗтааа 3
Анатоли Лагәлаа. Ипсадгыл ахәа игәы тнаблауан:
Борис Гәыргәлиа игәаларшәара иазкны 6
Борис Гәыргәлиа. *Ажәеинраалакәа* 10
Борис Гәыргәлиа. *Ғыцәаара зкәым амцабз* 18

МАХИНУР ПАПАПХА 75 ШЫҚӘСА ЛХЫЦИТ

Махинур Папапха. Каранфил. Амарзакан, амарзакан... *Ажәабжкәа. Еит. Леуан Лагәлаа* 21

РУШЬБЕИ СМЫР ДИИЖЬТЕИ 80 ШЫҚӘСА ЦИТ

Рушьбеи Смыр. *Ажәеинраалакәа* 36
Саида Хәыымпха. «Апырра – насыпуп» (*Рушьбеи Смыр имонолог*) 47
Анатоли Лагәлаа. *Ажәеинраала ғыцкәа* 65

ВЛАДИСЛАВ АРЗЫНБА ДИИЖЬТЕИ 80 ШЫҚӘСА ЦИТ

Аполлон Думаа. Владислав Арзынба диижьтеи 80 шықәса атдреи хусеициуреи ирызку гәалашәарақәак 72

РАУЛЬ ЛАШӘРИА ДИИЖЬТЕИ 80 ШЫҚӘСА ЦИТ

Анатоли Лагәлаа. «Гәаныла исныхәоит Ақсынра...» 78
Рауль Лашәриа. *Ажәеинраалакәа* 82

Валентин Кәагәаниа. Таиф Ацба илакә-поемақәак ирызкны 92

Анатоли Лагәлаа. Зыламыс загхъа игылаз апоет 102
Кәаста Герхелиа. *Ажәеинраалакәа* 107

ЗУРАБ ЦЬАПУА 65 ШЫҚӘСА ИХЫЦИТ

Ацарауағ нага, атцаарадырра аиҕкааа 126
З. Ць. Цьапуа. Ақсуа Нардтә эпос жәа-томкны аус адулашәа иазкны 128

АИҢАГА ҒЫЦҚӘА

Александр Пушкин, Расул Гамзатов, Анна Ахматова, Владимир Леонов, Марина Цветаева, Андреи Вознесенски, Андреи Дементиев, Владимир Маиаковски, Георги Иванов, Мухаддин Бемурзов. *Ажәеинраалакәа. Еит. Гәында Кәыцниапха* 138
Едгыы Зыба. *Ажәеинраалакәа. Еит. Сергеи Агындиа* 155
Артур Кенчешаов. *Ажәеинраалакәа. Еит. Дырмит Габалиа* 161

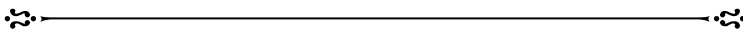
ЛАРИСА МАКАЧААПХА 75 ШЫҚӘСА ЛХЫЦИТ

Лариса Макачаапха. *Ажәеинраалакәа* 177
Мадонна Цлиапха. Амацәаз ақсуа нашанатә лакәкәа рҕы 183

АНЕКРОЛОГҚӘА

Алықса Гогәуа 187
Жәлар рышәкәышәы назаза хәа иархәон 190
Вахтанг Апхәазоу. Алықса Гогәуа атыхәтәантәи имшәхь инаскәагараан иихәаз ажәа 192
Владимир Зантәриа. Ажәлар, аринахыстәи шәеикәшәарақәа абзиара иазкызааит! 194
Зураб Цьапуа. Алықса Гогәуа атыхәтәантәи имшәхь инаскәагара иазку ажәа 196
Анатоли Лагәлаа. Хәпрозаҕы иреихәзоу ашәхә 198

Заур Бытәба 199

ХАШҒРА ЗҚӘЫМ АПОЕТ, АЛИТЕРАТУРАҒЦААФ

Ақсуа литература атоурых ағы иазәым-иоыцям еицырдыруа апоетцәа инарцауланы афилология иамеханакны иамаз, апоезиеи атцаарадыр-реи қәғиарала еидызбалоз. Убарғ арғиарауаа рхыпхьазарағы ичыдоу ихатә тың ааникылоит алитературағғы афилологияғғы злагала шыар-доу апоет, апублицист, алитературағцааф, акритик, арцаағы-аазаф Борис Алмасхан-иға Гәыргәлиа (1935–2012). Иара дреиуоуп ХХ ашәышықәса 60–70-тәи ашықәсқәа раантәи аполитикатә «ңсасира» иалиааз, «Кәтол-тәи ашәкәыфцәеи алитературағцаареи рышкол» еиуаз арғиарауаа. Машәыршәа ихәом апоет «Сара сқыта» захьзу иажәеинраалағы хашғра зқәым абарғ ацәәхәқәа:

Сқыта гәакья, Кәтол ақыта,
Сан са сгара ахьлыртысуаз,
Схәыцра ашықәсқәа рыбла жкырға,
Сқәыңшра гәтыхақәа ахьтысуаз...

Имкьатазо са исыцралеит
Уара умца, угәыбылра.
Убызшәа цшза цсыс исхалеит,
Уқьабз сымоуп хағарас.

Угәлымтәахқәа Иуа, Алықса –
Укәа итаршәыз цшқатас, –
Аброуп етәазкъ ахьахзыршаз,
Дарггы ахьцәыртыз етәатас...

Б. А. Гәыргәлиа, иқытәнтәи егырт апоетцәа (М. Лашәриа, Кә. Ломиа, П. Бебиа, В. Атцнариа, В. Касланзиа, Р. Лашәриа, Г. Аламиа ухәа) реипш, идоухатә напынца хадакәа иреиуахеит заа зыетцәахә кыдшәаз И. Коғониеи А. Лашәриеи мшабжара инхаз рашәа анагзара, рырфеиамтәкәаггы рытцаара. Абжьаратә школ даналга аамыштыахь иреихау атцара иоуит иара Қарттәи ахәынтқарратә университет афилологиятә факультет аҕны. 1964–1967 шықәсқәа рзы итцара иацитдон Москва, А. М. Горки ихьз зху Адунеитә литература аинститут аспирантураҕы. Убраҕа қәҕиарала ихьчеит акандидаттә диссертация «Апоема ажанр ацсуа литератураҕы» хәа хьзыс измаз атемала. Ари аамтә апоет ирфеиаратә нысымшаҕы кратцанакуаны ицхьазатәуп. Убра, Урыстәыла ахтнықалакь аҕны, ацсуа поет (усқан апоезиатә аизгақәа «Анапы разқәа», «Амреи ауааи» иравторыз) деизхазыгьейт, илацшхәаа акыр итбаахеит, атеориатә зықатцара бзиа иоуит, царауаф-литератураццәааҕны дшьякәгылейт. Анашсан идиссертациятә усумтә ашьатала итытцит амонография «Ацсуа поема» (1974).

Б. А. Гәыргәлиа Ацсныҕа даныгьежь имч-илша, идырра цәулақәа – ицстазаара зегь амеидоит Ақәатәи ахәынтқарратә апедагогикатә институт (иахьа – Ацснытәи ахәынтқарратә университет): зны аус иуан аурыси ахәаанырцәтәи алитературақәа ркафедраҕы арцааы еихабыс, ашьтахь – убри акафедра аихабыс, анашсан – афилология-апедагогикатә факультет адеканс. Аамтәказ Ацсны ашәкәышәцәа Реидгыла аусбарта напхгара азиуан. Ицстазаара атыхәтәантәи ашықәсқәа рзы апрофессорра ахьз иманы дрыцхьон еиуеипшым алекциатә курсқәа, ацсышәала еипш, урысшәалаггы.

Аҕар атцара дыртцара инацшыны Б. А. Гәыргәлиа итцтаауан азәыршы ацсуа шәкәышәцәа рырфеиамтәкәа, Д. Гәлиа инаиркны хаамтазтәи апоетцәеи апрозаикцәеи ркынза. Уи атәы иазышахатуп еиуеипшым аамтәкәа рзы адунеи збаз итцаамтәкәеи илитература-критикатә статиақәеи еидыкыло аизгақәа: «Ажәа ажәа арфеиоит» (1979), «Алитература-критикатә статиақәа» (1989), «Арфеиаратә хаҕсахьақәа» (2004), «XIX ашәышықәс-сазтәи аурыс литература атоурых» (2008), «XIX ашәышықәса антәамтәи – XX ашәышықәса алагамтәи раантәи аурыс литература атоурых» (2010) ухәа убас егыртггы.

Чыдала иазгәататәуп атцарауаф ицбабаа апоет Гьаргь Чачба ишымтәкәа ацхьаф изнагараҕы, ицстазаареи ирфеиаратә мөеи рытцаараҕы: 1983 шықәсазы итытцыз ишымтәкәа ақыртшәахьтә ацсшәахь еиҕаганы, монографияк ззаaira ацхьажәеи азгәатәкәеи рыццаны акьыпхь иаззырхиаз Б. А. Гәыргәлиа иоуп. Абраҕа лымкаала иаапшит Адунеитә литература акомплектә теория апроблемақәа рсектор аҕны аспирантура иахысыз хцарауаф иазықатцара шьахә, ифилологиятә гьама лыцшаах.

Ишаабо ала, Б.А. Гэыргэлиа шыарда илиршеит алитературатцаара аусхк аҕны. Аха, хэарада, уи мацара акэмыт иара дызлашаз. Зегь раҕхьазагыы Б. А. Гэыргэлиа дпоетын, инапы итытцит еицырдыруа иҕалаз апоезиатэ рҕеиамтақэа еидызкыло ашәҕәқэа жәпақы: «Ахрақэа» (1978), «Адгьыл гәакьа» (1980), «Аамта» (1985), «Ахьаа» (1996), «Сыгәтыхақэа» (2000), «Сылқатцә ахьөеиуа» (2003) ухәа убас ирацәаны. Ипоезиаҕы аҕыжәара змоу жанруп аграждантэ, мамзаргыы апатриоттэ лирика. Уаҕа тема хадақәаны ицәырцуеит: Ацсынра алахьынца, уи иахтнагахьоу амыҕәмабарақәа рызхәыцра, уатцәтәи аҕеипш лаша азгәышыра; ацсадгьыл зхы ахтнызцахьоу атцеицәа рфырхатцара азышәахәара, рыхьз акамыршәра. Апоет изы гәадуран дацсыуан Ацсны дахьиз, иреихазоу малны ипхьазон ихатәы бызшәа – ацшәа.

Адуinei сара сзын
Ацсноуп ахы ахьакуа,
Абызшәақәа рсапат
Ацшәоуп иаазыртуа...

Сара сиит Ацсны,
Ацсыуак ифны.
Адуinei сацаны
Скалароуп сыфны...

Абас иөуеит иара иажәеинраалак аҕны. Ахатәы бызшәа аиқәырхара азцаатәы акырынтэ дазыхынхәуеит апоет. Убри аганахьала ацшәа иагимнуп хәа ипхьазатәуп иажәеинраала «Ахатәы бызшәа».

Б.А. Гэыргэлиа ипоезиатэ ажәарҕеиараҕы инейцыху атыц ааннакылоит Ацсны Ацынцтытәылатэ еибашьра атема иазку апоезиатэ рҕеиамтақәа – ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Ацсуа дгьыл аиқәырхаразы аҕацәа ирҕагыланы еибашьуаз рхыпхьазараҕы дыҕан ицкәын Абзагә, фырхатцарыла ихгыы ақәитцеит. Аизгақәа «Ахьаа», «Сылқатцә ахьөеиуа» зыхьзны итытцыз ишәҕәқәа иргәылалаз апоезиатэ, апрозатэ рҕеиамтақәа раҕгырак аибашьраҕ хажәлар ирхыргаз амыҕәмабарақәеи Ацсны зхы ақәызтаз атцеицәеи ирыхьзынфылоуп.

Б. А. Гэыргэлиа илитературатэ, итцаарадырратэ усуреи иуаажәларратэ аацсарей ахә харак ақәырцтеит Ацсны аиҳабыра: ианашьан акыр ахамтақәеи амедалқәеи, иара убас дацсахеит «Ахьз-ацша» аорден II аөазара.

Ажурнал «Алашара» аредакция

«Исымхээр акэын, аха исхэазааит!» – хэа.

Ари афоризмхейт, иахьа ифызцэа рыбжьара иара данааргэалашэалак, ма ус хтыск аныкалалак, ахухэа иаацэырыргоит.

Хара хэар ирдыруазарц ахэтоуп Борис Гэыргэлиа поетк иахасабала анафсгы, царауафык, тоурыхдырфык иахасабалаггы даара дыштцаулаз, шытахька дшымеитафоз. Хполитикцэеи хтоурыхтцаафцэеи ирацэафны дрыфэцаажэахьан, аамта цэгьакэа раан, рыжэлар дмырзырц азы, зны-зын-ла икарцоз ахьатрацэаггы, атыхэтэанынза данрызхэыцлак, дрыкэыз-базомызт, иранаижьуан, избанзар, уаха дача мфак шыкамыз ибон.

Убас икоу тоурыхуп уажэы абрака иаазго афактггы, уи агэылзфэаит иара Борис «Здоуха амехак тбааз» захьзу истатиак. Уи изкуп Ацсны ацеи-цэа дукэа ируазэкыз Андреи Максим-ица Чочуа. Арака акритик ацхьаф ихафэы иааигойт, фактла еилыхха иеилиркаауейт дзыхцэажэо ауафы ацсуа жэлар рдоухатэ пцэзаарафэы илиршахьаз шшыардоу, еихаракггы октиабртэи ареволиуция калаанзатэи иибакхьаз ацабаа шака анырра гэгэа канатцаз хцаралашаратэ усхккэа зеггы рфэы, уи рцафык, рккафык, Ацсуа нбан ацсуа цафцэа рзы изфыз, еиуеипшым артцага шэкэцэеи, аметодикатэ цхыраагзакэа равторк, ахэычтэы шэкэыффык, хэынцкарратэ, уаажэларратэ усзуфык иахасабала игэылтэаауп ихафсахьа.

Уажэы абра иаазгар сцахуп Андреи Чочуеи Борис Гэыргэлиеи реи-цэажэара афынтэ тыпк, хпоет-хцарауаф ихафсахьа тыртэааны иузырбо, уи иашас иипхьазо, ипринцип дшакымцо:

– Андреи Максим-ица! Зцаарак шэыстоит, сшэыхэойт, политикатэ гыз-малрак атцамкэа, иара азбахэ ала шэара ижэдыруа, насгы шэгэаанагара иашатцэка сашэхэарацы. Ирхэойт, уи егыиашан Сталини Бериеи ррежим ахаан, ацсуа жэлар рыцсадггыл Ацсны иахыргарц азын, адэыгбакэа рхианы Очамчыреи Гэдоутэи иргылань ирыман хэа, аха шьюуки излархэо ала, Сталини Ворошилови рыбзоурала хакхырымгакэа хаанхазшэа... Ииашоума ирхэо? Ишцакатцэкаыз ацсэзаарафэы?

Андреи Максим-ица дааипхьхэыцын, иеыркасаны ацэажэара дналагеит.

– Дад, ицабыргуп, Сталин «ацсуаа ахыжэгароуп» хэа имхэазейт, Ворошиловггы ацсуаа рзы бзиарамзар цэгьара имхэацызт. Бериа иакэзар, хакхигарц шитахыз цабыргуп, ииашоуп, аха хара хажэлар ахыртэара иацэынзырхаз даеакуп. Ишдыру еипш, 1938 шыкэсазы ацсуа нбан акыртэа графикахь ииахамгар псыхэа ыкамызт, ииаагейт. Нас ацсуа школкэа кыртэахтэит. Убаскан Ацсны анапхгара ахадаратэ тыпкэак ркны игылаз ацсуаа, азэык-фыцакггы хажэлар хэцэхдыртэар, зынза иахцэынцэар хэа хшэаны, «ацсуаа урт кыртэа жэларшытроуп» хэа, дара акыртэа ассимиляторцэа ирхэоз рыцхаргызгэышьейт. Ас аныкахта, ацсуаа Кавказ иашьагэыту милатуп, иахаагарггы, мышкызны атызшэа ду алцыр калоит, уи аткыс еигьми, тоурыхлаггы, псабаралаггы ипшзоу амилатэ ххарзрызеи, икыртэахтэып, ихэзфоп ргэахэын, хакхырымгакэа хаанрыжыт убаскан абасала. Цабыргуп, Ацсны ахадарафэы игылаз ацсуаа ускан икахтаз аиаша, ахақ,

атцабырг аганахьала уахэацшуазар, ирмариазаны иухэозар, ииашамызт, аха обиективла, цсабарала ускан ацсуа жэлэр еикэнархеит, еилнамшьа- аит. Егыс, аиашатэҕья ххээзтгы, хахыргон ацсуаа, хахыргар, хажэлэр рлахьынтца злаказ аткыс еицэахон, хабжеихарафок нтэон, сгэанала. Абасоуп, дад, ари аус убаскан алахьынтца шызбахаз...»

Ари атоурых ззымдыруа рацэафуп, Борис Алмасхан-ица ибзоурала еикэхеит, иагырхэыцгоуп, иагыгэеантцагоуп.

Апоет дуафы разын, дуаф қыан, аха ианаацэгьахалак, аҕаца-ҕацахэа уи ицэажэара, уи «икамчы» ашыфцэхэа изхийкэаз, дцарауафума, дполи- тикума, акыраамта ибызбызуа инхалон. Убри азы акэын иара дахьтэаз аибашьра иаллагаанзагы имфэапысуаз ақыртқэеи ацсуааи рцарауааи ринтеллигенциеи реикэшэарақэа рфы, дара еиха есымша ашхам зфаз ақыртқэагы рфызхьаркуаз, избанзар, уи даарызцэыртыр ирзыцшыз рдыруан.

Уи иарбан аудиториазаалакгы дықэгылан дахьцэажэаз, иара ишь- тахь ақыртқэа шэаҕьон, ирхэарц иртахыз рхаштуан, мамзаргы рыбз рыхэлэшэон.

Аибашьра анцоз аамтазы, ицкэын фырхатца Абзагэ Аҕэа дантаха, иара Очамчыраҕа иаб ифны ашҕа диасит, араион аҕы аҕабиакэа зегы рфы днеиуан, хажэлэр ргэы шьтызхуаз ацэажэарақэа мфэапигон, иреихэон аиааира хара ишахтэхоз. Абар, аибашьра аан ииз уи иажэеинраалақэа руак, ицкэын Абзагэ изку:

Жэаха-жэамш иукын абцъар хатцатас,
Сыцкэын хэычы, сгэатцэа еилычца, сдоумыжьха!..
Уашэақэлацэеи уарей ишэоуит лахьынтцас
Ацсынтэылаз шэыпсы тышэхырц, иара еикэхарц!..
Жэаха-жэамш шэабцъар жышуан лахэатцас,
Икыруа иаххалаз алахэақэа ташэырхарц!
Жэаха-жэамш шаҕа ууз, шаҕа ҕауцаз
Азхоит, сыцкэын, ужэлэр ргэатцаҕны унхарц!..

Ацсуа поезиаҕы ирейгэзоу аграждантэ лирика ханалацэажэо, Гэыргэ- лия иажэеинраалақэа рыда уи ухаҕы иузаагазом. Урт уцуп уахьыказаалак, урт рыгэра угоит.

Борис Гэыргэлия зеипш дыҕам пеизажиступ, ибзиабаратэ лирика шаҕа ацсуа цэа аҕэнүзеи...

Бара ибызхьяау сқэыпсычхара мцабзқэа
Сыгэтыха иамадан бышҕа исышьтуеит!..
Бара ибыхкьюугы – бара бакэымкэа,
Ғазэы ишизмырцэо агэра згауеит!..
Сара шьта иагы цэгьара сыхьыргы,
Схаҕа сышхам са соуп иагауа!..

Мамзар бгәы ашҕа неишьа шамамгы,
Агәра бсыргауеит – ба была сықәу!..
Абри азы бсықәгығ, о, иагыбдыруз:
Ба была сшықоу, ба была иҕахо!..
Сыңсгәышььозаргы – гәаныла исныруз,
Сыңсра аеыңга здыруга бшынхо!..

Ари ажәеинраала амцхә аҕаамыртцәакәа, ухы инаркны ушьапақынза
уеилнашьаауеит, уардысуеит, убри аамҕаз, уагырхәыцуеит.

Ус шаҕа жәеинраала бзиа иҕынхазеи Борис Гәыргәлиа. Иҕалап, Леонти
Лабахәуеи, Алықса Лашәриеи, Борис Гәыргәлиеи раҕара зыграждантә
позициеи зпоезиеи еиңшны, ирхәо акны, хҕак еиңтадыршәуа иҕаз апоет-
цәа маңзар. Уи сара сгәаанагара ауп, исыцеиөышзогы маңым хәа сгәы
иаанагоит.

Борис Гәыргәлиа поетк иахасабалагы, уаҕык иахасабалагы, ииҳәаз
хәан, ииуз уын, иара иңсҕазааратә мөа акырза ишҕагәатасызгы,
илахынҕа дахькыднакьоз шырацәазгы, аңсадгьыл ахьаа есымша игәы
цнаблаауан, аха иңсҕазаара аҕыхәтәантәи амшқәа рҕынза, иңсадгьыли
иареи реимадара, рыбзиабара ҕыңааазомызт.

Уара иухьуа – саргы исыхьуеит,
Саргәыргьоит угәыргьара.
Уара умаза саргы истцәахуеит,
Уаргама саңәыхарам...
Уара узыхәан сыхгы шыҕастоит,
Аңсра саңәымшәакәа.
Ужәлар аиашахь иугозар,
Ахәахәа уанымшәакәа.

Апоет игәы аартны ижәлар дрылагылан, рҕахәы поезиалагы иҕың-
кьаан иҳәон, ҕоурыхлагы еиҕыршәшәаны идыруан, хажәлар ринтересқәа
рыхьчараан уи дытрибун дуун, иҕагыларагы иаңәшәон хәаҕаңа, насгы,
абра иазгәатәтәуп, иара ақыртшәа азеиңш ишидыруз, ианаҕаххоз аамҕа-
зы, дара рбызшәалагы ирҕаңиххауан.

Иахьа иңсы ҕаны дхалагылазтгы, Борис Гәыргәлиа 90 шықәса ихыңуан.
Машәырла дҕахагәышьеит апоет, иөныҕа, Кәтолҕа амөа дшықәыз, амөа
шеихиңәоз... Ииҳәашаз, ииушаз, ииөшаз имөа абжараҕы иаанижьит, аха
дзыхьяз хәңсуа жәлар рзыхәан баҕаны иаанхоит.

Анатоли Лагәлаа

БОРИС ГЭЫРГЭЛИА

Ажәеинраалақәа

ҲАБШЫҢТРАЗЫ АЖӘА

I

Саб Алмасхан ирлас-ырлас
Ихәон иабашытра ртызшәа.
Игәалашәара, ихәыцра иалаз
Дрыхзызон, икуан рыгәшәа.
Иабашытра ахьтә еиқәипхьазон
Рыхьызқәа, зызбахә иаҳахьаз.
Игәала гәтыхақәак нархьигзон,
Ажәлантә рыгәқәа нзырхахьаз...

II

Убарт рыкнытә, ихьз мхәакәа,
Цқәынак избахә иҫақын.
Дтаршәны гәынамзарак акәа,
Диқәызбалон дыхтақы...
Пқәызбак лыбзиабара иаблыз
Дхысын – уафнагак дишьит.
Аиакәым иуит уи арцыс,
Хажәлантә цсақьа еимирпит.
Ишхәыңыз зегь хтәеит Цабалынтә,
Ауафы данишь реитцбы.
Урт иреиуан: Гьаргь, Иуана,
Нас Бабал, – зегь реиҳабы...
Иаарласытцәкьангы еиқәымшәеит
Нхарта тыңла, ианыхтәа.
Аха реиқәымшәара ианымшәеит,
Иашьтан ргәакра атыхәа пцәарц...
...Атыхәтәан реадыркылеит
Чаарқыт аҳабла агәта.
Уинахыс ршьапы иқәгылеит,
Дзымцартә раға днарыгәтас.
Ачбақәамзи издынхалаз,
Дарбаныз уа ргәы нзырхарыз?!
Аишьцәа ракәзар, ирхатцгылоз
Ракәын гәыла-цсыла изхәоз...

III

Еицшымызт рынхашья, рѣиашья,
Дара Цабал ныжьны иааз,
Ишеицшым еицш рышьтэашьышыа
Аишьцэа анык лыгра итшаз.
«Нықәгыл-аакәгыла Сабыда», –
Изырхәон хажәлантә реиҳабык.
Уи идлацса уск зызбуадаз,
Дырбон, дшырбашаз абык.
«Еырба къантәз Къагәа», – изырхәон
Зынхара ащцамыз сабду,
Аизарақәарѣ рѣахәы рзызхәоз,
Амац иалзыршоз аду.
Хабашьтракны мыцхәы дхатәран
Дырбон Беигәа – адоумыжьхан,
Исас-гәашәгы тбаан, изырган,
Аха ицеик дқамлеит дынхартә.
Самсон иакәзар, иашьцэа хәыуаа
Ғаацәарак ацымта иажәит.
Иарах дизрылымхт абжьыуаа
Пқхәызбак, иабашьтра мажәыртә.
Даамыстамзи, урт дышрышьтаз
Ицкәынра цартә аамта игеит.
Атыхәтәаншәа иаамысташьтраз,
Иеицш зеицшыз тыпқак дигеит.
Цоуп, димоугәышьеит ахшара,
Аха хәыцқәакгы иаазеит.
Дара рхылтц-рпылтц, рыхшара,
Ихьыз камшәартә иқартцеит.

IV

Кәыца иакәзар, арпыс нага,
Иаштаѣ пқамзар, пә дмизеит,
Ипқацәа зегь шыблахкыгазгь,
Иашта ижәла тытцны ицеит.
Нестор бзиа, Бацьга къиа,
Рцеицәа ақсадгьыл иазтахеит.
Егья иқәпазаргь хахәыртәиа,
Рыфнра-ргәара қяпқтахеит.
Абас жәохә тзы ахьеиланхоз,
Хабашьтра кьоушәоуны инхеит.

Аамта цэггагь иахьеилнархуаз,
Шьюук цэггацсышьала итахеит.

V

Хаз, гэыблыла, саб еиҗеихэон,
Михеи Тамшыгэи ртызшэа.
Җаблак рыхыз шахызгыи ҳаихэон,
Бедиа ақыта аханшэа.
Бедиа инхоз-интуаз ҳажэлантэ
Дреиуан ҳабдуцэа рашья,
Сқирдон, Чаарқыт иааз Бедиантэ,
Иҳаланхоз гэакьяс ҳашья.
Гэыргэлиаа рҳабла ахылтц иакэын,
Ихтэан Қарт ицаз Естат.
Убри ихылтшьтрагь хыцфыцк ракэын,
Икамлеит уафцас иҗиартэ.

VI

Иара саб гэышьа дуафь мшын,
Аафьуаак хихшеит, ҳиаазеит.
– Ауаа ргэы нышэмырхан, – имшын,
Иаргыи гак димырҳазеит.
Жэашықэсала ажэлар рыматц
Иуан хеигзара қамта.
Даргыи игэыблрацқья шрымаз
Ауп уи иажэымта шихьза.

VII

Саб дихыҗехэан ихэалон избахэ
Иабду, ауафымш Қэасаць.
Жэахафьк ахшара зхылтцыз,
Жэахафьк заазаз иртҳаць.
Дызфьыыз уи ауаф нага,
Саб игэахэара змадаз?!
Имҗахакызма ашьха, ага,
Жэларьк заазаз зьфнаҗа?!

VIII

Уахи-ени еигэышэла, еихала
Идгьылқэа абна иацэганы,

Дестын хынѡажѡа уи ихала
Дықѡынхон игѡы тганы.
Игмызт ахаан ѡабаа,
Акрура иартѡуаз змахѡѡа.
‘Енакгы игымхеит бзабаа,
Иура инатауан аѡа...
Икын ацѡмаа, имч тамзи,
Имыругақѡагь тцарын.
Иааптрақѡа рахѡыла итѡымзи,
Зеггы дрыхьзауан, дтцарын.
Иаашар хѡлаанза адгьыл деисон,
Иалаз алихуан анышѡ.
Амучак дипынгылар диеисуан,
Амѡеи дықѡитцон икышѡ.
Даамыстамзи хылтшытрала,
Аха, дынхауан нхаѡтцас.
Апсуараз дықѡпцон хатала,
Амацгы иуан уаѡтцас...
Саб дахыехѡон уи ихаѡала
Апсуа ѡынѡықѡра ахатѡ.
Шѡышықѡсеи бжаки дреихан қѡрала,
Хажѡлантѡ дрыман гѡыгыртас.
Апсуа нтра ду, ѡынѡықѡра,
Хазшаз илыпха иацъшьан.
Хыызла-пшала, ус еипш ақѡра
Нызтызгы, дпааимбарны дшьан.
Иахауеи, икалонда стѡылан,
Қѡасацъ иѡызцѡа рацѡаѡны.
ѡнатацыпцъаза еинтѡылан,
Апсуа ипсынцры иашаѡцѡаны!

2011

АДѡЫ СЫҚѡЫМ СЫПЦАЗА

Адѡы сықѡым сыпцхаза,
Гѡақрак самоуп сыпцхатѡа,
Аха, издыруада, зынза
Сылашара схытцны имцар...

Жѡларык ашьтѡуп иѡкъаса,
Сықѡын иблахаара, ипсы,

Нас ишдаҕамлари мчык,
Са сзыргэыргъаша хэычык...

Сара сгэыгуеит, са сықәдоит,
Сыкәшамыкәша сөызцәа збоит,
Сықкәын амш лашахь дызго,
Шәахәак сыцуп, зыгәра зго...

1975

АХАТӘЫ БЫЗШӘА

Сара сбызшәа рфытдакуп
Сышьхақәа сзыхшаз.
Урт адунеи иахаануп,
Уи акәхап ас изшлаз.

Сара сбызшәоуп ирхылтцуа
Сырѡаш трыскәа бжыс.
Са сқытақәа, сыбла ихымтцуа,
Сбызшәоуп ирхоу псыс.

Сара сбызшәала ицәажәоит
Сыдгьыл, нас ишпа!
Сара сбызшәала игәжәажәоит
Сымшын ацәқәырда.

Сара сбызшәала ицәажәом
Миллионѡыла ауаа,
Аха сбызшәала ицәажәоит
Зқышықәсала ауаа.

Ицәашәымшьан, хатәы бызшәада
Сгәеисыбжь цқыа ишәмахар,
Сан слаазар хатәы бызшәада,
Иалшон сәахахар!

1964

АБАЗАШҢА

Ашәы сыкоуп, Абазашта,
Садоуп сашьцаа рҗаацәара.
Еиҗбу насыц сара сашьтам,
Ас сазгәакьам җацъара.

Ашәы сыкоуп, Абазашта,
Игәастоит, салоуп сазгәыкуа.
Избоит абаза жәлар рышьта,
Атоурыхаҗ зтыц зкуа.

Абар Каидыхә абаагәара,
Ажәәан иаларсуп цъара.
Абра изыртцысыз агара,
Рыхьз наәлароуп хара.

Еихәлаччауа испылт Кәбина,
Лызбахә сахәо Саҗанеи.
Изжәит Нарзан хазына,
Нартыхә сцыргалт уа саннеи.

Сәызцәа Домбаика исацызойт,
Амәан хәниойт җебырта.
Са сгәыргъара мшынха ихытцойт,
Сыкоушәа збойт Кәыдырта.

Абар ашколқәа срыәналоит,
Уака абаза бызшәа рҗойт.
Абаза царадырра еинылоит,
Ажәлар бзазуеит, пхьака ицоит.

Ашәы сыкоуп, Абазашта,
Агәеисра самоуп сыткәаны.
Испылоит сашьцаа дуқәа рашта,
Дунеи дук агәашә артны.

Са сахьнеилак Абазашта,
Испылоит цәәақ, җырбарак,
Сара сзын уи иақәым хаштра,
Икам иаәсра гәыбылрак.

Ашәы сыҕоуп, ашәуа итәыла,
Иҕсы сыцуп сахьцалак.
Ашәы сыҕоуп, Аҕсынтәыла,
Аҕеицәа збоит иахьабалак.

1980

САША БАРДОДЫМ

Ҳ-Аҕсынра аибашьра, арыцхара
Аназкашәа,
Уахзааит, алажәқәа рыцхара
Мба акашәа.
Абцьар шьтхт, иагьеибаургеит,
Уа умшәа.
Акәытрыбга игәы даургеит,
Деикәашәартә.
Аҕсынтәыла ажәйтәра, аҕатәра
Ргәыбылра,
Аханатәгы уа узы ихатәран,
Иуафран.
Уани уаби рҕынтәи иулан
Аҕсуа иашәа, аҕсуа иаҕсшәа
Уазгәышьуан.
Саша, иуҕытцакыз ҳаҕсшәа,
Аға дашьуан.
Уа уазнеиуан аҳәагыла,
Ҳара ҳзын.
Аға хәымга уиҕагылан,
Ҳара ҳзын.
Уара уашәа,
Аҕсны иазухәоз,
Ҳаракын.
Кавказ ахрақәа ирхыҳәхәон,
Ирхакын.
Уара уашәа Кавказ иагәеисран,
Иашьамхын.
Кавказаа ахақәитраз реисра,
Иаҕахын,
Ушьа-уда ирхылцуаз
Қәыпсычхаран,
Гәығыртан,
Ҳаға хәымга, аҕсыхарам

Иуахтан.
Саша, уашәа ауафара иашәан,
Иадоухан.
Ацсҗазаара ахаҗа иашәан,
Псыс иахан.
Саша, Ацсны зегь Москва
Аицшҗәҗья
Уазгәышыуан.
Ацсынгы Псырзхагы
Шьямҗәҗьяс
Иушыауан.
Псырзха. Ацсынра ахәынҗкарҗәа
Рахҗынра,
Хаҗсуа хыҗәҗәарҗа ду ахышыҗәа
Рҗәарч-рыфнра.
Псырзха Анҗәа иҗааимбарҗәа
Иршыалоу,
Аҗырсинра зыхыҗо аҗшыаҗәа
Ахьяҗоу.
Саша, абри хшыам, ханҗәа дгыл
Уҗәзар акәын, иухыҗоз адгыл,
Уҗсы җаны...
җас иауазшыәа, абра иуҗылеит
Хәымгараҗ...
Абра иуҗәшыәеит ахыкәалаа,
Узгара...
җабыргуп, ухаҗ җармыжызеит
Узшыаз иашыас.
Узгәагыз хара днармышыҗзеит,
Ируит ушыа...
...Уашәа кафәеит, уажәа кафәеит
Ацсынра,
Иахья, Саша, удоуха аныфәеит
Ххаҗара...
Псырзха хфырхаҗара, хҗынчра
Рахҗынра,
Иауеит ухы бафкәа рҗынчраз
Шьялҗара...

2005

БОРИС ГЭЫРГЭЛИА,
апоем, ААУ апрофессор

ҒЫЦААРА ЗҚӘЫМ АМЦАБЗ

Иќалейт арыцћара ду... Ипъстазаара далцит (иаћа ииашахоит инаќәыргә-гәаны иахћәар, дтахеит хәа) апъсуа жәлар рцеи лаша, Кавказ иашьягәыту аиашьяратә милацќәа рцеи хьзырхәага. Иара ианиаамтаз Амрагыларатца-ара Аинститут аќны аќәша еићабыз, Апъсуацтааратә институт ианапхгафыз, аакьысќа еилабгаз хапъсадгьыл СССР ахатарнак хатәра, СССР Иреихазоу Ахеилак апарламент иадепутатыз, уи Апрезидиум иалахәылаз, Апъсны АССР Иреихазоу Ахеилак иахантәафыз, Апъсны Ахәынцќарра Рапъхьазатәи Ахада, академик Владислав Григори-ипъа Арзынба.

Владислав Григори-ипъа Арзынба 40 цтаарадырратә усумта дравто-руп, убарт рхыпъхьазарафы амонографияќәагы ыќоуп ахәара мацараф ханаанфасуа.

Уи аокееан иагәылыхәхәо аисберг дафызан. Адәахьала уахьынаигәы-дыпъшылоз идубалоз аића, дызлаќаз, идумбалоз еићан, иагырацәан. Уи баша ицомыт акад бызшәа, ахат, ахет, ажәйтә бырзен бызшәаќәа, апъсуа, абаза, аедыгья, аќабарда, аубых бызшәаќәа, ангылыз, афранцыз, анемец, аурыс, ақыртуа бызшәаќәа...

Адуinei аќны акгы машәыршаќә иќалазом.

Иитцоз еиуеипъшым амилатќәа ипъсхью, ибзоу рбызшәаќәа, рцасќәа, рќабзќәа, рритуалќәа, иахья зыпъсы цоу, аха апъсра иаздырхио, ипъсаанза ирпъеипъшхараны иќоупъсра иадыршьцыларц ртахушәа ипъсраны ишыќоу лассы-лаассы изгәаладыршәо, зхыпъхьазара мачу амилатќәа рхатаќәагы рбызшәаќәагы рдоухатә хатараќәагы еиќәзырхаша апъсымчхара гәгәа рхикаауан, амилат хәыцќәагы амилат дукәагы рыпъсынцры кьыс амамкәа еиќәхарц, рпъеипъш хьяхәапъахәа амамкәа иќаларц азын.

Машәыршаќә иќамлазеит Владислав Григори-ипъа Арзынба СССР Аконституциафы зхыпъхьазара мацызгы, зхыпъхьазара дузгы ажәларќәа рзинќәа еиќаразтәуаз, рзинќәа еиќараны изыхьчашаз астатиаќәа ра-гәылагалара алшартә адоухатә цатцгәы, агуманисттә гәазыхәара хараќы аиааира агартә атагылазаашья аќатцашья дахьяќәшәаз.

Владислав Григори-ипъа Арзынба игәгәаз адоухатә гәагь змаз уафын. Казшьала ацыр дафызан, дузыркәуамыт, дузырхәомыт. Уи дыхжәар ауан, аха дхәазомыт. Сгәанала, убри ицыртә ќазшьа ауп запъхья дгылаз апъсуа жәлар, дара ратцкыс фынфажәантә рыла еићаз аға ииааиртә иќазцаз.

Ахаан исхаштуам абри афыз ахтыс: октиабр быжьба, 1993 шыќәса рзы Гәдоуца, аус ахьиуаз ирезиденциа ахьыќаз фбаны еићагылаз афнафы снеит. Аибашьяра иалагаз аахыс спъатца самыт, жәахамз цуан схы-сфы еимаса-

баха сыҕеиҕэи. Аибашыраҕа иҕахаз саҕашыаҕа, Аҕсны Афырхатца Алхас Шыаҕрыл дсымтэуауацызт, уи дыстэуаанза сҕацаҕы ссар сҕахымызт.

Ишҕа снейр шыстэхыз иархэеит. Даадэылтын, инапкэа рҕаҕаны снҕаытаҕаҕа сааҕыдыкылт. Сыцкэын Абзаҕа иҕахаразы гэалсрыла дсыдашшылеит.

– Владислав! Хажэлар еиқәурхеит, сыхәтаахыала уфызак, аҕсыуак иахасабала иҕабуп хэа уасхэоит аҕазшыа гәгәа ахыаурҕшыз, уахыымкэыз, афырхатцара ахуулшаз азы!

– Уаҕа ҕсыхэа ыҕамызт, Бория... – ихэеит Владислав.

– Ааи, Владислав Григори-иҕа Арзынба аҕыр еиҕш дыгәгәан ҕазшыалаҕы. Аҕсуа жэлар рҕаҕыц хэамтакэа рыҕны иара ажэйтэҕы Арзынаа – Аҕыраа хэа ирыштан, афырхатцаратэ ашәакэа рзыркхыан.

Аҕсны Раҕхыазатэи апрезидентк иахасабала Владислав Григори-иҕа илиршаз рацэоуп Аҕсни, аҕсуа жэлари рхэынтқарра зда ихэартам азакэанкэа рыҕҕараҕы (раҕцараҕы). Ари аус хатэра анаҕараҕы уи Аҕсны апарламент даацлабыртэ аҕара илшамтакэа ыҕоуп. Сгэанала, урт азакэанкэа Аҕсны жэлар зегы рыкэныкэартэ, рыҕстазаараҕы инормакэаны иҕаларц азы, дара ирбартэ-ирахартэ ирызнагатэуп, уаф илапш итцашэартэ ртыжшыа аполиграфиаатэ фазара харакны, лассы-лассы икыпҕхылатэуп.

Владислав Григори-иҕа Арзынба дхэыцыф дуун, дораторын, абафхатэра змаз, зажэа азызырфы датэнатэуаз цэажэаф ҕазан. Ари ахшыфцак хэаакэырцоит ателе-лентакэа, арадио ирымадоу зхыҕхыазара акыр ирацэоу еиуеиҕшым иинтервиуқэа, иқәгыларақэа, ифцэажэарақэа, урт публицистикатэ фымта хатэрақэоуп. Урт, ганкахыала, ахэапшшы, азызырфы ирто аинформация хэызмазам доухатэ беиароуп, даеаганкахыала, хажэлар рцеи ду ибафхатэра амехак аҕбаара, идоухатэ хафсахыа ҕаиматла изырыргоит. Убри аҕнытэ, сгэанала урт иаарласны ателе-лентакэеи, арадиотехникеи ирымкэытхны ақяад ахь, хазы итыжыу ашәкәкэа рдакыкэа рахь ииагатэуп.

Абраҕа срыхцэажэар сҕахуп даеа ф-зцааракгы:

Владислав Григори-иҕа Арзынба итцаарадырратэ усумтакэа атцарауаа рдуinei аҕны ахашыара харакы роухеит, аха хаҕхыафцэа рыҕаҕара тбаакэа цкыа ирыларцэам. Убри аҕнытэ иахыанатэ иаҕцатэуп урт еизганы, итцааны, еиқәыршэаны гэцаракрыла итзыжшыа атцарауаа рколлектив (ркомиссия) хатэра. Урт аусумтакэа ртыжыра еиҕкаатэуп иаарласны, иахыоуп урт хажэлар рызнагара даеазны ааста актуалра анамоу, ахахара аналоу.

Владислав Григор-иҕа Арзынба ақара бзиа изнымцит, аха уи насыҕзмаз уафын.

Аҕсуаа ахаангы ажэлар ирыхэаша акгы ззыҕамтакэа баша ақара ду нызтуаз ауафы хатыр икэырцазомызт. Иқара шмачыз, зыжэлар ирыхэашаз ус дук ҕатцаны иҕахаз арҕыс иакэын рашәаҕы, ражәаҕы, ргәыбылраҕы ззыркуаз, зыхыз-зыҕша хараркуаз.

Изхысхэаауа, дахгэалахаршэапи Инапъха Кыгэа! Уи икэрахь днеихъан, аха апъстазара игэы ахшэартэ дыказамызт. Зегьакоуп, Инапъха Кыгэа икытауаа зыткээз, еимтэа изгоз дрыхъзаны, ижэлэр ртэы-рымааи, дарей анирхынхэ, ари ейхаз шыта уаха фырхатцара шизымуаз анидыр, иагацэа рахьтэ шэацъхэаофыс инижъыз ауафы иеиршьны, дыпъсит игэы ртынчны. Абас ала, апъсра, апъсуа фырхатца Инапъха Кыгэа ипъсышыа бзиоуп хэа азигъхъазейт.

Цабыргуп, Владислав Григори-ипъа Арзынба хажэлэр рагацэа, зегь рапъхъаза Шевардназе ашьажэофы днаргыланы, игэабзиара цыршэааит, 65 шыкэса дшыртагылаз ипъстазара далцит, дтахеит. Аха, апъсуатцас уи-хэапъшуазар, Владислав Григори-ипъа Арзынба апъсышыа бзиа иоуит!.. Ипъсадгьыл Апъсни ижэлэр гэакъей ихы рыкэйтцейт, рхакэйтцэра илиршеит, рхэынтцарра азхатцара дахаанхеит. Зхы иакэйтны игэгэаза зыпъсадгьыл икэгылоу ижэлэр рнапы дыкэыргыланы дшыркыз ипъстазара далцит, дтахеит иуафытэыоцатэ, ифырхатцаратэ уалпъшыа нагзаны.

Владислав Григори-ипъа Арзынба иеипъш икоу, пъсра зкэым ауафы итахарагы, ижэлэр азэк иеипъш еидызкыло хтыс дуны икалар акэын, ус егыикалейт.

Уимоу егырт хазтаху хаиашьаратэ жэлэркэагы еиднакылейт уи ита-хара. Ари ахшыоцдак дыртабыргуейт Владислав Григори-ипъа Арзынба ипъстазара иалцра згэы тнашьааз, згэырѳа арцэажэаз ауаа хатэракэа рдоухамч гэгэа.

Иахъа Владислав Григори-ипъа Арзынба ипъсыбаѳ амадахоит Апъсны акамхарей, ампъсреи, ахакэйтрей, хажэлэр рыпъсадгьыли дарей рфыр-хатцара ирсимволхаз, иршьанахаз икыта гэакъа – адуней иадыруа Ешыра.

Сара агэра ганы сыкоуп, иара ианаамтоу Слава ифырхатцара, икэыгара, иуаѳра иапъсуара иратэоу абака хараккэа шыргылахо айбашьра атэа-гашоура иааирала иалцыз Апъсны ахтныкалакь Акэа аштакэа ирейгъзоу, ирейхау аштаѳы, Ешырагы, хапъсадгьыл егырт ашта пъшзакэа жэпакы ркынгы, уимоу Апъсны антыцгы. Амала урт абакакэа зегьы ирейхауп, адуней азамѳакэа ипъсакъаны ирынпъсалоу, хапъсадгьыл иацэызны икоу апъсуа мхацъыркэа рыгэкэа рыкны Слава Арзынба еикэйтцаз, ѳыцэаара зкэым амцабз, хбакакэа зегьы рбака – Апъсны абзиабара амцабз...

Уи амцабз пъсра акэзам!..

МАҶИНУР ПАПАПҶА

КАРАНФИЛ¹

Ажаабжь

Ҷынѡажәижәаба шықәса рышьтахь ауп сальбом атыгь ақәцара аха ансоу. Афотосахьақәа гәыгь-гәыгьны еилыхны, хаз-хазы атыгьқәа ишыр-тастоз, саншьа ду, сан лашьа исахьақәа аасымгьыхьашәеит. Урт сышры-зхәыцуаз, схәыцрахьы саман сагеит.

Асахьақәа руак ағы саншьа ду иѡыза тырқәаки еадак рыбжьакны сахьак штырхыз збеит. Иаразнак иаасгәалашәеит уи аеада «Каранфил» шахьыз.

Сара сании ашықәсан, сабду, сан лаб Куртқьои хәа тырқәа қытак ағы дхәаңаны дынхозаарын. Фымз анысхыцуаз, сан лцәалтәымкәа данықала, дылзыбарым хәа санду убри ақытахь сганы слаазон. Убри аамтазы, хәычы дызмаз тырқәа гьхәыск, Фадие зыхьыз азәы аназеира сзылухьазаарын. Уи ақытағы инхоз атырқәцәа «Манав» хәа ирышьтан. Манав зырхәо ашәыр зтиуа роуп, аха ари захуп, аманавқәа османаа рагьхьа Тырқәтәыла иқаз атырқәцәа роуп. Урт «Сельчуклу» хәагьы ирышьтоуп. Османаа ратқыс иңьынңьтәқәоуп рхәоит. Ииашатқьканы, урт рыфнқәа, рөыкәабартақәа, рееилахәашьа, рхымѡагьгашьа, насгьы ртеитыгьш уанахәагьшлак, егьырт ратқыс еиха ишкәакәаны, игьшзаны, рцивизациягьы еиха иҳаракны ишықоу убоит. Убри ақытағы ханынхоз амшқәа зынза исхаштуам, санду, сабду, саншьа ду, саншьа ихата, гьшьѡык сан лахәшьцәа ракәын уа инхоз.

¹ Ари шәтыхьзуп, цсышәала – арашты ахьзуп (урысшәала – гвоздика).

Сара хаҗала сзаазаз сан лахәшьцәа реиҗаб лакәын, уи азахәцәа дымҗарсны данырга, санду сылзынхеит, уигы даара деилахан, лхәыцкәа хәыцын азы, са сзаазаз саншьа ду Аҗыба Аадем иакәын.

Мачк иансызхә, хәычыкгы ибзианы сапъхьоушәа саналага, зегы «Бара бзаазаз сара соуп» хәа сархәо иалагеит. Сабду: «Бабаду дбыкәыхшоуп, рахәтлакәым бсаазеит», ихәалон. Рахәтлакәым уи аҗара бзиа избозма сгәалашәом, аха сабду ахәацъа дузза, ижакъа иҗабаба, иус-ихәыс кажьны, истәхыз аймаа сзааихәарц хәлаанза ақалақ дшалаз сгәалашәоит.

Саншьа ду иакәзар: «Быцәгъа-мыцәгъақәа сгааит, Хәына, ара бааины саагәйдкылишь. Банхәычыз сыхәда бықәыртәаны банеимсырдоз бгәалашәома?» хәа ихәалон.

Сан лахәшьцәа реиҗабы «баныхәчыз, сшьамхы бықәырианы бышсырҗысуаз азахәцәа сымҗарсны санырга, ахәычы-ахәычы хәа сыхәхәозаарын». Даргы: «Уара хәргы зҗабк дымҗахәрсиз цъахшьон, ари «схәычы» хәа дыхәхәоит хәа алаф сылырхуан. Сара быгәхъааган стәуон» лхәон.

Санду лакәзар, сахьылгара лыздыруамызт. Лара илфон – сара исфәлҗон, лара илшәылҗон – сара исшәылҗон. Абас сдыршацъаны срыман. Ари збоз сан лахәшьеитҗы даара дсыҗашьыцуан. Илулакгы сыцәгъак лхәон, аха уи лара илҗырхагахон. Сара еихагы сдырқынҗыцуан.

Сара зегы бзиа избон, аха саншьа ду аеакала сизыҗан. Иаргы сара ус дысыҗан, дахьцалакгы сигон, «сыгага» хәа дсышьтан. Абнарахь, амхахьы, ачарахьы, аҗсрахьы, уимоу ахацәа мацара ахьцо акахуажәыртәцәкьахь симаны дҗон. Зны-зынла сиргәаарц: «Бызҗабуп, банду лаанда бцаны блыцхраа!» анихәалак, сқышә кылышьшьы ацәуара салагон. Ускан иара сара саҗкыс игәы җшаауан. Нас еазнык снапы кны дахьцалак симаны дҗон.

Сабду дхәацъан, аха аҗсуара амсылманра ашьтахь иргылазомызт. Аҗсуа җасқәа аҗсылманра зынза иаҗырхагам ихәон. Иқытан иеиуаз аҗсуаа зегы, хәца-җхәыс еилых җамҗакәа игәыдикылон, алаф реиҗәон, аҗәаран данаҗхьалак ашьтахь аҗсуа шәақәа ихәон. Даныцкәыназ җсуа-җасла дагьыкәашон рхәон.

Дуафылахәыхын, ихшыф җарын, аҗәа бзиа иҗан, идырра рацәан. Аҗәакала, дуаф бзиан, дуаф иашан, аҗсуа ламыс иман, асасдкылара, ачеицъыка змаз азә иакәын, «Шьераафетҗин Хоцъа» хәа ихъзын.

Санду дашәуан азы «Ашәуа бзамыкә» хәа алаф лылихуан.

Санду лакәзар, «абзамыкәра» сыздыруам, аха аҗәышра, адырра, абафхәтәра змаз азә лакәын.

Саб ианхәа уи аҗара дылҗыҗсаауа дшыҗамызгы, лыхшыфҗары амшала «Инглиз Емине» хәа длыштан.

Санду лашьа, саншьа ду, излархәоз ала, зны саб ифыза гәакъа иакәзаарын. Уи аибашьраан аҗырқәа ихақәитра амшала абырзенқәеи аҗырқәцәеи ирыбжъаз аибашьра ду аан иҗаитҗаз афырхәҗарақәа лакәҗас дырзызырәуазаарын.

җьюкы излархәо ала, саншьа ду даныцкәыназ Черкес Иҗхам ир дрылан азы, абырзенқәа дыткәаны дыргеит. җьюкгы излархәо ала, уи дахьынхоз

ашәуа қыта абырзенқәа ажәлар аңбаама итакны иршьырц ианақәыркы, ирҕагылаз аҕар дрылан азы дрыткәеит рхәоит.

Ишакәзаалакгы, саншьа ду абырзенцәа Тьрқәтәыла ианақәла нахыс Бырзентәыла ахтнықалакы Афина днанагеит, акыр шықәса уа дынхеит. Уа дшықаз Македониа ирышьтыз аңсуааи иареи еибадырит. Уа инхоз аңсуа тыпъхак длеилахан дихәеит, аха лаб ипъха амал змаз даеазәы дизихәеит. Уи захаз саншьа ду дишьыма-дихәыма изакәызаалакгы акы изиуит. Нас саншьа Афина абахта дтаркит. Аха иус анырызбоз ихәан итәаз атыпъха саншьа ду ацхыраара итаны дфылхит. Аха уи нахыс иареи лареи ирзеилаз акы аанымхеит. Досу иара имәа данылеит. Саншьа ду Афина данынхоз, бырзен таацәа бзиа дрыдыркылеит. Даара бзиа дырбозаарын. Иара аоныргылара дазказан, уаагы «ханшьа» хәа иархәозаарын.

Нас аамтала, иара уахынтә ашәкәы ааишьтын, итаацәа ипъшааит. Инхарта тыпъ ааишьтит. Сани иареи асалам шәкәы рыбжьан. Сан рыцха даақәымтцакәа «Саншьа даара угәхьяахгеит, уажәшьта уаа!..» хәа изылыуан.

Иаргы: «Ах, башья дбыкәахшоуп, саргы истахуп, аха анеиразы азин сымам» хәа атак ааишьтуан. Нас аамтак ааин, Бырзентәыла инхоз аңсуааи атырқәцәеи Тьрқәтәыла инхоз абырзенцәагы ртәылақәа рахь ихынхәит. Убас ала, ихынхәыз саншьа ду царта имамкәа даанхеит. Иан дықам, иаб дықам, ионгәара ықам, иахәшьазатцә лыда уаә димамкәа Тьрқәтәылака дхынхәит.

Дышиашаз иахәшьа лахь дцеит, уа дынхеит. Сабду, иабхәында аиашья иеипъш дидикылеит. Уимоу, иара иқытаҕы уын-ҕыцк изықатцаны азә дизааигарц ақәикызаап, аха аоны саб имшала ианырблы, еазнык аонгыи қамтцакәа, аңхәысгыи даамгакәа, дыпъсаанза иахәшьа лтаацәа дрыцынхеит.

Дыпъсаанза, иахәшьа лхәыцқәа дырхылапъшуан, саргы сиаазеит.

Убри амш ала саншьа ду даараза сгәы издууп, сгәы изыбылуеит.

Урт асахьяқәа ирылан даеа өба. Акы, изакәу узеилкаауамызт, нас иганы иубаратә идсырқатцеит, сыпъшызар, саншьа ду пъхәыс пъшзак дивагылоуп, иара инапы аңхәыс лыжәахыр иқәуп. Иаргы ларгыи реилахәашья, усқантәи Тьрқәтәыла инхоз ауаа реилахәашья еипъшымызт. Еиха европаа ирзааигәан.

Нас цқя еилыскааит, уи асахья ианыз Афина данықаз иихәаз аңсуа тыпъха лакәзаарын. Уи азәгыи имбазакәа кәалапък итаршәын. Сара иааганы цыра итәахны исыман. Аакыысканза изакәыз саргыи исыздыруамызт. Егыи асахья иахәшьа лмоҕацәа идқыланы итигаз сахьяк акәын, аха сара срыламызт. Убриақара бзиа избоз саншьа дуи сареи сахьяк ахьхамамыз сгәы иалоуп.

Аха сара ианакәзаалак саншьа ду сгәы дтакны дсыман. Абжьаратә школ ахь санцоз, мышкы даасыпъхьан: «Хәтина, ара бааишь, барей сарей асалам шәкәы хөыроуп!» – ихәеит. Сеигәырғьатцәа ақбаади акалами сыманы сижәлеит.

– Иы! – ихэеит.

«Adrefimo eleni, Kalay sestī, sestī kala», – ашәкәы убас ицон...

– Ари закәытә бызшәозеи, саншьа ду? – анысхәа

– Ари бырзен бызшәоуп, игъшзоу бызшәоуп, – ихэеит.

Ашәкәы ыынтә-хынтә извит азыхәан, акыршыкәса жәеинраалатцас сыхшыф итәкны исыман, нас исхаштит.

Уи Афина инхоз иаарышьтыз асалам шәкәы атак акәын.

Акыраамта иареи дарей ашәкәы рыбжьан. Аха схәыцын азы радрес цъара ианысымтазеит.

Абыржәы издырындаз, чыдала убрахь сцаны, уи атаацәа баны саншьа ду избахә сазтаауан.

Заншьа бзиа дзымбо икада, еихаракгы апысуа рфы?..

Аха сара саншьа ду санизхәыцлак чыдарақәак идызбалон: игъста-заарафы ихигаз ауадафрақәа убас ишырацәазгы иапысуареи, иапысуа бызшәеи ихамшткәа дынхеит. Атырқәшәагы даара ибзианы идыруан, абырзен бызшәа идыруан. Апысшәа анихәоз, табалаа реипыш дцәажәон. Уи анафс, ашәуа бызшәагы ихы итәкны иман.

Есышьыжьымтан дангылалак, санхәыцыз иаанаго сыздыруамызт, аха икацашьеи ихәашьеи иахьагы исхаштуам. Амрагыларахь даахәны, дшьамхнышланы, инапқәа ажәван ахь инарханы, ила траа ажәван датцапышны, «Анцәа хазшаз сухәоит, хапысуара умырзын! Хәжәлар хьча!..» ихәалон.

Саргы схәыцымзи, икаитцоз ицкацаны, иихәоз ицысхәон.

Издыруада, апысуаразы убриакара сгәы зыбылуа убри амш ала акәзар.

Насгы, убриакара ауадафрақәа шихигазгы, азәымзар азәы гас дышьтихуамызт. Ажәларқәа зегь бзиа ибон, дырзааигәан, игәы рзыбылуан. Атырқәа идгьыл, сыпысадгьыл ауп хәа игъсы ақәцаны деибашьуан. Дзеи-башьуаз абырзенцәагы аамтала рағара ихаштын уас ишьтихит.

Абырзен бызшәала ашәақәа ихәалон. Убас ихааны, игәарпыханы ихәон, дырфыпысаауа цыушьарын.

Атырқәа поетцәа ражәеинраалақәа апысадгьыл абзиабара иазку акы санизапыхьалак, жәантә сизапыхьарц итаххон. Тырқәтәыла азакәан ыыц анрыдыркыла, ажәла-хьызқәа анырыпысахуаз, иара ажәла-хьзыс ихыртцаз тырқәшәала «Иуртсевер» – зыдгьыл бзиа избо хәа аанагон.

Уи ижәлар мацара ракәым, адунеижәларқәа зегьы, ауаа зегьы бзиа ибон, уи амш ала дапысуоу, дапырқәоу, дбырзену, дзакәызаалакгы иара «Саншьа» хәа иархәон. Ихъз Аадем Иуртсевер шакәу ауаагы, атаацәагы, иаргы ирхаштхьан.

Ауафы, ажәлар, атәымжәларқәа бзиа ишибо, адунеи зегьы дшазгәдуу еипыш, апысабара ианугьы бзиа ибон. Ашәтқәа, атлақәа, ахаиуанқәа, убас ицегьы...

Мышкызны, Адапыазарынтә Цабалка – Есқышьехир азәы сасра дцазаап, дахьнеиз, апысуа қытафы еадак шыкаауаз иахазаап. «Аит! Ари аеадажә апысуа қытафы иаусузеи?!» ихәан, икьарахә аатғаны, деихсны ишьызаап.

Ари саншыа ду ианиаха, зынза деилагеит, «абри зуз, дсымшыыр зуам» хэа дыкэгылазаап. Санраагы «аарлахаа уаабейт, еазнык ухарзуам!» хэа рхэазаап. Сандугы «уара мыжда, адунеи зегы рыхьчара уара иууалума, аеада ашыаура уара иузынхама?» хэа хэаны ддыртэазаап. Аха иара игэы еибафон азы, атыхэтэаны ацьырмыкыхь дцаны, цасхэа еадак ааихэеит. Аеада збаз зегы еилагеит. Аха иара даара деигэыргыатэа «Уажэы хагысуара злагьахшэаша аеада аума? Уаха акгы хазнымхазар, хагысыр еиха еигьуп!» хэа зегы дрызгэамцит. Агысуа гызмалракэа, аеыргьагыаракэа, аеыркьакьаракэа ианакэызаалак дырфагылон. «Уи афы хакоума, хаба абаба алырхын, фахамтит, уажэ еадак абжы хзымчакэа иагысуахаз дазустада, дызбароуп?! Дхатцазар, дааны сара сеада ишыааит!» хэа дыкэгылазаап.

Даара сышхэычызгы, убри аамта ибзианы исгэалашэоит. Хэба-фба шыкэса схыцуан. Саншыа ду иеы-машына дшазныкэоз дазныкэон иеада. Зегь рагыха уи ахьз хазына аитеит. Реиха бзиа иибоз ашэт ахьз ахитеит, тыркэшэала Каранфил.

Каранфил наганы ажэкэа раанда ибораф итеикит, хэычык игьхьакны тыгык азыкеитеит, ажэкэагы иааиз ари ршыза фыц дара ишрейгышымызгы, мап ацэырымкит. Аха хааныуаа акыраамта абри ада жэабжь рымамызт.

Цьоукы Каранфил иадгылан, цьоукы афагылан. Саргы иадгылоз среиуан. Сабду, санду, саншыа хаца иадгылаз иреиуан. Сабду ианакэзаалак иабхэында дидгылан, саншыа уи макьана дфан, дегьхэацыхон азы, игэнахауп хэа Каранфил рыцхаишон. Сара сакэзар, ашақэ сасуан, ускан амашынакэа абазака, мышкахь знык автобус Бурсантэ Ескишьехир ицаны иаауан. Уи ауаа еизаны уамак рбоушэа иахэагышуан. Амашынакэа зынза имацын. Ауаа ирымаз аеы, аеада, агэыжь, ма аеыуардын, ацэуардын ракэын. Саргы сахьхэычыз саншыа ду ари сакэыртэан еимдара сигап хэа сгэыргьон, усгы икалеит.

Аха хааны ашанакэа зфьтцхэацэоз Каранфил иафагылаз ракэын. Санду даара дгэамцуан, лашьей ларей дук иааибуамызт, ари фызгахеит: «Ари аеадажэ иабантэи халанагалей? Иабахтахи, баша иртэаны ихаазоит, уи ахатыгьан цьмак хамазар хшык хамбози» лхэауан, зынзатцэыкгы «Каранфил» лымхэазеит, «аеадажэ» хэа акэны дшашьтаз.

Сан лахьшыцэа агьшыфьыкгы Каранфил рхэон, аха икамзар еихагы еигьыршон. Урт даара игьшззз тыгыхацэан. Азэ дубар егы духаштрын. Аха агьсуаа ари алаф шалырхша, фыгыныхэак шрырташа рдыруан азы, иртахымызт. Саншыа ду еиликаахьан «арт агазақэа Каранфил амш ала хаца изымцар хэа ишэоит, уи згэамгыхо быгыхацэа имгааит» хэа санду диргэамцуан.

Аха Каранфили сарей бзиа хаибабон. Алақэа тыркэазза иансыхэагышуаз, алымхақэа цар-царза иаршэшэон, атыхэа аргьалон. Уи ала бзиа сшабоз здыруан, саргы иара иаасымгыыхашэалак афастон. Зны-зынла саншыа ду ихылгы ахастон, нас зынза иччархэон!..

Нас саншыа ду ѿ-калат гѣаѿак ирѣатцан Каранфил аѿганк иадѣахѣа-ланы амхахы, абахчахы, ма ауастарахы данцоз, саргы салаигалон. Акалатѣа руак аѣы иацаѣы, ихьархь, егырт иматѣахѣа, имѿаныфа ухѣа зегы тѣитцон, егы акалатгы сара сѣаиртѣон, иаргы днаѣтѣон. Нас хахьчаша хѣаицон. Сыхцѣы хымфыфылза акалат сахьтагылаз снапъ-шаапъшырц сѣаххон. Сѿызцѣа сырбааит, салаѣхѣап хѣа акѣын сгѣы иѣаз. Ускан саншыа ду сгѣахѣта дадыгѣгѣаланы «уа бѣатѣаз, бѣахѣауеит» ихѣон. Абас Каранфили саншыа дуи сарѣи хѣапъсѣазаара ишѣтыкакачѣа ииасуан.

Аха, ихѣагыз акы ыѣан, уигы саншыа ду иѣаитѣаз ари «ареволуициѣа» абжы иахьатахыз макъана имѣеизацыт.

Саншыа ду аѣада ахьыршыыз апъсуа қыѣахь цасхѣа ѣадала дѣар иѣахын.

Уахык, акранахѣа ашьѣахь дсыпъхьѣит: «Хѣына, бѣаны бан лахѣшыѣа зегы ирызѣыты, ара иааиааит, ак расхѣоит!» ихѣеит.

Сѿѿны сѣан зегы ирасхѣеит. Апъшьѿыкгы бѣзиарак ыѣоу ѣышыаны еибарѿны иааит. Саншыа ду: – Сара уатѣы Мезит сѣоит, исыѣцарц зѣахы-да? – ихѣеит.

– Сара! Сара! – рхѣеит зегы.

– Аха Каранфил сѿоит, уи ала шѣызѿоит, – анихѣа, еазнык зегь еиѣѣакны:

– Мап! – рхѣеит, аха сара атрымхѣа сыпъаны: – Сара сга, сара сга! – хѣа иасхѣеит.

– Арт апъхамшыаѣа ас ансзыру, бара бызѿоит, даргы абра хѣлаанза амзырѣа рыпъссалааит, – ихѣан, дрыѣаѣѣеит. Даара сеигѣыргѣеит. Саншыа дуи сарѣи хѣацѣыза хѣааилархѣан, сѣы амра масааит хѣа хылпъакгы сзырзахит, хѣыѣыагы хдыргъшзеит.

Адырѿаѣены цѣыкѣа амѿа хѣаѣлеит. Абнаѣа хрылсны, азиасѣа хрырны, крыф-крыжѣа, қыафла хныѣѣеит. Каранфилгы апъсы аршьѿо Мезит агѣаѿахь хнеит. Ақыѣа ханалала, ѿыѣыа-хѿы ахѣса аахадгылан:

– Аимхѣыц, арахѣыц шѣымоума? – рхѣеит. Харгы ишѣамамыз рахѣѣеит.

Ускан ақыѣаѣа рѣы адѣкъанѣа ыѣамыт. Уи азы аѣырѣѣѣа ѣадак хѣыѣ-мыѣѣѣак наѣѣѣаны, еихѣаракгы ахѣса ирыгу, азахра иазку матѣаѣѣак рѣиуан азы, урт хреипъшыртѣит. Пѣхѣыск: «Бара урт реилахѣашьѣа бымбазѿо, ахѣаахѣтыѿѣа иреипъшума?» лхѣеит. Даѣазѣы: «Урт шапъсуоу ѿашьѿом, рѣѣаѣашьѣагы хазуп», – лхѣеит. «Иапъсуазар, апъсуа қыѣахь ѣадала изаа-уазеи?» лхѣеит даѣазѣгы. Саншыа ду дааѣѣыпъсычѣаит, аха уаѣа акгы мхѣаѣа ақыѣамѿа ханылан хѣон. Досу рыѿнѣа ирыѿнан, ашѣа иѣагылазгы рус-рхѣыс иашьѣан. Ус хахьнеиша аѿны ашѣа хѣаѣалеит, аѣада збаз апъшѣмаѣѣа азныказ рѣааидкыланы иааин, иахпъылеит, даара ихѣаигѣыргѣеит. Аѣадагы ганы абора иѣаркит. Уахь азѣы иахьымбо иѣазар еиѣгыршьѣазаап. Иагъа иртѣаахыргы, ѣадала хашнеиз ақыѣа зегы ираѣахьан.

Ахаѣѣа зынза аѣѣырымѣит, азѣахѣ мхѣаѣа, асас дахѣоуп хѣа ашьѣѣа шыны, аѣѣлар адгаланы саншыа ду пату иѣѣыртѣеит.

Ускан аишѣа ахаѣѣа анахатѣалак, ахѣсеи аѣари рыдѣѣалазѿомыт, хаз-хазы ауадаѣѣа рѣы аишѣаѣа дыргылеит. Ускантѣи аишѣаѣа столны иѣазамыт, асаараѣы зганѣа ѣѣѣаны иѣаз аишѣаѣыршѣѣа акы

кадыршәуан, нас «царгыла» зыхъзыз амҕы, ма абѡа иалху асаара дукәа ақәдыргылон, жәаѡык рақара ауаа аддыртәалон. Урт хаз-хазы изықәтәаз «аминдар» хәа изышьтаз акасыхә шкәакәа иалхны, абамба, ма аласы зтацаны иқатцаз, нас аишәақәыршә еигъшны иқәтцаз ахчқәа кадыршәуан. Аишәа иахамтәакәа, зҕабк алагъани акәмаани ааганы, ампахъшыы лмахәар ихшыны асасцәеи агъшәмацәеи рнапқәа длырызәзәон. Уи зны-зынла азәы акәмаан, азәы алагъан, даҕәазәгыы ампахъшыы кны ианықартцозгыы ықан. Аишәа иахатәаз ауаа ампахъшыы ауқәа ршьапы иқәдыршәуан.

Нас абыста аишәа агәтәтәкыа иқәдыргылон, уи ачуан иштытыз еигъш акәмызт гытқ иаарқбагысны иқартцон. Кас рахәыцла ирсон (иршон), са-цыгыхъаза ашәрѡа агәыларцон, абыста агәтәтәкыа апарпыл-цыкеи ахәшеи, абыста ргәѡаны иалартцон.

Ашьтәа аныршьлак, акәац зегыы жәны уа иқәдыргылон, аха зегыы рагыхъа ахыбжа ааргон. Уи иаматәахәу қатцаны, иақәнаго хәаны, иныхәаныгыхъаны ианалгалак ашьтахъ акәын рнапы анадыркуаз. Аѡы ржәуамызт, ахартцәы қартцон, акәтычагыа, ахартцәысызбал реигъш агъсуа чысқәа адыргалон. Аха зегъ реиха пату зқәыз иршьыз ашьтәа акәац акәын.

Уи ауха саргыы рагыхъа ахәса раанда сдыртәеит. Саншьа ду ианшьцәа ргәыларәғы хәқан. Урт иреиуаз гыхәыск слыдылкылан, лаанда сыртәаны акрысқалтарц дағын. Ахәса рыбз царуми, гыхәыск: «Аеада шәақәтәан шәааит хәа сахәит, ус аума?» лхәеит. Саргыы «уи еадазам, Каранфил ауп» схәеит саагәамтцаны. «Шәеада аѡы Каранфилтцас игозар акәхап!» лхәеит даҕәазәгыы. Уртқәа зегъ ансаха, атәуара салагеит. Нас уа сдәылырган, аҕар раанда сганы сдыртәеит. Стынчхеит, аҕар аҕыцәхәа алаф еибыхәо итәан. Аеада агәхъаа зкышаз азәгыы дрыламызт.

Мчыбжык уи ақытағы ханхеит. Есыуаха цыара сасра хрыдыркылон. Саргыы аамта бзианы исхызгон. Аҕар сахърылаз аамта шиасуаз сызгәаҕо-мызт. Ускан ахәыцқәа цыара ианейдтәалалак «Цагышыы» хәа акы агъшыргон. Итәоу зегыы чкәыни-зҕаби игыланы рызнапык рышьтахъка иганы, егыи рнапала еисуан. Иатцахоз, инапы хтны аиааира згаз иахъ ирхон, аиааира згаз апқаѡ хәа дасуан. Иатцахаз дызҕабзар, уи лнапы иргъшқаны иасуан. Убас ишыхәмаруаз, амырзакан аацәырганы, акәашара, ашәахәара иалагон.

Саншьа ду ида ѡыза дызмамыз, сара убри амчыбжъ саншьагыы дысгәаламшәо скалеит. Есымша аҕар срыцын. Уимоу, гытқ сдухазшәа схы збон. Саргыы алаф сархәон. Ицабыргу цыысшьон. Ус мышкы саншьа ду дсыгыхәеит: «Хәтина, ара бааишь, баншьа дыбхаштит, уашыта аѡызцәа бзиақәа бымоуп. Уимоу, Каранфил азбахәгыы бхәазом, даара ибызгәааны иқоуп», – ихәеит.

Ииашатәкыаны, Каранфил шықазгыы схаштуа салагеит. Ушыта саргыы ихымызгысшьон. Абри ықамындаз сгәахәо ақынза снейт. Мчыбжык ашытахъ Каранфил хаманы ххынхәит. Уи иақәыз ахақыба азна ахамтақәа хартәеит.

Ханыхынхә, еилыскааз абри акәын, уажәшыта Каранфил азы даҕа гәык сыман. Уи бзиа избон, акы ахыыр хәа сшәон, аха уашыта саанда иқазар

стахымызт, исыдырбалар хэа сыпъхашьон, аиашазы, уажэшьта саргы Каранфил хьымзгысшьон. Саншьа ду уи иаразнак еиликааит: «Ари уажэшьта ддухеит» ихэеит. Нас ашкол ахь сцеит. Каранфил зынза исцэыхарахеит. Аха уи аныгэхьяазгоз рацэан. Ускан хашкол афгы амашьынакэа еицырхэхэа икамызт. Дэыгбала хцан хауан. Амѡакэа рѡы иахбоз ауаа ѡыла, ѡадала, ма ѡуардынла, ма ацэуардынла инеиааиуан, уимоу, рапъхьа Стампыл санааи, еихарак афайтонкэа ракэын иказ, ашэыр акэын ѡуардынла иртиуаз.

Апъсуаа аѡада абриакара изыкэныршьоз аилкаара сцэуадаѡын...

Мышкы зны уи азбахэ Беигэаа Омар ианиасхэа: «Уи ада ѡыпъныхэа хамамзар, иахабыргыз! Аѡада хамамзар «аѡада» ажэаггы хауамызт. Ари даараггы иапъсуа жэоуп, «аѡы» иадхэалоуп. Уи хьымзгыс икартаанза, ирхаштыз хапъсшэа хьымзгыс ишьтырхындаз, еиха еигьымзи! Сара, абри иббо ахатца иансацэажэо, «иумхэан» атыпъан «умкаан» хэа сархэоит, икаауа аѡада шакэу рыздыруам»,- ихэахьан.

Ашкол сыштэз асалам шэкэы сзааит: «Каранфил хтиит, уи агъарала акэалапъ ааххэеит».

Уи ансаха, сеилагеит. Саншьа ду дымпъсыкэа Каранфил азэгы изытиуамызт. Саншьа ду дыпъсымашь аасгэахэит. Сыштэуоз сыпъсы тысхит. Сѡызцэа, сырцаѡцэа исыхьыз акгы рзымдыруа, исыдеизалеит. Азэы дысцэыпъсыз цьыршьеит. Исыхьыз хэа иансазцаа, Каранфил шыртииз расхэеит. Изакэу рзеилымкаазеит, аха ускан саншьа ду дыпъсгэышьазаарын, сцэа ианырит, сара исархэар ртахымхазеит, ашкол афны испьырхагахар хэа ишэеит. Ирхэар еигьымзи. Апъхын ааины аѡны сцаанза Каранфил аасгэалашэацыпъхьаза стэуон. Нас аѡны саннеи атцабырг еилыскааит.

Аапъын анааилак, ациганцэа ашэткэа агэарабжьара иныкэыргылыны ианыртиуаз, сцаны Каранфил сафыѡны, снапы рыкэшьны ианысшьышыуа, санхэычыз ихамаз «ѡадак» сгэаладыршэоит. Уи ззеитасхэо зеггы арччоит: «Зегъ хэахэеит, аха «Каранфил» хэа ѡадак иахэзыртцо хмахцт...». Саргы саапъышэарччаны: «Саншьа дук дыкан...» хэа сналагоит сажэабжь.

АМАРЗАКАН, АМАРЗАКАН...¹

Абазаратә жәабжь

Азғабцәа ашыңагы абартә итәтәан, рапұхәа игылаз аишәа чанахк азна аҕәйд ықәгылан. Арахь аҕәйд еилырхуан, анахь ихәйтхәйтүа акы еибырхәауан. Зны-зынлагы аҕырҕырхәа иччон.

– Апұслымз аламхааит, цқя шәалапұш!.. – хәа лыбжыы геит Наргиузел лан.

– Халапұшуеит, сан!..

– Ғазнык халапұшып, мамзар сан халшыуеит.

– Баҕәйтц уажәы, ицқьаза иҕалеит, ачарахь хцоит, макъана хәеилах-хәоит, хәхцәы хпзоит, аус рацәа хәмоуп, есымша аҕәйд хәғума, – лхәеит Наргиузел лан лахәшьапұха.

Ашыңагы еигәылацәан, Наргиузел мызкала деихабын. Аены Цабал ақытақәа руак ағы ачара ыҕан. Ачара Маршьанаа иртәын. Ақытақәа зегы ачарахь ирыпұхьеит азыхәан асасцәа рацәахон. Алынңаагы ишқытоу зегы реихабацәа, реитцацәа, рызғабцәа рыманы еиццон. Ахәсеи азғабцәеи ауардын иақәтәон. Ахацәа рыеқәа ирықәтәаны урт ирыцлон. Наргиузели Ниметі ирыцыртцара рзымдыруа ипұаҕыҕаҕыа иқәын, акы рышәтцауа, акы ршәыхуа, акы апұштәы ргәампұхо, даеакы азахышьа раҕарымшьо иеилаханы иҕан. Наргиузел лан дгәамцүа даафналеит.

– Макъанагы шәеилашәымхәазаци, уажәраанза шәызғызи? – хәа дрықәыхәхәеит. – Шәара шәыда зегь хиоуп, ирлас шәеилашәхәа, сара ачаңқәа аклацкәыр иҕасцеит, уртгы жәгароуп, баб аборағы дыҕоуп, хәмтас иишьтыша ашьамаҕа дашьтоуп, уи дцаанза шәалга, мамзар шәкажыны дцоит, ижәдыруазааит, – лхәеит.

Наргиузел лыхцәы еиқәатцәаза лшьамхаҕынза илеиуан, ахәара-апұара удафын, фбаны ипұаны лапұхәаҕа иоулышьтлон, лан дылмыцхраар лыхцәы лзырҕеиуамызт.

– Бытқы шкәакәа бышәтца, ахаҕны банду лкадифеи акаба ахарпұа, уи бнаалоит. Зегы ас акаба рымоу цыбымшьан, банду Апұснынтәи иаалгаз ауп ари, – лхәан, лыпұха дыпұшзаза деилалхәеит. Ускан апұсуа зғабцәа рхы иахарцоз аххәа хәа изышьтәз ацырцыргыы лылахь инақәылтцеит, лбарфын касыпцырҕыа лхы иакәыршаны, леимаа хәракқәа налышьалтцеит, асаркыа апұхәа диасын, днахәы-аахәны лычелыриашеит, амазаркан кны дкәашошәа ҕацаны, лытқы илнаалоу-илнымаалоу гәалтцеит.

– Иазхоуп ушьта, быпұшзахеит, ахкәажә Чич блеипұшхеит, – лхәеит Наргиузел лан лахәшьапұха.

– Ахкәажә Чич слеипұшзар сыпұсааит, лыкәашашыа еицаҕыа-еицаҕыаза, уи латқыс сеигымзар ачарахь сцом, – лхәеит Наргиузел.

Ахкәажә Чич хәа зархәаоз, рқытағы инхаоз, зықәра неихыз аамыста

¹ Ашымтағы Тырқәтәыла инхо хашыцәа рцәажәашыа ачыдарақәа еиқәырхоуп. Ажәабжь акыпұхь иаззырхиаз хықәкыс имаз убри акәын.

тыпъхак лакэын, дук дыпъшзамзаргъы, апыъагылара лара илтэын, даа-мыстоуп хэа рапыъа уи ддыркэашон азы, Наргиузел уи дылбар лзычхауамызт.

– Бымшэан, беигыуп, беигыуп, ушьта хдэылтцып, мамзар хкажъны ицар калоит.

Азгабцэа ауадафынтэи иаадэылтцын, амзырхафы игылаз атла атцака итэаз атаацэа раанда инеит. Наргиузел лцэа-лжыы шкэакэаза, лыхцэы еикэатцэаза, лыбла маахыркэа тыцьа-тыцьаза, дкаткато атаацэа рапыъа даагылеит.

– Хара хахиоуп, баба! – лхэеит лыбжыы хааза. Лаб ихы анаашьтих, дшанхеит.

Иапыъа игылаз, иацы алақэа пыхазтоз, акэара дталаны зычезырбаазоз азгаб хэыч лакэмызт.

«Данбадухеи, шэанацьалбеит!..» – ихэеит игэанала. Деикэычапыа игылаз ипыъа ила траа даалыхэапышит.

Атыпыъа хырзаман, лоура-лытбаара, лыла-лыцьымшь, лсахъа, лычапыашъа, лныкэашъа, лцэажэашъа ухэа зегь рыла данцэашанаха дгылан. Ас ипыъа дыпышзаза даниба:

– Сахэшьа рыцха дышпыалеипышхеи, лынасыпы еипышымхааит, – ихэеит Наргиузел лаб.

Лаб, лан, лахэшьа зегь ацьтла атцака игылаз акэардэ ау икэтэан, ишанхан, ифеибаргылеит. Лашьеитцыбы дыфны иахэшьа дгэыдикылеит.

– Башъа дбыкэыхшоуп, шака быпышзахази, анцэа бихьчааит, – ихэеит. Уи апышзара хэа дыпысуан.

– Сан, бара ари алапыш лыкэшэар хэа сшэауеит, алапыш еимхэыцк бымазар, лыткы иахыырымбо цъара инаркы, – ихэеит лашьеихабгъы.

– Ех, цыым, счаракны амарзакан архэаны дыкэланы дкэашауа данала-галак, ускан дыжэбап шэара, – хэа иахэшьа даалалачехэеит лашьеитцыбы чазнык.

– Бара, арт ирхэо иашоуп, ачарафы ихысуеит егыуеит, аимхэыц акэым аха, былмытэхэакэа дыбмышьтын, – ихэеит лаб, ашьшьыхэа лан ллымха дынтахэытхэытын.

Убас илылачехэон Папаа рахэшьазатцэы, гэазырхагас дрыман. Акы лыхыыр хэа ишэаны ипысуан. Ачарахъ ацара лашьеихабы идыртцеит, ахамтақэа наиркны, азгабцэагъы наиццаны амфа икэыртцеит. Ауардын ахы касыжэ шкэакэала ихиан, афнутца ауархалқэа, ахчкэа таршэын. Ахэса еихабы-еитцыбыла ауардын итатэеит. Ахацэагъы лчыжэлан, ршэакыкэа рыхэда инахшыны еихабы-еитцыбыла амфа икэлеит. Ачара ахыкказ ақыта ианазааигэаха агыфэхэа ашэа хэаны, акэкэахэа ихысуа иалагеит. Апышэмацэа еразнак сасцэак шааиз рдырит. Уртгъы ихысуа ирпылеит, нас асасцэа рыма ашта иааталеит.

Асасцэа иааргаз ахамтақэа ачара зтэыз ирыртеит. Ашта ду афы акъалақэа рытцака асасцэа рыла итэын. Амарзакан бжыы хааза иаауан, афар уаххэа иасны икэашон.

Ап̄шәмацәа Алынц̄ыаа бзиала шәаабейт хәа анрархәа ашьтахь, иааиз асасцәа аишәа иахадьртәейт, акрырфартцейт. Ачеиц̄ыка ашьтахь асасцәа рыманы иахьыкәашоз аштәа иааталейт. Аиҳабацәа ртып̄цкәа дырбаны идыртәейт, аитц̄бацәагыи акәашаџцәа раанда иганы идыргылейт.

– Алынц̄ыаа ааит, бзиала шәаабейт хәа раххәоит, афар абас шәааскьей, – ихәейт агәтәа итагылаз, нас фыц̄ иааиз асасцәа рфар егырт асасцәа раанда ишақәнаго ала иааиргылейт.

Ашьтахь амазаркан азырхәоз иааимихын, иманы Алынц̄ыаа реиҳабы иахь днеин, азин итаххейт.

– Наргиузел, сыцкәын, абри амарзакан бара ишьтых, афар, шәаргыи шәлыцхраа, ибзианы шәкәаша, хқыта ахьз тыжәга, Наргиузел, бара саабыкәахшоуп, бмарзакан абжыи бамейган. Аҳаҳаи, абаап̄сы леишәала шәныкәа, ачара шәырг̄шза!.. – ихәейт аиҳабы.

– Уажәы амарзакан азырхәаз Алынц̄ыаа ақыта еиҳау Апапаа Хапагәа ип̄цха Наргиузел лоуп, икәашо афаргыи абарт роуп, – ихәейт агәтәа итагылаз, акәашара мџап̄ызгоз ауаџ.

Наргиузел лмарзаканкышьягыи аеакала иқан, уамашәа илнаалон, ашьшьыхәа архәара далагейт, акәашара агәтагылаџ зегь ратцкыи ибзианы икәашоз цкәынак дааип̄хьейт, ацкәын даара иеинаалаз, иеикәычап̄аз азәы иакәын, икаба шкәакәа, иап̄суа еикәа, иразны мақа, иқама, иихәо, зегьрыла деикәшәшәа дықан. Ускан Тьырқәтәыла инхоз ап̄суаа реилахәашья егырт ажәларқәа иреип̄шымызт. Ари аеилахәашья ара ирып̄шааз акакәын. Рееилахәашья абжа тырқәа, абжа ап̄суа цасла акәын ишықаз, рыцәқа ап̄суа еикәа рышьан, аџада атырқәа сакәа ршәын, каскет хәа изышьтаз ахылп̄акәа рхартон, аха реимсқәа, рқамақәа, ркьарахәкәагыи рыкәныртцалон. Ахтырп̄ца зхазцозгыи дықан, аха урт еиҳарак зықәра неихьаз ахацәа ракәын.

Тьырқәтәылатәи ап̄суаа акәашарахь ианықәлалак рап̄хьаза азәазәала игьежьюан, амарзакан азырхәоз азгаб ап̄хьа дгылон, уи иархәаны дгьежьюиц̄ып̄хьаза ацкәынгыи длыцгьежьюан, нас аџыц̄ыагыи еиџагыланы хатцаџышья зырхәалоз акәашара қартон, уи ашьтахь ацкәынгыи азгабгыи ишьацәхьыртәны, ршьаџақәа анышә итацаны ирлас-ирласны акәашара иалагон, азгаби ацкәыни ршьапқәа еикәшәар акәын. Ускан агәы иасуаз ауаагыи иаҳа игәгәаны, ип̄шзаны иасуан, агәы иасуаз ахацәа ахапа зхәоз ахатца иашәа иацдыргызуан, акәашара п̄шзахао ианалагалак, ирыцзыргызуа рыбжыи халон, акәукәухәа ихәхәауа дубарын, ихысуа дубарын.

Убри аамтазы акәашара еип̄шымкәа аџарыгәгәон, иахәап̄шуагыи рылақәа ыртцараны артәаахәа ихәхәо, рнапқәа еинк̄ьо акәашацәа ирыцхрауан, ргәы шытыцны агәыргәырхәа ихысуа иалагон. Ускан икәашоз атып̄цха дыфрып̄цхаза дымшәар акәын, лшьапгыи еилалымгар акәын. Уи аены Наргиузел лмарзакан архәашьяала, лыкәашашьяала зегьы драп̄ысит, абыргцәа зейп̄шықам кәашарахейт хәа ирып̄хьазейт, илхатцгылейт, цьоу-кы лаанда ицаны дгәыдыркылейт, лыгәшәа қартцейт.

– Хара Ап̄снынтәи хәаижьтеи абас акәашашья хамбазацызт, – хәа зегьы Наргиузел дгәыдыркылейт, дхыдыркылейт. Уи аены иқәдыргылаз

ахамтақәа зегы лара илаҥаршьеит. Ачара еилганы ауаа еимлысаанза лызбахә хәаны ддырехәеит, ианеимлысгы изҕыз лара лызбахә акәын. Лыпшзара, лыкәашашья, лмарзакан архәашья, ллейшәа, лкьабз, лыламыс ухәа ада жәабжь рымамызт.

– Ах, шыри, дҕацаны хәәны дыһнандаз, – зхәазгы маҕмызт.

Аһны, ианхынхәы Наргиузел лызбахә лани лабигы ирахаит, илеигәы-рҕеит, аха иагылыцәшьеит.

– Арҕ зегы башоуп, нан, анцәа анасып, бзиа баҕәеишьааит, усҕаноуп ахамта ду анбоуша, – лхәоит лан.

Ачара нцәеижьтеи ҕымш тхьеит, аха азбахә нцәоомызт. Мышкы лашьейтби лареи агш (аҕыкәреи) ҕдырпырц аца аанда итәаны еицәажәон.

– Абри салгар, ацутахы (ақалақ) сцоит, шәкәык азбахә сахаит, убри аасхәоит, – ихәеит лашьейтбы.

– Саргы амарзаканк сымазар исхарази, сымала амарзакан архәара сгәахы пнацәеит. Абас аус ансымам, стәаны иасырхәар, ашәа ҕыцқәа-гы агысымтозиз, амарзакан архәара цәгья бзиа избоит, аха исызтода, шықәсык ала зны чарак ҕаландаз хәа сҕапшьяроуп, уигы ҕымш-хымш затәык, нас марзаканк сымпыхьяшәаанза пхызла иасырхәароуп, – лхәеит Наргиузел.

– Уи саргы исымхәыцуа цыбымшьан, амарзакан архәара, азырәра саргы бзиа избоит, аха ахә цәгьоуп, агшшаара, абара уи еихагы ицәгьоуп, ахәаанырцәынтәи иааганы ирҕиуеит азы еразнак иумпыхьяшәом. Аха изулакгы марзаканк бзызгоит, бымшәан, сара ибзаасхәоит, – ихәеит.

Уи аены Наргиузел мцәыжәәада дыпҕрит, амарзакан иахьанатә илоузшәа дгәырҕьон, ауаа дызмыцәеит, лиартаҕы днахәаахәуа дышьтан, иалырхәаша ашәақәа, лыкәашара иалташа ачыдарақәа дрызхәыцуан, насгы уи уамашәа илыцкәашоз Абырскыыл чкәын уажәы-уажә дылгәа-лашәон, лҕапхья дгылазшәа лбон. Иареи лареи ҕазнык атрим-тримхәа иаицыкәашарушь хәа дхәыцуан.

Лашьейтбы ихы иҕеикыз ҕазтоз азә иакәын, иара ииҕахыз ашәкәы ахыкәз идыруан, иахәшьа илҕахыз амарзакангы азбахә цьара иахахьан. Иаразнак аҕыуардын ирхиет, заанатц абнантәи илихыз амҕқәагы ауардын иакәйтцеит, иаб имырбазакәа ҕаатцәак агшгы амҕқәа ирытцеитцеит. Нас амәа дықәларц ианақәикы:

– Саб, сара мыҕқәак тины саауеит, ҕымш-хымш смаар гәырәас икәшәымтан, – ихәеит, Наргиузелгы даагәыдикылан: – амарзакан аазгоит, – хәа иахәшьа ллымхә дтахәытхәытит. Наргиузел лхы-лҕы ааччеит, ешьеи-еҳәшьеи ас еизааигәан азы лаб егьзеилымкааит.

Хымш рышьтахь Наргиузел дыпшызар, лашьейтбы даауеит. Дгәы-рҕьатцәа дыхәхәеит, – сашья даауеит, сашья даауеит!..– лхәеит. Лаб даадәылтын:

– Башья даауазар, ауардын абжыы зымааәуазеи, уи даҕазы иакәзар ҕалап, – ихәеит.

– Сашья уажэ дызбама, уи иоуп иаауа, аха иеыуардын ыказам, шыапыла даауеит, – лхэеит Наргиузел.

Лаби лареи агэара аанда иааны игылеит, лашья дцацыпъхьаза дааигэахон. Лангы даадэылтын, раанда даагылеит.

– Бзыртэыуозеи бара, икалеи? – лхэеит.

– Сашья даауеит?.. – лхэеит Наргиузел деигэыргэатцэа.

Лаб ицьеишьеит.

– Иахья цэыкьаны даауеит, аха аеыуардын абеигеи, шыапыла даауеит?.. – ихэеит.

Лашья данааигэаха Наргиузел икалаз лдырит, дгэыргэатцэа дыфны дипылеит. Лани лаби агэарафы еицынхеит.

– Бара, ари ачкэын ихы уамак тапэит сгэахэуеит, аеыуардын ала дцеит, аха шыапыла даауеит, излазбо ала, ауардынгы ыкам, аекеагы иабанижьи, ас шыапыла дзаауазеи? – ихэеит лаб, ипъхэыс лахь даахэын...

– Сыздырам, ауардын пъеызар калап, – лхэеит ипъхэыс нас. – Иара деибгазааит, уаха егыстахым, – лхэеит.

Наргиузел лашья дипыларц дыфит, деигэыргэатцэа иикыз аиа ааимылхын, дыфны афны дыфналеит, лашья ашта данаатала иани иаби рнапы дагэзит.

– Иухъзи, уара, ас шыапыла узаазеи, аеыуардыни аеыхэеи абоуга? – ихэеит иаб.

– Иуасхэоит, саб, афны хафналап, шыжымтанаахижътеи сныкэаны саауеит, хэычык саапэсеит.

Афны ианыфнала икала реихэеит. Аекееи, аеыуардыни, амфеи тыны иааихэақээз дирбеит. Аха апъш азбахэ имхэазеит.

– Саб, ари цэгья истахын, сатаумтан, ари еипъшу шэкэык адунеи икэым. Ари Кавказ жэлэрқэа, еихарак апъсуаа ртоурых иазкудаара шэкэык бзиоуп. Ари аныркыпъхь асултан ихаан акэын, усқан ахэынтқарра рус ахь иахьмааиз ала аихабыра ашэкеқэа зегь еизганы ирыблит, ашэкеык знапафы иказ цыоукгы шэан, дара ирыблит. Имшэаз ыцьа-хэы рыда ари ашэкеык змоу азэггы дыкам, ушьта асултан дыкам, ари ашэкеык атцара змоу хауаажэлэр зеггы ашьтоуп, аха ирпъыхьашэом, ари сара исазхэаз шэахэшьаду лыпъшэма Цыу Мехмет иоуп, изызбазгы иара иоуп, уа сықан, уахык уа сапъхэеит, нас Наргиузелгы амарзакан бзианы ишалырхэо зеггы ижэдыруеит, акраамта марзаканк далапъхызуан, уиггы марзаканк лзаасхэеит. Ажэа шэыстоит, саб, арт зеггы схала ирханы исшэоит, саташэымтан, – ихэеит.

Атахмада рыцха икаитцахуаз.

– Ибзиоуп, нас, ашэкеык уанапъхьалак иахэо харггы ихаухэап, бара, Наргиузел, ара бааишь, иархэеишь ари амарзакан, еыки уардынки иапъсоума, иаабап, – ихэеит.

Наргиузел амарзакан аашьтыхны архэара далагеит, убас ибзианы иалырхэеит, атахмада изымычхан, дыкэгылан дкэашарц итаххеит, ипъхэыс длыпъхэеит.

– Бааи, атакәажә, барей сарей ҳтажәымтычеха ҳаакәгылан ҳаицыкәашап, – ихәеит.

Апҗа иалырхәеит, ани аби кәашеит, апҗагы еинийеит. Аонаҗа гәыргъарахеит, ччарахеит.

– Уара, ҳаззегь ас акы ҳазыпҗшызаарын, иумбауа, зегь ҳгәы ҳханарштит, – ихәеит аҗамада. Уиакәхеит.

Наргиузел лмарзакан архәара иацылцацыпҗхьаза иацылцеит. Аи ианалархәауаз абыжықтак ирахауан. Изаҳаз еизаны, Папаа ахынхоз агәафәхь иааны, лара илзыыфрны, алаф хәаны, иччаны, икәашаны ицауан. Чарак ахыкәлалакгы лара дымгакәа ируамызт. Абас азгабгы лыпҗстазаара аҗыҗахәа ииасуан, аҗаацаагы еигәырғаны икан.

Лашәа иааихәаз ашәкәы «Ажәйтә аамҗакәеи Кавкази» ахьзын, Меҗ Ченетука Иззет җашәа ииоыз акәын. Уи ашәкәы апҗсуа қыҗакәа зеггы ирылсит, уимоу иахьа Цабал хәа изышьтоу Ескышьеҳир, Вирса, Билецык еипҗш ақыҗакәа ирхысын, Адапҗазар, Измир инхоз апҗсуа ркынза инеит, атыхәан Стампылынза иназеит.

Ашәкәы нхеит, аха амарзакан ахьцаз анцәа идырып. Санхәыңыз саб иашәа лаанда шықәсык сыкан, усқан лара дазәын, быжьоык ахәықкәа лыман, зеггы ирызҳахьан, аарлаҳәа рхы рбон, рмазар мачын, аха ргәыргъара рацәан. Дышҗакәажәызгы лхала амарзакан архәны хлыркәашон. Зны-зынла лхатцеи ларей икәгыланы ианыкәашозгы ыкан.

– Сахәшьаду, ас бхала изабырхәози, бара амазаркан бымазами? – хәа санлазцаа убас лхәеит:

– Ех, нан, сара хә-аишьцәа рахәшьазатцә сакәын, сҗаацәа рнапы сықәыргылан сырбон, амарзакан бзиазагы сыман, аха ари Абраскыил чкәын саниеилаҳа зеггы сыркәатцит, сыбналаны сиццеит, сашьцәа зеггы сызгәааит, макьана азәызатцәык афны дмаазац, реиха бзиа избоз бабцәкәагы. Аха шәара шәахьаишьтыз анцәа иҗышьоуп, икаҳҗари, сашьцәа срыкәыхшоуп, иахьыкәзаалакгы ибзианы икәзааит, сахәшьцәа ирыхьша ацгәамыцәгәкәа зеггы сара исыхьааит. Сара сыбзиоуп, бымаҳәи сарей ҳабзиахәха ҳакоуп, сашьцәа рыда гәырфәа сывам. Саныбнала смарзакангы афны иаанхеит, бабгы баб иеихабгы сара сеипҗш амарзакан бзианы иадырхәон, исызгәаан, смарзакан сырымҗазеит, азәы илырҗазар калап, иахьыз сыздырам аха, зны-зынла сыпҗхыз иалашәоит, апҗхзы сфашы санаапҗшлак, бымаҳә: – Ибыхьзеи, бара, уамак ббама? – хәа дсазцаауан. Саргы сгәамҗны: – Сзаурпҗшызи уара, сызҗабушәа шака бзиа амарзакан архәаны скәашози, сшәахәози, – хәа, зынза иаалхамыштыз лмарзакан азбахә лхәон.

Нас акыраамҗа дымцәажәакәа дтәан, лгәы пҗшаагәышьеит. Аамҗак ашьҗахь: – Сан рыцҗа сахьыбналаз амшала ашәа схылхәааит хәа саҳаит, – абарт ажәакәа хәаны, дцәыуазаарын Папҗа Гиулдур.

– Бан дыпҗсийҗтеи иҗуази, аха макьанагы абарт ажәакәа схаштуам, – хәа салхәан, слырцәыуеит.

Шыжымтан игылоз,
Шыбжыанза имгылаз,
Уарадоухэа ззырымхээз,
Кэаци быстеи ззырымфаз,
С-Наргиузел рыцха уаа? –

– Абас ашэа хэаны дтэыуазаарын, – лхэеит. Нас даакэыпсчхэит.
– Оо, сан рыцха, сангы сабгы исмацэажэакэа ипсит, – анылхэа лы-
лагырзкэагы лыбжыгы афар еипш итыфрит.

Саргы сгэы гышааны стэыуар хэа дшэан, иаразнак даагышэарччеит.

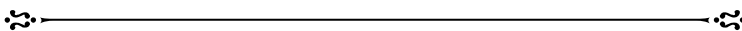
– Аригь лахынцоуп, нас, уаха изакэузеи? – лхэеит.

Смарзакангы стаацэагы абри иббо бымахэ имш ала исцэызит, аха
иареи сареи иахьанза хэагэа хамгысахкэа хэаит, быжык ахэыцкэа
шхамоугы, фыц хэабабазшэа хэакоуп, – лхэеит

Иара хэахэагы ипсхэыс лызкэа ааишышыын, реиэхарак шкапсхэаз-
гы, иаххала итаз лхэыцкэа рыла даачеит.

– Ааи, убастэакоуп ишыкалаз, – ихэеит, ихэогы дук изеилымкаауа.

***Ажэабжэ атыркэа шрифт ахтэ ацсэахэ иаганы
акыпхэ иазирхэеит Леуан Лагэлаа***

РУШЬБЕИ СМЫР

Ажәеинраалақәа

АШЫЦҚӘА

Исныруеит сара атлақәа рхәыцра,
Ахьаца хьаакәак ашәуп.
Сытцоуп акы сцәызызшәа ашыцра,
Сшәуп, иатцәа шәыгала сшәуп.

Узрыхәазом: анцақәа ихжәазгьы,
Ма ашәтцлақәа зцәаматәа хаз.
Аць дукәа афарқәа итцыршәазгьы,
Ма ажа ғағагақәа инхаз.

Игылоуп ишгылац ашыцра –
Еилыршьааз, импсыз смилат.
Рышьтамта еитәрхәоит рыбгьыцқәа,
Рдацқәа рцаулашьагь гәат.

Асытәхәакәа, аңшацәгьақәа, ашоура,
Еицнаргоит рыпштәы еикәырханы.
...Имацзаргьы утбаара, уоура,
Уаргьы-саргь иаххытцзозеи, Ацсны.

* * *

Апҕақәа ззышьтымхыз, зышьтрақәа зышьтрахаз,
Абар, уахьыпшлак абыгьқәа.
Сымала скараха, стәоуп уажә сеидараха,
Схәыцра катәоит исхьыкәкәа.

Гәыграк еикәыбылуа, мтәыжәҗада дырпыруа,
Ирхәашьуа зыхьк, гәыбылрак.
Амцқәа нахатцакуа, амчра ҳаенамцакуа,
Ас ҳазцарымашь рацәак?

Уажәақәа ахьрыламзо, ухәхәабжь ахьрылантәо,
Ууаз ухаҕа иахьузынхо...
Упшәмара хәмарганы, улабжыш хәаахәтганы,
Иарбан мчыс уеикәзырхо?..

Ахьтақәа ззышьтымхыз, зышьтрақәа зышьтрахаз,
Итәыуошәа збоит абыгьқәа.
Сымала скараха, стәоуп уажә сеидараха,
Икыдцәаны илеиуеит ақәа.

* * *

Атцлақәа ирылҗааны игылоуп тцлакы,
Пҕхарада, рыцҕа, аха ахы ҳаракы.
Апшатлакә нагәтасыр, уа икәыбаса ицап,
Ускан уи ахәхәабжь дунеи дук иахьзап.

Аҗызцәа зегь рылымкаа иахьуазеи, иахь?..
Амацәыс асма, иагома ашьаптахь?
Ҙагәума, тапдоума, шыацәгьоу мамзар?
Ех, хәышәтәра ауазма ианаамтаз иахбар?

Аха атцлақәа ирышьтада ҳзырпшзо, ҳзыхьчо?
Агәеисшьақәа здыруада рдацқәа, излачо?..
Ҙа ҳаипш рызхауеит, даргьы хьаак рызтысуеит,
Ҙаргьы итахархоит, дара рхалагьы ипсуеит.

Избоит урт рира атцкыс рыпсра мазаны,
Срыхәапшуеит сыхәшәқәа снапқәа ирынтданы.

* * *

Хаиқырцит, шыта сымға аеакхеит,
Бхынхәит баргы ашышыҕәа быфныҕа.
Исхыббааз быҕхара бызхеит,
Ицоит ицыркыҕуа аҕшаныҕәа.

Сацала иназгалап сгәыхь,
Аар хәашьқәа ихытыз саарылхо.
Имшәызар иахароузеи акәыхь,
Изфәоу азахәа амра аназымхо.

Стынчрагы слафқәагы шыуп,
Сашәақәа нхеит гәыгыртада.
Нахьхы мраташәара қапшыуп,
Ашәапшықәа рыбжы захахьада?!

...Сышықәсқәа сыхәда ихшыуп.

СЫРДӘЫНА

Усзаазгазеи, сырдәына цшза, ахәылқаз?
Иугәазырқхазеи ас сыгәшәа ахәара?
Ех, акы усцәамшындаз, усцәамхәындаз,
Сегьуцәшәоит, сегьуеигәыргьоит уара.

Еидеырбалоит наскьашәа атла хажәаакәа,
Уажәы ирхытуа рышықәсқәа рбазом.
Ус рдыруеит агәы иахылтыз ашәақәа,
Агәы итымтыз агәқәа рфы иназом.

Сыгәәтеира мшынкаф изаакәрылазшәа,
Сынасыцқәагы сыцушәа аханатә.
Ацуныхәаф сныхәаныцхьо сгылоушәа,
Скәыбча хәычы, суашьапкуеит, сыпсаатә.

Саамта еитасит амыскьат еицш ихьантаз,
Ушьта ф-цхык еихаларгы слахәзом.
Хаи, абааҕсы, сырдәына, акы умыхьындаз,
Зымгәа зиааиз ашәагы иахәзом!

* * *

Хәыцра хәашьқәак срылоуп,
Гәанылагь сыгәжәажәоит.
Зымәа аҕәышцәа гылоуп,
Аеыркәыш ддырцәажәоит.

Кылҗа-кылзырә, тәым-ча,
Даҗхәагыла нышьуп.
Дызтаһыда аҕәыбча?
Иламыс дазныжьуп.

Аеыргәаҗ дйтәәасуеит,
Дныркылом, дыҗхартцом.
Агаза инигәтәсуеит,
Аеыргаза датартцом.

Иалацәҕәуа ауаәага,
Цәыцақәак изтартәоит.
Итаҕьоит ахага,
Аеырхага иззатәуеит.

Згәы уархалшәа ишьтазцо,
Дыркәабоит хәынцәыла.
Рҗыба ҕәрышьк нтазцо,
Уа дрыхьчоит еыхәтәыла.

Адуinei еырдагәа,
Иамазамкәа рееишьа,
Хәагагәышьоуп, хәага...
Ас акәгәышьоуп хнеишьа.

* * *

Ахра ашәтеипш амра җалеит,
Ғәынала аеықәтцо.
Нырцә ахышәахәа наҗалеит,
Рышьтақәа умбазо.

Ашәарыцаә икәа интәлеит,
Дақәшәазом дахьцо.
Шьта дхынхәыргыы имам хара,
Аха уаха умҗсит.

Уапан иқәдыршәит рыцхара,
Имѡақәаггы ркит.
Далагәырғо дтәоуп ашара,
Иқьалахь дмыццакит.

Зымѡа днахеит иабцъар хьшәашәа,
Уажәы акгы иазкым.
Ғырба-каңа рѡаш еитамшәа,
Зынза хьаак ацшным.

Бахәи-Ғаѡеи Аергь рашәа,
Цыхьеицш иазыцшым.
Уаҕа бҕаби дәытәхәеи еинаалеит,
Уи разкык иазхәоуп.

ДаҒа гәыразкәак рызталеит,
Ға блақәак рхоуп.
Иныхәаныцхьо цсаатәк нархалеит,
Хәдахатцак ахоуп.

...Амра ашәґеицш ахра иҒалеит.

АҚБАҚӘАҚӘА

Заа ицхьарылахьаз қьалақәак Ғыхоит,
Царақәак ашьыжь инылыргоит рымѡақәа.
Рѡашқәак еиҒаччоит, иахьыласкьо еиҒыхоит,
Ацлақәа ирхагьежьеит агәацқәа рылѡақәа.

Хра-мшык иаҒоуп хаз абҕаб аҒыртынчны,
Уаҕа кацкацк агәеанызаара хацыркуп.
Цшатлакәшәа еижәылоит қьақәақәак трысны,
Ғамоушәа еиҒасуеит урт, хьбаарак иамехакуп.

Рыцшәмара рхы ақәырцоит хык иузаҒамкуа,
Ех, урт ақьақәақәа, сқьақәақәа ахагақәа.
Хьаас акгы рымамкәа ихәуеит хаз аҒанқәа,
Аззазақәа рхыкьасоит рцыхәа цшандагақәа.

МЗАИАТӘИ АШЫЖЬ

Ашыжь испылт ажәакәк,
Сабитас урт сыхәда иахынхалоит.
Ахракәа ирғашәтуеит хәакәк,
Уарбак аеитцыхны исхалоит.

Ифыхоит ана-ара атәтәабжькәа,
Аныгакәа тәуеит уажәшьта хшыла.
Ацсатлакәа – амшкәа рцәашькәа,
Асаркьеипш Мзаиа шәнанпшыла!

Табуп, нас, абас зегь зшаз,
Ацкьараз арфашкәа ахьеисуа!
Дмаалыкьуп арака зызшаз,
Зыншара акыр шыкәса иахьрафсуа.

Шьта алфакәа цоит икахәхәа,
Атцх иахәыцшаз зегь хәыцуп.
Дунеи фыцк сануп сашәаха,
Акапқапкәа рыбжьы хаакәа сыцуп.

АСЫРХӘЫ

Иакәызшәа жәфәан ахазыхәа,
Уажәы ақәхра иафәушәа ахнырхәы.
Абар, уахьыпшлак ахәалыхәа,
Иауеит ахәалыхәа асырхәы.

Игылоуп хазы атлакәа шәтызшәа,
Ицымтәанда, хәи, цюушьт, махәык.
Зегьы-зегь рзамфакәа ршәызшәа,
Ишкәакәам убом дача цштәык.

Ғыстуеит, уа скәыпшра усзыпшы хәа,
Атак саҳазом: ухынхәы.
Илеиуеит иаакәымтцзо ахәалыхәа,
Илеиуеит ишлеиц асырхәы.

Сшьапышьтакәа иназго хнафаргыы,
Уи сымфакәа азхымфәр калап.

Зезытцаахыз ашэткэа хнарцааргы,
Здацкэа цаулақоу еикэхап.

Зегы-зегь еимырдоит ас-ныхэа,
Сныхэоит уа сжакья сфахэхэы.
Илеиуеит ишлеиц ахэалыхэа,
Иауеит ишауц асырхэы.

АМЦАСЦЭА

Амцасцэа амцакэа ирнуп,
Рыгага рхала иршэагэышьоит.
Рымгэакэа ргэытцахэхэа иркуп
Ишэоит, итацэыр хэа ишэагэышьоит.

Лапхтушэа рыламыс цэхэны,
Зны-зынла иеыжэлоит ыкэпалла.
Реикэакэа рышьоуп иаархэны,
Ирхылцызгы рхэынчахоит кэалла.

Амцасцэа амцакэа ирнуп,
Уатэы иааирада амчрахь хэа ихэыцуеит.
Деилыркаар уи ицоуп, ихчнуп,
Ашахеипш, еитцалоит, еитцыцуеит.

Ипшуеит рыхкэа шытыхны хара,
Иудыруеи тыпкэак рзылпхар...
Абацгы еимаркуеит дара,
Акэац җатца ахьеимырцэо ирзымхар.

Игэамтуеит, аты алахь еикэуп,
Абнараҗ абгакэа ууеит.
Амцасцэа амцакэа ирнуп,
Амцакэа амцасцэа ртэыуоит.

СЫБЖЫ

Сқытакэа есааира итацэуеит,
Схьяакэа алабашьеипш сырцэуеит.
Ана-ара игэынкыуеит уахтакэак,
Ипсуеит уа ишыпсыц етэакэак.

– Шәдаракәац шәмырзын! – сыхәхәоит,
Ҙакс сара хьҕак сҕанахәхәоит.

Еицлабны цюок ыжәроуп изәу,
Уи ауп урт ламысны изхьыцшу.
Иханагалт ах еицш дара,
Аҕар ирызнажәгои шәара?

– Шәаанҕас, уара, сашьцәа! – сыхәхәоит,
Ҙакс сара хьҕак сҕанахәхәоит.

Пыхьеицш ахшарагы иизом,
Ажәйтә еицш иизгы хаазом.
Аеыжәлашья, аеыжәтцшья, аңилоу,
Ак рахтарц хәҕытәҕьям, мамоу.

– Урт шәшьяра хаскьынхоит! – сыхәхәоит,
Ҙакс сара хьҕак сҕанахәхәоит.

Ухатцоуп акгы ыҕамшәа уцә,
Цәкәырцоушәа иаххытәоит аныцә.
Агәыр баацсқәа агәырқәа планы,
Иргоит хара хәҕар цыркәкәаны.

– Шәыченышәкыл, иаанышәкыл! – сыхәхәоит,
Ҙакс сара хьҕак сҕанахәхәоит.

Азхыцреицш хәихоит еаңьара,
Цябаада иахтахуп хзырчара.
Хәхысуеит хбызшәа кәәханы,
Хәшәәкәагы цоит ирханы.

– Хәзҕузеи, хәахәыцып! – сыхәхәоит,
Ҙакс сара хьҕак сҕанахәхәоит.

Хәилыршьяаит, хдырмачит, хәхтәеит,
Уа, мшыннырцә, иагазгы нхәцәеит.
Иаххәоит ауп, изхәхгарц хбылзом,
Хәицымлар, мамоу, хәиқәхазом.

– Ушьҕан зегь хьшәахоит! – хәа сыхәхәоит,
Ҙакс сара хьҕак сҕанахәхәоит.

Кәрышьда акгы рбом уажә цьюкы,
Ма атың ауп изыршәтуа рразкы.
Ихаркьахаз гәнахала итәуп,
Аәстаа дуиааир уитәуп.

– Амаң шәызшәырха! – хәа сыхәхәоит,
Так сара хьтак станахәхәоит.

Ихәтәеишьаз хамтас анцәа,
Хәпсадгьыл хтиуеит еихытәтәа.
Ихәзгәәтом, иахбом, цабыргны,
Дырәегьых хшынхо хсасцәаны.

– Хәпсыбаәкәагь шәхаштма? – сыхәхәоит,
Так сара хьтак станахәхәоит.

Сгәы азтынчны скамлеит Аңсынра,
О, саңсуарагь шәартахт абра.
Сыхәрақәа ацаа рфәанахәоит,
– Иахцашьоу хәзхәыцып! – сыхәхәоит.

Шәтахызаргь иаасгәйдцан сышәшьы,
Сахьжугьы игалоит са сыбжьы.

* * *

Аееикәнакит пшьаала иааңсан,
Иааәуам ушьта адыд абжьы.
Амацәыс амчқәа қаңсан,
Ауапа еиңш аеитцнахт ашәшьы.

Ех, хәыштаарамцак хааза!
Уа асасцәа, сашьцәа, сабду...
Бжьы мазак сыпхьоит маза,
Наунагза истәу, сызтәу.

Схәыцра асырхәеиңш исәәңсоит,
(Аәстаа, успыртц, сумкақан).
Жьыхтәлә аңықәреи аза ззуеит,
Хьжәлара аеит акакан.

Абар, афырцъанқәа пшзаза,
Ихәмаруеит аршы абла тыңхо.

Лакәи, нас, лафи ухьыгза!
Разкуп урт укәыпшра андырцхо.

...Еикәылеит, убома, ахәатәы,
(Иацәызыз шацәызыз инхеит).
Атыпафны ишыцәаз аты,
Иазгәамтакәа амцәыжәоақәа хеит.

...Сыхара акыр иааигәахеит.

* * *

Хәацәыртцуан хәемырзакәа ѿ-зыхьк реипш,
Хңеицыло, нас паѿ дук хнафәтцәон,
Хңеицыпырлон хѿыцъегь ѿ-шыхыцк реипш,
Уа шәтыцк анаргәытцаф хңеилатцәон.

‘Еа мшқәак, ‘еа цхқәак, ‘еа дунеикәак,
Игәхьяазгоит банфәзтәи, санфәзтәи...
Ах, шыри, етцәа ссир кеикеикәак!
Аха настәи ‘еакқәан, аха настәи...

Иацтәикәа, жәацтәикәа, иахьатәикәа,
Акы хәуп, акгы блуп, акгы хьтәы цхауп.
Ажәѿан ианалам ацсаатәқәа,
Ажәѿангы ацсаатәқәагы рыцхауп.

...Хысбыжьда сгәы ытцкаауп.

* * *

Сѿызцәа, шәабакоу? Хаипылап сѿоны,
Хаикәшәара хәршәтып ашәала.
Ханымиар фалоит, сыгәра жәга, дафазны,
Абасеипштәфьа атцх маншәала.

Иагышоурацәам, мап, адәахьыка хьтацәам,
Ғагалантәи ажәѿан казказуеит.
Цъара аетцә аныбыллак нас иетцәам,
Пшаласшәа аццышәгы мѿасуеит.

Имачума цшьаала инахпыртцны ицахьоу,
Иацташәаз амра аташәамта?

Амахә хазфалаз, атса еипш ихъантоу,
Еизынхаз мацк хаикәнарханда...

Мал дук ихнамхыц хаипылап сыфны,
Ханеикәымшәо усгы еихәгәышьоуп.
Иахзарггы ихамзарггы еилкаауп цабыргны,
Хәхәрақәа хзымго хәхәгәышьоуп.

Цәыцақәак шытаххып аныхәәфә хәо,
Аныхәара адац фәгы арқәыпшуеит.
Нахьхы, харацәамкәа ихы-ифы хәашь тахәхәо,
Абга еипш ацсәәха дхазкылпшуеит.

Нышәнапык, нышәнапык хзалхуп зеггы,
Уаанза ихәпхықәуггы мачым.
Апстазаара ацәкәырц дзацәымцац азггы,
Уи ухәда инахоуцо какачым.

Афәпхьа ажәапаркьа ишәәкьаз еипш уанеиць,
Умфә унанызлеитоуп хьзыда.
Итбааз егырыла, итаулаз ацеиць,
Хырхагарак алоума зыда?

Иуцәызхьоуггы упылазшәа, ухьаақәа хәәены,
Угәыраз неитцыхны уархалцас.
Убызшәа, уфызцәа, упсадггыл, уфны,
Абартқәа ираңызгари хамтас?!.

...Сгылоуп сыпшны.

Абарт асыпсақәа рҕоуп агәағра ахыҕоу. Хажәлар абри агара игартцыр, хажәлар абри агара игартца иалагар, хагәағрагы ҕыхьеипш иҕалоит, хамаха-шьаха ҕыхьеипш иҕалоит.

«Апырра аткыс анышә анеиҕаушьо»

Зны-зынла анышә анеиҕаушьоугы ыҕоуп, апырра акәым, анышә. Исхаштзом, хынтә Анцәа сиҳәаны сиеит, «сыцәозар, сааумырҕшын» хәа: аибашьра анцоз, март азы, Лиова, рыцха, Бебиа (ахх, дзакәйтә хацази!), убасқан, март азы ацеллофантә цех хөеит Лиовей сарей, уантә хҕылаҳхан, аалашьцон (Виталик, рыцха, сашья, усқан абаталион акәын имаз), лахьхьи иахьтәаз асанаториа аҕы ханлеи (ахаан исхаштуам убри ахтыс), Арчелиа Валодиа хәа (ааигәоуп данҕсы), ицкәынцәа рызегы убра абаталион аҕы иҕан (урт шыҕазгы сыздырамызт, иара ауагы ажәылара шыҕаз издырамызт раб), Мтцара дцаны аерманқәа ирымхәханы ачеиҕыка ҕартцеит абаталион. Ханней Лиовей сарей акәац ажәра иаҕын, сеитҕы дыҕазамызт.

– Дабаҕоу? – ххәан, – Гәдоутәка иҕхьан дыргеит, – рхәеит.

Акәац аажәуаны дааит иаргы. Астол анаадырхиа, – Хҕа-хҕа тәыца еиҳаны ишәжәыр ҕалазом, – ихәеит. Ехх, хачкәынцәа, изакәйтә цкәынцәазеи!.. «Иааима, иааима аҕхәара, Хазаратович? Хазаратович, иааима аҕхәара?» – абри аҕацаагара аҕхәара ааизшәа. Убри ахаан исхаштзом. Нас дҕагылан, агьин, иидыруаз ихәеит. Убра «Аҕсаршьа» сырзапхьеит. Ашьтахь, Абҕархықәтәи Пцаиаки сарей (акыр бжысхьан) зны амҕаҕ хайқәшәан, – Убасқан, убри уанаҕхья, иаразнак «ҕхьяҕа» хәа рхәар хҕахын, – ихәеит.

Цкәынак дыҕхалан, акардион иманы дылбааит. Иархәаны акәашара иалагеит. Нас ирымсхын, саргы ҕытк иасырхәеит. Иҕалап, сыҕсы тейжьтәи, убри ауа аҕара Анцәа симыхәацзар, аха адырҕаены ишцааргоз... Сахәшьеиҳаб лыцкәын ҕажәи акы шықәса ихытуан, нцәахшан, иҕшраисахья... Иашьеиҳаб дырхәит, уи хәынтәгы дырхәит, иҕсы тоуп, аха усқантәи сахәшьаҕа иахья дабаҕоу?.. Сымахә дахыҕаз сыздырзомызт, сашьеиҳаб дахыҕаз сыздырзомызт. Иршьыз дхаманы хнеит. Уи иазпшыдаз... Иахәшьа ду сахәшьа лаҕара уи ахәычы иаазара лҕабаа адын (иаб дыпсхьан, хҕык аишьцәеи рахәшьазатәи ыҕан), ахәшә аалжәын, анышә еицахтеит. Убри ауагы Анцәа сиҳәеит «сыцәозар, сааумырҕшын» хәа. Хынтә абас.

Аҕсуаа хҕы иҕан иззыпшыз ахәхәабжь, иҕан иззыпшымыз ахәхәабжь. Са сыҕнаҕа иаанагон иззыпшымыз ахәхәабжь. Уи ахгара ус имариазам. Раҕхья уеургәҕоит, аха ауаҕы деихазам. Сара сҕы иаанагон даара сыҕәҕоуп, акыргы сылазоит хәа, акыргы сыласыҕзеит, харгы сымазам. Аха зегь аҕоуп урт ахьяақәа ана ицәыртцит, ара ицәыртцит.

Хынҕажәи жәаатәи ашықәсқәагы даара гәҕәала сырхәит. Иахья Котик (Владимир) Цнариа цкәа дыззымдыруа ыҕоуп. Котик Цнариа дзакәыз сара зныкымкәа, ҕынтәымкәа, хынтәымкәа избахьан. Ехх, шыри, уаха сыҕсында... Урт реипш иҕаз аҕеицәа, Артур Аншба, Володиа Анқәаб, Толиа

Возба, Борис Зардания, изгеи рыззегы?.. Урт ршыт, ргэы пжэаны иршыт хаихабацаа, хапсуаа, хашыцаа.

Акымзарак уамашэа избом. Ус икалар акэын. Убарт рышьтахыгы абыржэы зегь реицш, егырт среицшхар, ускан суафзамызт, Анцаа ицьшьоуп сахьреицшымхаз. Ускангы иччон, иахьагы иччоит. Ускангы хьаа рымамызт, иахьагы хьаа рымам. Акыртқаа ааиргы хьаас ирымазам. Агэра ганы сыкоуп пытфок кыртшэала ражэеинраалақаа еитаганы ишыркыпцхьло.

Сара сколлегацаа пату рыкэыстцар стахын. Истахын, аха дара ирузомызт. Ушьта дара иртахуп, аха сара исызрыкэццазом. Убри афынза рхы наргеит. Сара сзыхэа акымзарак аанагазом, «Сыцсадгыл, сыхаара, уара укамзар са сыказам» хэа ирхэо ацаахэақаа. Арыцхара иантагылаз, ушэаны унапы ацаумфызар, ушэаны ажэак умхэазар, ушэаны ажэак зхэаз рааигэара умнеизар... Уи баша исхэазом, амфан нахьхьынтэ ханырбалак, абас аган иавалон. Иахьа абрахь рычешаны араионқаа рахь аныкаара иафуп, ахэыцқаа ахьыржэо сгэы иалоуп, аха даргы ирызхап зны, еилыркаап. Убра шэара сшэыкэгыгуеит. Шэара шэабицара сакэгыгуеит даара, шэнырра сакэгыгуеит, шэара ишэылшоит ирацааны акацара. Анцаа ду сыхэоит, ацагыарақаа зегы шэырцаихьчааит! Анцаа ду сыхэоит, убри афыза атагылазаашьа шэимтааит, шэмыкэцар ада цсыхэа камло. Анцаа сыхэоит иазхэааит уи, аха иамузозаргы, Анцаа шэатцаимырхааит!

Аполитикцаеи аинтелигенциеи рыгэацара

Иахьа ихамоу атагылазаашьа ахаан иахмоузацыт хара. Абыржэы ианхампыцкьа, настэи архынхэра сара сакэгыгцом. Нас итаулацааны хцоит. Азэ ус сеихэоит, телла: – Уара, аурысқаа нахьхьы ахэаафы игылоуп, уиакара узыцашэоит? – хэа.

– Шэара шэхэаа – шэара ишэыхьча. Хара ххэаа – хара ихахьчоит, – хэа реихэеит.

Шэгэалашэоума, Кондратиев, Урыстэыла атэылахьчара аминистр ихатыцуафс иказ, абеженцэа сырхынхэуеит хэа агбақаа ааган ианиргыла, Владислав атанкқаа наган икэиргылт акаара, изаасыркэрылоит хэа. Ашьтахь ишпакаитцеи? Ишьамхқаа кааркааруа, – Усыцны удэылтц, сыгэра рымгар хэа сшэоит, – хэа дцаажэеит. Убри акны днеигеит. Убыртгы ишақэнаго урацаажэароуп.

Шыкэсқаак рапхьа лахьхьы Пицунда сыкан, сентиабр фажэи жэаба аены. Пицунда итахаз рбака ыкоуп, шэаала схэан, хашэкэыфцэак ыкан, хцеит. Хэхьлеиз, даара ирацаафны еизыргеит апцшьартақаа ркынтэи аурысқаа. Убра Нестор Зардания хэа дыкоуп, даара дхатца бзиоуп. Аибашьраан ичкэынцэа азэы дтахеит, егыгы дивагылан, хфык ачкэынцэа иман. Азэ дшыкац, ацьыкац еипш абас дыкоуп. Ажэа иртан, дфыкэгылан, Дагомыс иказ аикэшахатра атэы аацаыригеит, Шевардназе мчыбжьык дшахэаз ихэеит. Ельцин «я от себя тоже три дня добавлю» хэа шихэаз, нас Аахытц Кавказ арратэ кэша иамаз абцьяр зегь шритаз, ацыхэтэан иаахыркэшан иреихэеит: «Хара хацкэынцэа абырскафык ахтнахцеит,

ҳара аиааира ҳамгазтгы, иахья Цсоу, Урыстэыла аҳэаафэ НАТО рыр гылазаарын» хэа.

Еилыркаит, уара, сара срылагыламзи уа, уи ашьтахыгы хэычык акаҳуа хжэуан, уа итэан, – артқэа ҳаздырзомызт, – рхэеит.

Ҳара иаҳпырхагада абыржэы? Иҳамами атуризм азы Акомитет. Уаа-лаган, издыруа ауаа удыртэаланы, аекскурсиатэ тыпқэа зеггы рфэ аекс-курсоводцэа ааза, лаххыи аҳэаафэ аекскурсиатэ биуро қатца, квартбиуро қатца. Убра инаркны ххэынтқарра амашынақэа ргыл, аквартбиуро уара унапафэ иқаз, иахыиџнауцо уара иудыруаз. Хтопонимикатэқэа рыпсаҳит. Доусу ишыртаҳу ирхэоит. «Каменный мешок» рхэоит, изакэйтэ каменный мешокуи, ианбақаз уи уа?! Уи Кэыфба иашта ахра ахызуп. Зеггы абас аиларџашыара... Иаҳпырхагада? Снатэқэарақэа абрахь иаауеит, искыз сара истэуп хэа иқоу ауаа анахагылалак, абас иқалоит.

Владислави сарей абри нафтэирахь ҳаицэажэараан исеихэаз, шэас-хэеит усқан, абри џаххыи афилармония аган инаркны лаххыынза, Апсуа Хэынтқарра қалеижэтеи, иахагылахыоу апсуа хэынтқарцэа зеггы рбақакэа ргыланы, иазустқэаз, ианиз, ианпсыз антаны, екскурсиатэ тыпны иқатцаны, Апсны итало зеггы убра ишнанагаша хэа дазхэыцуан. Уа ахэычы дқалоит, уа апхэыс, уа ахатца... Атоурых ҳацзыхычо ауаа убра иалиаауеит хэа дхэыцуан. Иахья убри ухэар, иухычоиит. Хпантеон телехэапшрала иаҳдырбон жэаха, сгэы сыхыит, абна ахысны иқоуп. Ирыцҳаразами?.. Иҳа-моуггы хзыхычом, ипсызгы дахзыхычом, ибзоуггы дахзыхычом. Володиа Анқэабгы убра анышэ дамоуп. Уи хатца-лажэын, абас игэы ааникылан, апартия обком ақынтэ дылбаан, абас аақайтан: «Ахаан сгэы смыхызацызт, иқанато закэи?» – ихэеит, нас Калинин ипроспект агэарахэа дланыҳалан дыпсит.

Дааны данцоз (зеггы ашьтахыоуп уаназхэыцуа), абас снапқэа гэгэаны икын. Гэдоутэ дсывқэеит саниба, даангылан, шытахықа, амни асаат ахыкыду, инапқэа сирбеит, абрахь џаххыи аргылара дафын, рыцқа, снапала исыргы-лоит ихэеит. Даара акыр ҳаицэажэеит, сааны сцоит ихэеит, данцоз снапы икын абас иргэгэазаны, сыблақэа дырхыпшыло, – Абзиараз, – ихэеит.

Агэағ змаз еиҳараџык ргэы пжэаны иршыит. Уи еибашьразамызт хэа цыоукы ргэы иаанагоит. Еибашьран, амала ахысбыжь уаҳазомызт, изакэйтэ еибашьрази, акомпартия ЦК урфагылару, Қырттэыла аком-партия ЦК урфагылару... Иансгэалашэалак, иаҳфагыладаз, ҳара хтэқэа, ҳара ҳапсуаа. Азэызатэык, уажэгы ипсы тоуп, Ашьхацаа Ардашь-ица, атаҳмада, иабгы џажэи жэибыжэтеи ашықэсазы ддырзит. Усқан апартия обком ааглыхрей атранспорти рықэша напхгаџыс аус иуан. Ссаргеит. Ихыз схаштит. Ардашович хэа иархэоит, Апарламент афэгы дықан изакэйтэ гэағыз удыруоу имаз уи, Очымчыратэын, ихызыз сыздырам. Идырзыз Ар-дашь ихзын, Ашьхацаа Ардашь, ицқэын, дықоуп уажэгы, ушьта иқэрагыи неит. Москаленко хэа дықан, Қартынтэи даарышьтит, аха уи иеицэаз (уантэ иаарышьтуаз зегь ус иқазар акэын), Каустров КГБ ақынтэ иаарышьтыз дара рытқыс деицэан. Акомсомол Обком актэи амазанықэаџи абарти

сааныркылт, аха амна абас стәоуп. Ашьхацаа иакәын исзымдыруаз, егырт рөыцъегьы здыруан. Саргы скәарабагъза, саагылап хәа сгәы итазамызт, ани санынаифапшлак, абас ихы-ифы сирбон, ихәала хәа, ари еихагы сгәы архатон. Иалухи, убаскан апартияфы, Обком афы аус зуаны, азә-затәык, хгәы шытызхуаз Иура Аргәын иакәын. Егырт рыззыгъ, ма измоу иамырхыр хәа ишәон, мамзар еихау рырымтар хәа ишәон. Абриакәын арыцхара. Ақытәкәа ирылан, хара хкарахан ауаа рфы хнеины, – Абаапс, абри хтагылоуп, – ххәон, хашытахъ ифакылсуан, – Апровокаторцәа, ана-ционалистцәа, ашовинистцәа, шәыззызырџуа зустада?! – хәа.

Ауаа икарцара рзымдыруа иаиладырхон. <...>

Тамара Платон-ипъха, рыцха (абригы ахаан исхаштуам), уатцәы дтахозар иахъа, абас снапы аанылкылан, – Аа, Рушьбеи, нан, – лхәеит, – аиаша маар аузом, амала еснагъ иагхоит. Сара уиала сыпсы тан еснагъ, – лхәеит. – Иара аауеит, ушыта абжы сахауеит... Ажәлар умжъан, еифаумыжъын...

Зны сапъхьон, аполитик иитаху – уатцәтәи амш азы зыбжы изташа ауаа роуп, аха ахәынтқарратә уаф иитаху – уатцәтәи ижәлар рлахьынтцеи ихәынтқарра рлахьынтцеи роуп хәа. Ехх, Владислав, рыцха, шака диашазеи... Абраатәи хәицәажәара анысгәалашәалак, ауаа иара абриакара иеартны, уажәы исзымхәакәо ак сеихәеит... Уи дызтагылаз хәагоу дтагылааит! Хәа хтәкәа, хәа хтәкәа рхата айбашыра ахаан дызтадыргылазгы, уи сара издыруа, сыбз иамыхаит, иаангылааит, хызыхәала исыдырхәаит. Сара уи сагъацәшәом, сагъацәыпъхашьом. Сзыцәшәо хәа акгыказам сара шыта, иара уахъ, анахъ еиха ианеиғыаушьо, узыцәшәараны икеи?.. Дара пъхашьалааит. Акызатцәык, макъана дара рыхызкәа, рыжәлакәа схәар зыстахым, џажәи жәибыжытәи ашықәсаз хәжәлар зырзуаз рмоцәцәагы иахъа аепъныхәа анроуа ыкоуп, ирхарагәышьеи урт. Убас дара рыцкәынцәа, рмоцәцәа шәахстак рнылар стахым, дара ирзеилкаауам, аха иакәымтцар, азәазәала рхы шымџапыргоз расхәоит ибзианы, убас иагырқәнагәатцәкәоит. Сара сколлегацәатцәкәа, – Днышәкыл, днышәкыл, уара Арзынба хшықәих шәымбои! – хәа сара исыдылаз дсымдыруеи. «Сейчас все они герои». «Сара суаџхар стахуп», – абарт ажәакәа ахаан исхаштзом. Ужәлар рхәаа уадымгылар, ууаџхозаап! Ааи, иахъа дуаџуп, уатцәгы аизара мџапгоит. Уи адагы, уа атыхәтәан ак сахақәеит, слымха иахаит, ма сгәы пыржәараз ирхәоу... Абгархыкә ақытафы хтыск калеит. Шықәсык тцзом. Акызатцәык исылшаз – убра акрырыцсымфеит, арахъ ахәыцкәа тәоуп, сгәы ткәацт убра. Иргәйдстон, аха ахәыцкәа тәоуп, агыртгы, «абарт абра иааны еибабжюума» рхәо исзыкамтцеит. Абант апъшәмацәа рахатыраз снеин, акы ааныскылан, – Амашынахъ сыжәга! – схәеит.

– Амилацтә хәкәитратә кәпъара хәа акы иналаган, – ихәеит азәы, егы, – Ихәыцыз амилацтә хәкәитратә кәпъара, – ихәеит.

Уи ихәыцызоуп... Абри ателехәапшра хәа изфугы ускан итатәаны ихәыцыз хәа изфуг ауп иаазгаз.

Аныхәәәәә

«Анцәә улгыха» аамышытахь ари аҕыза аныхәәәә ыказамызт. Анцәә зеггы дрейхан, Агъаимбар иныхәәәәгы ыказамызт. Иаххылапгышу хны-хақәә рныхәәәәгы ыказамызт. Ари Асоветтә хәынтқарра анааи ииз, насггы мазала ииз ауп. Еихарак абарт аныхәәәә рныхәәәә, абри ихақәйтү хныхәәәә рныхәәәә рхәоит. Ачандара ақыта уа иататәән Дыдрыгышь, алгыха хамазәаит, усқан ахызгыгы гысахын иара, ирхәәзомызт, зылгыха ҳаура хәә акәын ишырхәоз. Аггы Инал-кәыба Шыханыхәә хәә азырхәон.

Ажәлар рныхәәәә рхәон аҕбатәи ныхәәәәны, зеггы ирейханы ирыгыгызон. Иахыа еиладырәашәоит, уи уара иухареи, уара уакәзам¹ уара уааста акырза еихабу ауаа, ишыкәмыз рдыруеит, аха ирхәоит. Ажәә рыма-укуа уаналагалак, – уара, уахкәатци, иахдыруеит, аха цәыцәк алахжәуеит, – рхәоит. Уажә ара, нас иаанукылт, рылгыха Анцәә иуиҕааит! Анцәә, Анцәә иеихәу агысабарағы азәгыгы дыкәзам. Илгыха уанахәә ашытахь, Анцәә ды-зхылапгышуа ажәлар роуп, ажәлар тырцыманс ирымоу, Ажыы-шышә-ныха ауха акәын ахәара азин анрымаз абри аныха азбахә. Тырцыманс Анцәәи ажәлари рыбжьара икәз аныха акәын. Аныхәә иназгоз Шышә-ныха ау-хатәи аныхәәгыгызқәә, аныха иадхәәләкәоу, ажыра иадгылоу, иара ус аныхәәәә зхәо – абарт ракәын, аха атыхәтәән тырцыманс икәз ажәлари Анцәәи рыбжьара аныха акәын. Ахыз ухәар кәләзомызт, ашыкәсахь знык ада. Ахыз ухәәгыгыгыза, знык ада, быгыкапсан, ашыац аниуа, убжыы азәгыгы ианимахауа, убасқан акәын шыкәсык ала знык. Уи уара иуздырзом, уара иухареи иахызымдыруа, уара уаткыс еихабу абигыарагы ирхаразам. Иалагеит. Цыоукуы, рхы аладыриашәоит, цәыцәк алахжәуеит хәә. Ға цыоукуы ирдырыр ртахуп, аха ирыздырзом.

Анцәә длахаркәуеит хара. Уара умчра азхазом хәә ауп иаххәо. Анцәә илгыха анаххәә, Анцәә хәгышыагыгыкәә зеггы дрейхабуп. Хәгышыагыгыкәә зеггы тырцыманцәоуп. Убриазоуп, абри Анцәә ишытахь, Анцәә илгыха ашытахь, аныхәәәә иааникылоз, ажәлар рныхәәәә закәыз. Анцәәгыгы агышыагыгыкәәгыгы зыкоу ажәлар рыхычаразоуп. Ажәларгыгы убарт рәагыгы еснагы ихәыцкәоуп. Еиҕаххәоит, Анцәәгыгы длахаркәуеит. Игәра хамгозшәә еиҕа дачәә ныхәәәәкәәк аҕахцәоит. Иаҕахзам уи зеггы. Ажәытә ишыкәз – зегь збан, зегь шәән, зегь капанын. Убри амҕа ханызар, зеггы ирейгышәә збоит сара. Уи абыргцәә рхахы иргароуп. Абыргцәә зеггы неишым-срада ирдыруеит абри аныхәәәә шыкәмыз. Цыоукуы цәыцәк алаххәоит рхәоит. Сара рагыгыза абри аныхәәәә сахәит Ачандара. Кыркыназе хәә дыкәми, ишәағы исахәит. Аацааи ачандарааи уа еивоуп, азы рыб-жыысуеит, абгархыкәәа уа икоуп, азы рыбжыысуеит. Са саткыс еихабу рхаан ишгыкәмыз, са схаан икәмызгыгы. Зеггы икәагыза ирдыруеит, аха аҕакгыкәәра ргар ртахзам. Ирхәароуп, абыргцәә, – Ажәлар, шәхаткы, абас акәын ишыкәз, абасоуп, – хәә.

Анцәә иныхәәәә хажәлар, иахыкәзаалак, арахь икоума, нак икоума. Хәгысадгыл рымҕааит. Хәгысадгыл иақәымзааит! Даргыы ирыкәым-

¹ Аҕамада Алмас Кәәбахыа иоуп изеихәо.

зааит! Ашәышықәсақәа ирылган иааргеит, еибәхьчеит, иахьа уажәраанза иааит, аринахысгыы еибәхьчалааит!

Абра Алмас¹ иихәаз аныхәафә акалат ацеипш еилышыу роуп: аҗ-садгьыл, ажәлар, аҗсадгьыл зыхьчоз, уи зхы ақәызтцаз, урт ршьа инылагыланы хьбирак шьтызхыз. Цьоукы рзы – «рыҗсаҗа бзиахааит» ххәоит, цьоукы рзы – «урт ирызынмтцыз шәара инышәтцааит» ххәоит. Аҗси абзеи еилахарфашьазом, ара уи акәзам иҗоу, ара иҗоу зынза даеакуп, ара иҗоу – ахеиқәырхароуп, ара иҗоу аҗсадгьыл аиқәырхароуп. Иҗахаз зҗахаз убриазоуп – аҗсадгьыл аиқәырхаразы. Ибҗахаз зыбҗахаз убриазоуп – аҗсадгьыл аиқәырхаразы. Ажәйтәгыы ус акәын. Ишәымдыруеи, абра аҗыҗацәа, схәыцқәа, сара шәара схәыцқәа реипш шәсыҗхьазоит абра зегьы, шәара аҗара зҗо уаауп, иҗегь иацызтцаша шәыҗоуп, ииашан Анцәа ибоит, сгәыҗрақәа зегьы зыдхәалоу шәара шәоуп.

Аҗсадгьыли ажәлари ирызку ахьыцрақәа

Иарбан шәышықәсоу хара хгәы тынчны ханыцәахьаз, хабдуцәа аныцәахьаз? Рыжәцәеимаақәа раҗхьа анышә иҗажын, рмакәанқәа рымфаныфақәа рҗаҗаны рхаҗны икнахан, рабҗарқәа ршьапафәы игылан. «Иахәалак, иахәалак!» хәа абҗыы анраҳалак, ражәцәеимаақәа рышьаҗаны рфәынархон. Абас маҗара азқьышықәсақәа ирылганы иааргеит хәҗсадгьыл. Абас маҗара хәаит иахьатәи амш аҗынза. Пшада инаркны Царыхәынза изымпыҗакыз амилаҗ – иахьа аҗкәымк адгьыл, уаҗсҗәык ауаа – абри афәы хәаины хәҗоуп. Анасыҗгыы лымоуп, даҗнасыҗдоуп амцхә иҗшзоу аҗыҗа, уи алаҗқәа раҗәаны илыҗуп еснаҗ. Акы дазхымхыргыы, еакы даҗоит, убри иафьзоуп хәҗсадгьылгыы. Еснаҗ даман аҗа, еснаҗ дхәман аҗа, еснаҗ дхәмазаауеит аҗа. Убри шәхашәмырштын. Баша ргәы иажьоит иахьа тынчроуп, уажәынахыс Аҗсны зегьы казказуа, цырхага амазакәа иҗалоит хәа ихәыцуа, мамоу, ус хьыҗалазом, ижәдыруаз. Уажәы иаауеит даеа хқәак, амала ахысбҗыы анумахауа, ахы ануқәшәо, ашьа анулҗуа, иулҗуа ашьа имиц ухәыцқәа анылаҗсо аамҗа хҗагылоуп. Ари аамҗа еихагыы ишәарҗоуп. Уаанза аҗа дубон, иара уибон. Ухысыр – душьуан, иара илкылкааны дхысыр – уишьуан, аха абри аамҗа – ишәарҗоу аамҗоуп. Анцәа хәлаумырзын. Абра хәаналаз – иҗацәҗахаз анышәоуп изгаз, аҗсадгьыл акәзам, усқан инышәхоит хәҗсадгьыл. Усқан зызбҗак змамгыы уахь дзызцо аҗсадгьыл акәзам, анышәоуп.

Ауафәы амра дафьзоуп. Амра ангылалак, иҗамшәар қалазом, иара иаҗахы-иаҗахым, аха иҗашәанза, шәазхьыци, иара абра ахра иафәоу ашәарах шаҗа арҗхо, шаҗа ргәы арқәандо, шаҗа зы ирҗаҗхо, шаҗа шәҗы аанаго, урт ашәҗқәа шаҗафәы аҗыҗацәа рыфьфәуа. Иара ауал нанаҗоит, нас акәапахәа инҗашәоит. Ауафәгы усоуп дшыҗоу. Даниы, иара иҗахы-иҗахым дыҗсыроуп, аха дыҗсаанза, дызхаиз идыруазароуп – иҗсадгьыл ахьчара, ижәлар рыхьчара, рдоуха ашьтыхра, ркультура, рқазара аматц аура. Амилаҗ еиқәзырхо убриакзатцәыкоуп.

¹ Алмас Кәабахьиа.

Агырқәа шәрыхәақш, иржъан, мгәоуп, крыфароуп иҕоу рхәан, мап ацәыркит рөыра, мап ацәыркит ртоурых, мап ацәыркит рахтнықалақь, рашәақәа, ражәақәа зегыи қыртуатәны иаақалан, амилат қамлазеит. Анцәа абри пейпшс хәжәлар ирумтан, абриақара цәа збахыоу, абриақара шыа казтәахыоу, абриақара алағырз казтәахыоу, абриақара ауаз зхәахыоу, абриақара згәы итазкхыоу амилат, уи ашыза рықәнагазам. Абри ахычара зыпхықәу шәара шәоуп, шәара шәнаофан иааиуа роуп. Шәнаофан иааиуа гәгәахарц, шәара шәыгәгәахароуп, схәыцқәа. Са издыруеит шәапхәақа шақа цықәсылара шәоураны иҕоу, издыруеит. Сара сызхысызгыи бзиазианы издыруеит, аха шәара шәыжәахырқәа бзианы еидкылазароуп, ақша рыбжымсыртәеипш. Ана гәеизынхарак қалоит, ара гәеизынхарак қалоит, аха иҕоуп ихадоу акы, убри ихадоу ағы еснагь шәеидгылазароуп, шәхәоу акызароуп. Агәағыра шәымазароуп, ахатцара шәылазароуп. Ауааы дызиз еснагь дазхәыцуазароуп – Хақсадгыи хәжәлари рейкәырхаразы.

Исыздырам цоук шхәыцуа, изызхәыцуа, аха ахақә сара сзыхыырыз, сара сзыхыашаны скақаз ахақә шышьтахь иааиуагыи дахыашааит, дкахааит хәа ихәыцуа, уи запхәақа змацацәа рзы аҕеипш зтахым иоуп. Рыцхарас иқалаз, убри ашыза ауаа рацаахеит иахыа. Исыздырам иахынтәаауа, нахыынза ихамазу, ихамазаргыи қаларын, ихаман азоуп ахәынцқарра еснагь... Иарбан еибашыроу хәхытахахыаз? Аха избан изхазмыргылоз ахәынцқарра?

Ақар рықәгәыгра

Шәгәы иаанамгааит, шәара ханшықәлаз хара хабипара храцаафны хәкан хәа. Сара сықәлацәа ирацаафны исыдгылазамызт, уимоу, иқалап, еитцабазз сақәзаргыи. Ус иагықан, аха сәахәы сәаоит хәа сағын. Иахысылшаз, ишсылшаз – уи даца зцаароуп, аха сағын. Шәара ушыта шәтәуп. Ишәартоу ахәхәабжы газом, абжыи уақазом, убриоуп иагышәартоу иара. Аминамиот ахы анухыалакоуп абжыи анго, усқан ишәартазам, ианшәартоу – абжыи гаанзоуп. Абри иааызоуп хәамта.

Уатәтәи аҕеипш зызбо Анцәа иоуп. Иқалап уатәы сшәыцны сзымаар, иқалап уи ашыза, аха шәара, схәыцқәа, ишәахәмырштын абарт атыпқәа, абра шәаала, абра шәаргәгәоит. Агыхыагы исхәон ғыргыштәыс, сабду ифны ифнытыз пшышык Агысны Афырхацәа сымоуп, сгәы рыладууп, абарт ашыхақәа хәхыраазаз ауп. Абарт ашыхақәа рақара агәагы узто акгыиқазам, арфашқәа иуртоит, ахра уахырфәоу агәагы уоуеит, аха дара урт ашыхақәа хәхәазом, агәагы устоит хәа, иуларцоит ашышыхәа. Уахыцәоу, уахыгылоу, уахытәоу, уахыныкәо, абарт ашыхақәа ханырхыа, хқалазом. <...> Акгыи хазцаазом, азәгыи дхазцаазом. Агыстазаара акала иҕоуп. Арфаш хынзарфашу, реидкылан ианыкәпго, абахә кылыртәоит, рымч ахынзагәгәоу. Ианыласкыалак, шыта ирфашзам, изиасуп. Ишнеиуа изыткәахоит. Абри ақәпара шәықәымшәааит, аха, Анцәа сихәоит, ишәықәшәозаргыи, шәатцамхо, хымызг шәымго, Сағанеи-Гәашыа

лыхъз-лыпъша ныкъыжэгартэ, инаскъажэгартэ, ихарашэкиртэ Анцэа шэкайтцааит!

Баша ирхэоит, баша харжэоит ихаланхо атэым милат «Ацсны сара сыцсадгьыл ауп, ара сиит, ара саб диит» хэа зхэо. Ааигэа ихаланхо шьоуки ирасхэон: – Агбафэы шэиыр, агба шэыцсадгьылхозма? Адэыгбафэы шэиыр, адэыгба шэыцсадгьылхозма? – хэа.

Ацсадгьыл ус изыкалазом. Ацсадгьыл – зкъышықэсала ушьа, уцсы-баоқэа, уабацэа ргэы иалагылаз ахэақэа ирылапытцэтцэоз асақэа – убарт зегь роуп ацсадгьыл кэзцо. Егы, иахъа ицэгъахар, дықэтцны дцоит, хара дача цстазаарак хамазам.

Хара иахъымариоуп уи. Хара ихагу цшоуки рықэыжъра хъымариоуп, аха хара икахтама ихақэнагаз? Иаххэама ихақэнагаз ианаамтаз? Ииашаны ххы мѡапыахгама? Иаххыырпъшны иахгама афар? Имариоуп уи хажэѡа иқэаххыр азыхэаны ахэара: «Ани ани игын, ани ани игын, ани ани игын...». Апысхэрафэы сақэшэеит убри аѡыза, аныхақэа рныхэафеа ааникылеит пъшьынѡажэи пъшьба шэықэса зхытцауаз. Сара сгылахъан, афар гыланы иааин, – Абри аныхэафеа ихэан, хара ихамхэазеит хэа сархэеит.

– Ииашан икашэтцеит, аха шэаагыл, иара дгылап, – схэеит.

Дгылан данааи: «Уара, апысхэрафэы угылан аныхэафеа ухэар калоу?» – схэан, мамоу, – ихэеит.

– Агэтцэа ануку утэаны иухэар калоу? – схэан, – мамоу, – ихэеит.

– Нас ара ишпыауки, уианы иукуыма? – схэан (артгыы гылоуп), – изхухэааи? – ихэан, ицэымыгхеит.

– Уара, апысхэрафэы утэаны абри аныхэафеа хэашъас иумазеи? Ари убоу, абарт имхэакэан игылеит, ииашазам хэа ирыпъхъазеит, уара ииашоуп хэа иупъхъазеит, аха дача цкэынцэақэак, ииашоуп, аихабы ихэеит хэа иркуеит, убас афынанахоит, – схэеит.

– Уара, уахкэамтцуеи, цэыцак алахкуеит, цэыцак алахжэуеит, – ихэеит.

Иззымдыруа гэыбган иахтоит, изузымдыруеи хэа, афар гэыбган рахтоит. Ирахазоуп, иалырдырааи. Убриакара ипъхастахеит. Абажэ иѡаз ашэт ахылтцом. Сара хатала ушьта урт срықэгэыгцом, срықэгэыгуам зынзагыы.

Ақытақэарэ макъана хар змам, зхы атыпъафе икоу цшоук ыкақэоуп, аха урти арти еиыншэашъа рымазам. Реахадырпъеит, акэраанқэа реипъш, раионцыпъхъаза иахапъеит. Ианцэажэо ирхэои? Апысны аинтерес, ажэлар ринтерес. Абарт азэазэала рцоурых аатцаа, иац ирымаз, иахъа ирымоу, рхатэы интерес ада егыказам. Еита рхатэы интерес рыхъчарц азы дара ирыгу афаргыы пьытк рықэрыжъуеит. Ааи, афар зегь сгэапыхазом саргыы. Излазцогыы дыкоуп. Убрагыы хырхартак хамамызт, ахапыыц ипъхастахаз ахытцхамхыз, <...> акыр катцоума? Ателехэапышра хэхэалар акэзами? Иаххэар акэзами? Путин дгыланы хынтэ-пъшьынтэ ихэо сахаит: «Иахъа аусура инеиуа, Москва, 2015 шықэса рфынза хбызшэа рцароуп, хатрадициакэа рцароуп, убаскан хажэапышып, апаспорт зтатэу изтатэым» хэа. Миллионла икоу амилат ацэшэоит изыр хэа. Хара уи хэцэшэазом, хэасгыы ихамазам. Ирзахуазеи абарт хэа убриакара сгэы пъжэеит жэаха <...>

Ма ирхэо еикэшэаны ирхэондаз. Хара ашэарта хамазамзаап. Иаххэазом, арахь ауаа рёы ицёырахгазом акёымзар, ахпјатэи атыпј аёы хгылоуп аи-разы ахыпјхызараёы, ахпјатэи атыпјаё хлеихьейт, апјсуаа Апјсны инхо. <...> 130 нызкыёы ханхоит апјсуаа хэа – 130 нызкы нхоит пјыхьатэи СНГ, пјыхьа СССР ахыыказ зегь алатцаны. Ари захуауа Апјсны убриакараёык ханхо цыыршьейт. Жьарала ахэынтқарра злакауцои, изужьюи?! Убри-атыпјан ихэатэзами, уара, «абаапјс, хажэлар, шэхатцкы» хэа. Хзыцэшэо иарбану, хаиаззауейт, хзыцэшэо закэй?! Адемографиатэ фонд кататэуп. Убриакара ушэаёызар, даёа варианткыы ыкоуп <...> «Лыхны айхабы ара уааи» хэа дааганы, Цлоу айхабы дааганы, Адемографиатэ фонд хырты, убра жэа-маатк анца. Сара – ахэынтқар, суцхрауейт, итасцоит хэа иа-ухэар, атёымуаё дааины, убарт упарақэа аёоушт хэа дсазцауама?.. Ус акэзами? Чечниа Урыстёыла агэтань дыкоуп, Урыстёыла агэтань дынхоит, иааитаххаз кайцоит. Шэахэапјш икайтцо, дызёу. Ижэлар дрылагылоуп, ижэлар ртрадиция рыззыгь кайцоит, Емираты аёёёа ирыёуейт, ирейгью ашьапылампыласцэа ааигейт, хэышэ нызкыёы шыта иазааигэахойт, аибашьра еилгейжытэй ахэыцкэа иихьо.

Икайтцои? Апјара ритоит актэй изы, аёбатэй изы адгьыл ааникылоит, ахпјатэй изы Чечниа ақалакы агэтаёы ауатахкэагы ритоит. Спортсменк Чечниа иатэу апјхэхэтэ тыпк игар, ё-цапјхак иманы дипылоит. Акы – ауатах атёы, акы – амашьына атёы.

Абаёхатэра

ё-мёак ыкоуп абаёхатэра змоу рыпхастатэразы. Акы – иааиёыз зегьы, ажэа бзиа ыказаргы – иумбазейт, ацэахэа бзиа ыказар – иумбазейт, асахьа бзиа ыказар – иумбазейт, айёырпшра бзиа ыказар – иумбазейт, «акгыыказам, иузымёит» хэа знык иоухэейт, ёынтэ иоухэейт, хынтэ иоухэейт, уагьяаилгейт, иаргы даакэйт. Аёбатэй амёа – акгыыкамзаргы – зыгы бзиоуп хэа уилаёырбейт, абаёхатэра цёырызгейт ухэейт, уи аамтаз иара дукэахайт, уилгейт, аетэчымазара ааихьын, дычмазаёхейт, зыгы бзиоуп хэа иёынаихейт. Убри даара ихэартаны ихамоуп иахьа. Цьюк рылаёыр-бойт, ирылаёхэойт, ахыз дара иргарц азы, ацэгья рбаргы ирхэазом, абзиа рбар еиха ианыртахым ыкоуп. Абарт аёмёак – даара ишэартёу мёакёоуп.

Апјстазаараёы икоуп абаёхатэра, икоуп абаёхатэдара, икоуп аёыр-пјшзара, икоуп акэышра, икоуп аёыркэышра, икоуп агазара, икоуп аёыргазара, зегь рыхкы ыкоуп, аха абри амилат иртэу аёы уанааилак, убра аёакала зегь шэалатэуп, зегь ёакала иазнейтэуп. Даара кырынтэ игэастахьейт, Озеров имхэей: «Талантам надо помогать, бездарности пробьются сами» хэа, зегь реиха узмыхэо акгы злам роуп.

Ашьха-гәағь

Хашьхақәа ханырзыхынхәлак, убасқан, агәра ганы сыкоуп, хлитературагы еакала ишыкало, иара изыфуагы игәағь еакала ишыкало. Хазлафуа абызшәа еикәырхатәуп хәа, сара издыруеит, ашәкәыџџәа дукәа хәа ззырхәо џышықәсака раҗхьа, анапатәџра здыргалаз. – Ишәџыз иашоуп, аха хара хнапы хзатәџзом, – зхәаз.

Урт рыгәағьра азхазом. Рыцхарас икалеи, уара узлафуа абызшәа, Абырскыыл ибызшәа, Нартаа рбызшәа, Кыагәа ибызшәа, Данакеи ибызшәа, азкышыкәсақәа ирықәлоу абызшәа еикәхааит хәа унапы узатәмыџуазар? Иуџуа ззуџуа амилат рҗахәы ухәараны узлакеи, излаухәои? Ацсуаа рҗы агәағьра убриакара иҗсит, исзеилкаауам, хәашьас иастарагы сыздырам, абри даҗсыуоуп анухәалак, иаауцәымыҗхо аҗынза.

Аамтала, Бохәуа хәа дықан Гәдоутә мазаныкәгаџс, дагыруан, Бериа ихааноуп. Абри ишакәым дцәажәеит апартия араиком аҗы ацсуаа рзы. Отырба Дыгә хәа дықан, аҗшыгәхәа итапанча ааҗиган, иҗынеихеит. Иахьа, хҗәы ак тоуп, арахь игәағьны ихазхәазом. Изахьзуи? Иаанагои? Абарт [ашьхақәа] ххараны хәцәрыхьгылазоуп иказто зегьы.

Уажәы, сара сколлегацәа (еитасхәоит, зегь еидкыланы исхәазом) арахь ршьапы ыкәымгылазац еихараџык, изакәугьы рыздырзом. Ус ишҗа уара?! Убриоуп, агыгшәыг атәы анырыџуа, ииашамкәа изырыџуа, аҗстәқәа ртәы, агьырт ашәарах ртәы анырыџуа, ииашан изырмыџуа, убриоуп зегьы рхытхырта. Иаххәап, ацыҗ – ахәыпшқа хәа ирыџуеит, иашазам уара уи. Ахәыпшқа хәа изышьтоу, убрахь иатцанакуеит: ацыҗ, аеш, аҗшзы, абарт зегьы ахәыпшқақәа хәа ирышьтоуп. Убарт рыззегьы еизызго – ахәыпшқа. Иаххәап, аҗсызқәа хкы-хкыла иҗками, еидызкыло ахьз аҗсызоуп, аха дара аҗатцакыиа хәа икоуп, аеак ыкоуп, аеак ыкоуп. Изхысхәаауа, урт хаздырзом. Ашәарах рхыхчашьа хаздырзом, агыгшәыг рхы шырыхьчо хаздырзом. Ашәарах даара урыцклаҗшлароуп. Шәара шәазхәыц, абра хәхьтәоу, азын фба-быжьба метра асы леиуеит, ара илакәырстоуп. Азын, аибашьра ахаан, сара бжынтә, аантәы, жәантәка сахьҗрааит абра.

Анкәаб Артиом хәа гәылак дхаман, даара хатца бзиан, убри дназлаз абҗар рыман ишаауаз, иҗахеит абра ашьха. Иахьҗахатәҗкьаз Хәаҗаа рышьхаҗы акәзаап, аха иалхдыраазеи, Хәаҗааи Калдахәарааи рышьха, Хәбџы хәа икоуп, анакә иалалан ихытцит абни Хәбџы иазааигәан Аҗандарала, абжьгы рахауан ааигәасигәа, аха анакә иалан. Ани иаазгоз аҗырџы ус игәы иаанагеит, ақыртқәа арахь иагаз цьыршьан, арахь иаахәит, рыцха. Иаахәын, җытк ианынаскыа, излааз ахь шыҗахьҗка идәықәлеит, хәкәымшәеит хәа. Арычаг абас дахьџахаз иаанхеит, цшь-метрак аанхеит ашьха дахыҗраарц азыхәан, цшь-метрак, хәашабга. Убра илаҗаҗсы ицеит. Изхысхәаауа, убарт хрышьтан. Зны маҗк хәаҗеит убра Ритца ахаҗы хҗахарц. Ускан АН-2 хәа икоу (уи х-километрак еиханы ихалар, амотор затәыкоуп иамоу), атцаа иакуеит, арахь илакәыр – аҗша. Амни хшақәтәаз абра аҗша хәалашәан, абас, абас, абас, абри Гьерзмаагы Ешбагы ракәын иказ, даргы шкәакәаза

иҗалеит. Абас арычагқәа рычырықәрыжыит. Изхысхәаауа, усқан абарт акымзарак убазом, ашьхақәа узеиҗдыраазом. Аха ашәарах рхы рыхьчоит.

Абыржә ашәарыцаҗ бзиа, ашьха бзиан издыруа, ашьха данааилак, амра каххаа иҗоуп, ашәарах ахьяанахәо ашәарах анимбалак, дахьеим-до идыруеит. Урт заан ирныруеит амш аныцәгьахо. Нас аҗсақәа рган, амашьхәылтыртақәа ахьыҗоу, уа рҗытцәахыртақәа рыпшаауеит. Асы анцордыруеит. Иарбан шәарахзаалак, иарбан гыгшәыгзаалак, иааухәыиз, амца аҗралоит. Амца анаҗралалак, ахьшәашәара иашьталоит, ма асахьы ицоит, ма азы аҗеаланажьюеит, иара асы ахьыҗаз деихсит, ихәеит. Знык сылсны абгьыжәрахь сызнейндаз хәа еиханы ицон, ихәеит.

Азымдырра иахҗьаны, сара исгәалашәоит, арцагатә шәҗәы, ма аҗшь-батәи акласс, ма ахәбатәи аҗы алымхақәа җатҗато аҗе анын, аҗеацә хәа атцаҗны. Аҗеацә, абынҗеацә хәагьы рхәоит, уи захьзу «олень» хәа ззырхәо ауп. Егьы аҗеа – уи «ланы» хәа ззырхәо ауп. Азымдырра, ахәыцқәа рҗыгы инанагеит убри, ахәыцқәагьы абри иароуп рхәоит, <...> идырҗашьоит. Инхаз ахәчы хәхьчар акәзами? Иахцәызыз, уи ушьта, ахьы хцәызхьеит хара, ахьы... Еихарак абри шьхатәылабызшәа.

Абра итәаз, ушьапы ааугахьюу хәа засхәоз, Гена Смыр, саб иашья иҗа гәакья иоуп. Урт җшьык аишьцәа ықан, азәы – егьы аибашьраан дтахеит, хык ирхылтыз хауп. Ари Аҗсны дафьрхатцоуп, егьы еихагьы ахатцара җаитцеит. Ишьапы инапала ихцәаны, игәыдкыланы далтцт. Раҗхья дгыланы, дцон акәыкәыхәа дыхәхәо. Са сабду иҗнаҗа идәылтыз, хык Аҗсны Афьрхатцәа хамоуп. Рыззыгь ашьха иаазаз роуп. Хаззегь убарт ашьхақәа хрымадан. Абарт ашьхақәа роуп ихазтаз абри агәаҗ.

Сеихаб рыцха иоума, уи иааибаз иашам хәа, иибаз агәарахәа ихәон, сашьеихаб рыцха – иҗсадгьыли ижәлари, иара илшозгьы илымшозгьы зегь җаитцеит рыцха, амилиция аихабы ихатьпуаҗс даныҗаз инаркны, хатьпуаҗс иҗаз ракәым, зегь рҗыртцәахуан, иара иҗхьякны иматцуратә машьына иҗатцаны аибашьра аналагоз аламталазы (мы же чувствовали) абҗар ааигон наҗтәы. Уи агәаҗра ду аҗахын усқан. Убарт агәаҗрақәа рыззегьы иит ашьха арҗашқәа рганаҗ, ахрақәа рҗы, ақьалаҗы, рызегь уброуп иахьыз. Сара убриоуп еихарак изысхәо, абрахь, абрахь, абрахь хәа. Абрахьюуп, агаҗа агәаҗра унаҗаран иҗазам. Агаҗа ушьапы уцыхны уныҗәоит, улаф ыҗоуп, уқьяф ыҗоуп. Ана цьара фьрцьянк ужәуеит, ара азә дуныхәоит, ара азәы уиныхәоит. Уа җеауп. Агәаҗ аброуп иахьяхытхьыртоу. Мшәан, ашьанцазы ахы абатцнахуеи, ашьанцазы аброуп иахьыҗоу. Ари жәбоу, абри илеиуа шьянцазуп. Ахы ытцнахуеит җахьхьы Ацарра. Абарт ашьанцазқәа рхы ахьытцырхуа, азыхьқәа рхы ахьытцырхуа, абарт аҗаракырақәа рҗоуп. Абарт асыҗсақәа рҗоуп агәаҗра ахьыҗоу. Абри агара угартцыр, хажәлар абри агара игартцыр, хажәлар абри агара игартцуа иалагар, хажәаҗрагьы җыхьеипҗш иҗалоит, хажәашьяха җыхьеипҗш иҗалоит.

Сара агәра ганы сыҗоуп, иахья исымоу ачымазарақәа җазәы имазар, шьта дырхаштхьазаарын. Ақәҗара, ақәҗара, ақәҗара, ақәҗара – убриоуп саазго. Уажәы са стьҗаҗ җазә дыҗазар, са исзымдыруа цьюшьома, уара,

ауадаџра шәызластџоз зегы. Ари умбои, асаби хәычы даазгеит, шәара азәгы ауадаџра шәаласымџарџ азыхәан, аха зегякоуп сыесырғәғәроуп. Абрантә изгароуп пьытк, сынтәа азын исыхәо, енергиак згароуп. Исгәала-сыршәароуп убарт зегы – сахьныкәоз, сахьтәоз, сахьгылоз.

Абрахь аџада сызкәымкыысыџ хәхәык ыкәзам. Сееитџыхны абас сызкәымиаџ ахәдааракәа ыкәзам. Азиякәа рывџаџы, арџашкәа рган аџы, ехх, даџа шыкәсқәак сымазар... Сыпьстәзаара зегь абарт ашьхақәа ирыхт-ныстџеит, сахьымзџеит. Шәара шәазхәыџ, ахәаахәтџыџцәа рыпьсихология шәымдыруеи, Афон акружок еиџкааны исыман, хынџажәижәабаџык, пьшьынџажәаџык ркынза неиуан, Апьсуа литкружок ахьзын, уи литкружокзамызт, уи зегы пьхьақатәи хлахьынџақәын, ахәаахәтџәа неиуан, убриақара рееитакны икәан ақкәынцәа. Ехх, закәытә чкәынцәазеи ихалыршьааз, санхәыџлак, урт рыпьсы џазтгьы, иахьа хәзтагылоу хәтагылазомызт. Макьана рыхә хәзшьазом. Ехх, анаџьалбеит! Сгәы иџан, абри Гена иаб, убри ус иакәукзар, саргы убра суџыкәзаауеит, ихәеит, абра Ағәра хәа иџаскьагазаны, зегь реиқә асы ахьлеиуа, амна ақдеихаса џнкәа қатцаны, знык саагылап хәа сгәы иџан, ашәеикәа қатцаны, ара асы леит – иџаауеит, асы леит – иџаауеит, есены иқало ахтисқәа анџо, азын дузза абра ашьха исхызгап хәа сгәы иџан. Ари Урыч ианиасхәа, усқан иаргы дығәғәазаны дықан, саб иашьа, саргы суџаангылоит ихәеит.

Уи даара ишәартатқәкьоу усуп ашьхатқәкьа. Уа жәаба-жәаџа метра асы леиуеит. Уқдеихаса хнаџоит, аха уа еснагь амџа еикәызароуп. Уџны хнамџарџ азыхәа, апьхарра, алџа џеиуа-агьиуа, зегь збаны исыман, аха сахьымзџеит. Закәытә интересси усқан, ашәарахгы усқан ахымџапьгашьа убоит, азын агәтантәи ахымџапьгашьа.

Сзыхьзазгы маџым, аха сзыхьымзаз еиқәуп. Акызатқәык абри шәара аџар шәахьеилагылаз, шәахьеитџагылаз, абри сара сзыхәан пьсеивгароуп. Амала иахьакәым, даџа хырхарџак ашқәа шәыргар хәа сшәоит. Убри шәартоуп. Уигы оумазага иаџызоуп, иумбазакәоуп ушаго. Ааи, [ауаџы] изгәамџазакәа ашьшьыхәа алада дагоит. Иангәеиталак, нас дызтыџџом, узшьапык ылугар, даџа узшьапык алада уаго иалагоит. Уи ираџәаџны ирыхьхьеит. Знык иучхар, џынтә иучхар, хынтә иучхар, угәы иџоу акы, уара ус ухәыџџом, иумхәазеит, еазы ихәааит хәа еазы иуизыпьшит. Аџынтәтәи раан, ахынтәтәи раан, нас апьшьынтәтәи раан зегы узеипьшхоит.

Ашәахәара

Ашәахәаџәа хар змам ықоуп, аха ашәа ыкәзам. Дара ашәа рхәо џыршьоит, асцена ианыкәгылоу, рыбжыы гоит, – ашәа пьсхьеит. Изықалазом абриақара иагьшәахәаџәаны, иагькомпозиторџәаны, иагьпоетџәаны, қалашьа амазам. Сара Ражьден Гәымба иеиқәу апьсуа композитор дсыздырџом. Ашәақәа цәгьамкәа еилыскаауеит, аинструментқәакгы асырхәоит, Ражьден Гәымба иақарагы ажәа зныруаз даџа композиторк дсыздырџом. Q-ашәа затқәык имоуп иара иашәақәа ирылху. Акы – «Иахьа саџәызыит сыпьсадгьыл, атәым жәџан саџапьшуа» хәа иқоу. Уи зны Ражьден итәзам

хәа ирыларгалейт. Убри ашәеи «О, сыпшалас, о, сыпшалас, атыхәтәантәи сашәа уалаз», абарт ашәшәк аайдкылан ирзызырәы, убра ирбон ипо-черк. Убри, акы иара итәуп, ажәәкәа, егы – «Игәагыны бааигәара сан-неиуа, бхала сгәабтар кәмләзои» хәа Толиа Хагба иихәоз. Егырт ашәас иааимоу зегы-зегь, Саика¹, апысуа поетцәа рашәәкәа иапыхәа икәтцан ашәа алихуан. Ус иказароуп. Сара даара исцәымгуп «по-заказу» ашәа аәра. «Сейхәа иатцәа, сейхәа иатцәа, уаласы, сейхәа иатцәа иахаршәуп са скасы» хәа икоу ашәа Руслан Агәмаа итәоуп. Убас дсыхәейт, амелодиа тәәны исзааигейт.

– Абри закәу сыздырзом, амелодиа затцәык шыбзиоу еилыскаауейт, – ихәейт.

Руслан иашәәкәа зегы апысуа гармония рытцоуп. «Уыцәа анылейт амәаду» – убригы иара итәоуп. Сазызырәын, аәы аштыбжь алыәны ицоит, уара!

– Руслан, уара абри зызку аәыә ашәоуп, аәыә цкәын бзиа дызбаз лашәоуп, – схәейт.

Амни зәырц азыхәа, апианино сладтәалан истейт зегы. Знымкәа, ынтәымкәа, жәантәымкәа, абри архәаны цәгәала итәсцәлейт. Даара иуадаәуп убас атацалара. «Неишәа хәмам, неишәа хәмам» хәа икоу ашәа Зураб Малиа иоуп изәы, убригы иманы дааит. Убригы апианино аәы итцаны, садтәаланы (иутәху азбжак узхәазом), анотакәа цәара икәәфуп, цәара зынза икәәфәзоуп, цәара еитцыхуп, уара угәы акы ытцхоит, иара амелодиа аәакуп.

Ражьден, рыцәа, ипысра ымызка агзар каларын, ымызка, хымзкагы иказу, сыздырам, Акәа хәикәшәейт. Идыруазшәа дшыпысуаз, кахуак хжәып, – ихәан, амна ләххыи апроспект аәы, Кәыфәа иахытәы, дахыршәы, рыцәа, амна хнейн, әба-хпәа саат хәицәәжәон. Уи даара дуәә хәтәран иара. Убра убас ихәейт:

– Иарбан жәейнраалазаалак иамоуп иара ахатәы мелодиа, – ихәейт. – Аха акомпозитор амни ажәейнраала фырхәала итцароуп, – ихәейт. – Амәә дахыкәугы, дахытәоугы, дахыгылоугы амни ажәейнраала ихы итыә-уазароуп, игәы итыәуазароуп, – ихәейт. – Убасканоуп ашәа аниуа, – хәа сейхәейт.

Иахәа шьоуки-шьоуки ашәәкәа ирхәо ажәәкәа аарылхны ақәаад ианышәт, нас шәапыхәа. Набор слов. Акгы кәзам, зынза итәцәуп.

Рапыхәа иргыланы абыржә хәра хәы икәтәтәу, Акультура аминистррәәы ахудсовет кәтәтәуп. Ахудсовет иалатәтәуп апрофессионалцәа ихәмоу. Уахь далатәтәуп Отар Хәынтцәриа, даара апысуа гармония иныруейт, Руслан Агәмаа, далатәтәуп, Кәаста Ченгелиа профессионалуп, далатәтәуп, Отар Ферзба, Валерик Цкәдуа алатәтәуп. Иалатәтәуп ыцәа-хәык ракара апоетцәа, хәычык алымхәтәә змоу. Иацәымшәәкәа, иацәымпыхәшәкәа, иааиуа ашәәкәа, атәкстгы амузыкагы, абри иапысазам хәа рхәароуп. Мамзар, хәра ихәузом апысуа естрада. Сара сшырзыкоу рхы иазыкалааит

¹ Саида Хәцым.

ақыртқәа, аха сыгәра жәга, рашәақәа саҳандаз хәа сыҕоуп. Ирымоуп, анс хәа, арс хәа, иара, изакәйтә мелодиақәои, нас, шаҕа игәыку. Абыржә сазхәыцуеит, Хыбла Гьерзмаа лыбжьгы бзиоуп, аха убра сара стәала, зырҕык иаҳасабала илдызбалло, лашәа убри аҕыза изиуминкак амоуп (иарбан ашәазаалакгы, убри ашәахәаф икуазароуп), абра угәатца илтыҕны, итыҕуа, лқышәқәарф инеиуа, лқышәқәа ирықәхәмарны, азырҕ илимхәқәа иртахәмарны, игәаҕы инеиуеит. Хыбла абас илхәоит.

Иаахҕап, уажәы ажәлар рашәақәа. Анатоли Хәгба аконсерваториа дамылгазеит, акымзarak дамылгазеит, ахрашәаҕы ихәон, ахәрашәаҕы ихәон. Иара иатәыз атцара дшалымгацызгы, анота дытқьазомызт. Шаҕантә дызбахъаз, Ритцаҕы арепетициа ҕатцаны ианалгалак, дыбжьалан данаауаз еиҕа ашәахәара даҕны. Изхазомызт ашәа. Игәы иазхазомызт. Абартқәа зыгы, абарт ачыдарақәа зыгы, аҕсуа ҕазара игәанатозароуп.

Ажәеинраала «Сыҕсаатәхон» иазкны

Исгәалашәоит ианысыҕуаз, зынзак садымхалазакәа изҕит. Иҕалап, иара убрии «Шыри-талии» раҕара имарианы изҕыз ажәеинраала ыҕамзар. «Шыри-тали» ақьаад ианымтазакәа изҕыз жәеинраалоуп. Еимактәхаз ажәеинраала. Уи шаҕаҕы, шаҕаҕы... Ааигәа аарлахәа ишьақәдыргылеит. Иахызгы аҕнакәзам, ауадақәа рҕакәзам. Са сыҕсабара, исашьоу, исҕызоу, исахәшьоу сыҕсабараф ииз, изласгәалашәо ала, аҕбатәи амш азы акәзар ҕалап иананыстыз иара. Ускан зегь гәныскылон, уажәшьта зегь сцәызт, аха...

Цсаатә хкыс иааҕоу зегьы-зегьы дара рхатә ҕьстазаарак рымоуп. Иаххәап, ашьац ауаа ақәныҕәо ианалагалак, агәы ҕьцәоит, – Сыцаландаз, – ахәоит. Атцла, иааҕымтцзакәа аҕша асуа ианалагалак, – Сшьацзар исыбарги, – ахәоит. Арҕаш ахахәқәа ирысуа, итқьо ианлеиуа, – Сзиасзар исыбарги, – ахәоит. Абант аҕьсаатәқәа рызегьы зны ргәы ҕьцәоит, аха иҕьсаатәқәоуп зегьакоуп. Зегьы ирымоуп акы, зегьы иреихәу – амтәыҕжәақәа. Иҕьыруеит, иахьыртаху ицоит. Абри еснагь ахә анырзымшьо ыҕоуп. Сара уи ахә сшьон – аҕьырра, аҳаракыра. Убриакәын исзырхәоз. Дара идеилсыркаар сҕахын зегьакоуп амтәыжәақәа шрымоу, зегьакоуп, дара рыҕьстазаара шрымоу. Абри акәын сзызхәыцуаз ианысыҕуаз. Дареи сареи хәиҕызцәахар, срылабжьар сҕахын, нас срыцгәыргьар сҕахын, амни ирымоу агәра дсыргарц азыхәан, ирымоу анасыҕь. Аҕьырра – уи насыҕьуп. Насыҕьуп, аха анасыҕь змоу ианизгәамтә ыҕами?.. Ианизгәамтә ыҕоуп. Насгы убри дара ирызгәамтә анасыҕь ура уалахәны, ишнасыҕь у аныдурдыруа, уи ура узы даара инасыҕь дууп. Дара рынасыҕь атцкыс ура унасыҕь еихәоит.

Ажәеинраала «Аҕсны, абааҕс, уеиха!»

...Абри аҕыза агәалаҕара анумоу, амни иухәаз ацәахәақәа ииуеит. Уи ура уазхәыцны акәзам, иара ахала ииуеит, угәы аҕагылазаашьа иунарыҕуеит. «Уеиха, сызкәырбану, Аҕсны, абааҕс, уеиха!» хәа ажәеинраала, Франц Мканба хәа дыҕоуп, аибашьраан ауп, францраа цон... (ианаасгәа-

лашәо аччарагы сакуеит). Уара, еимаак сзышәпшаа, саргыы сшәыццоит, – схәан, сара ѡажәи зеижәтәи ауп изго, ѡынѡажәи хәбатәи сзырпшааит. Уажәшьта шәара шәазхәыц. Хыхь анхәаа ѡныкаҕе иѡнатәан, ацеллофантә цех иамариашаны. Амна хнеит, Тули, рыцха, пҕсаҕа бзиа, Тули рыцхараа, Асланраа¹ тәоуп, уа хнеин, харацәажәан, исгәазырпхаз сыздырам, зааны сдәылцын, амнахь ацех злаҕоу ала амѡа санылеит. Сышнеуаз скалошқәа ааихәҕәпәан, аҕәарахәа слеин сылкахаит. Франц даакылпҕшын, – Кау, дыршыт, дыршыт! – хәа дыѡны ддәықәлеит. Иршь дзустада, уара, сшыапқәа еиҕәпәаны скахаит. Уа ихысузаарын, сара иалздыраазеи, убри атыпҕаҕоуп сахькаҕаз. Иааин, сырхәазаны шытахька срыманы ицеит. Ахәашабгагы дыҕан, нас ханылбаауаз, «арахь упҕ» ихәо, арахь сыпҕо, «анахь упҕ» ихәо, рапҕхьазакәны санлеизоуп.

Хлеит. Света Кәыркыпҕхаи Раиа Кәыркыпҕхаи аблиндажаҕе иҕатәан, агармошка рыманы. Агармошка хзархәа хәа сыркит. Ханҕалан, амни агармошка шасырхәоз, рапҕхьазоуп убасқан аграната ахысра ианалага, ақыртқәа р-«Град» гәақь-гәақьхәа акаҳара иалагеит. Абра абри ажәѡан иалҕьазшәа «Уеиха, абаапҕс, Апҕсны, уеиха, абаапҕс, Апҕсны!» хәа сгәы итыѡуа иалагеит. Уброуп иахьыз убарт ацәахәақәа.

Акәәпҕрацәа иазкны

Акәәпҕрацәа ирацәаны уазхәыцлароуп. Даара ирацәаны уазхәыцлароуп. Иаххәап, абзиабараҕе игылазар – уи аҕақы хазуп. Ахьааҕе иангылоу – даҕакуп. Иара апоет ихаҕа игәы иҕоу зегьы аартны ихәар, апҕхьаѡ игәы тацәыргыы ҕалоит. Апҕхьаѡгы дхәыцыртә акы анныжытәу ыҕоуп, акы анныжылатәу ыҕоуп. Иагысыдскылоит зны-зынла, иагысыдыскылазом. Иахьяарттәугыы ыҕоуп. Иануцәахлак, еиханы анухәогыы ыҕоуп уи ала, акәәпҕрацәала, еиханы ианухәогыы ыҕоуп. Иара дурхәыцуеит, «абри акәзар, абри акәзар, абри авариант акәзар» хәа. Уигыы анаҕаху ыҕоуп. Ехх!

Аѡымтақәа ахьз рыҕара иазкны

Ианасымто ыҕоуп. Ашәҕәы, еихаразак апоезиаҕе еихарак ианасто иара ѡны саналгалак ауп. Абыржә ирмазеины исымоуп шәҕәык, нас ушьта ари ашықәсан имцозар акәхап, аха егы ашықәсаз ицозар хәа сгәыгуеит, «Снаргәытца» ахьзуп. Зегь анымазеиха ашьтахьоуп ианаста. Дара рыз-зегь рҕақы сазхәыцны, нас иара ажәеинраалеи дарей ахьынзеиқәшәо, сыпҕстазаарей иарей ахьынзеиқәшәо сазхәыцны. Усоуп, сазхәыцноуп ахьз шыҕасто. Амала жәабжык сымоуп, абри жәабжы затәык «Аҕәыбца» хәа. Уи ахьз сазхәыцны изыѡуеит. Ахьзгыы сазхәыцны, аҕагылазаашьагыы сазхәыцны изыѡуеит.

Сара цәгыала бзиа избоит ашәҕәы ажәакала ианышьақәгылоу. Уи еиха

¹ Аслан Алықьса-ица Смыр избәхә акәзар ҕалап иихәо.

атцанакуеит, акы ианеиднакыло, ахшыџтаккәа зеггы ажәак ианеиднакыло. Уи бзиа избоит цәгъала. Иаххәап, ауаџы ацәкьара изкыдзамкәа дхысуеит, ус ами? Баша-хысра. Ара ашәарыцацәа тәоуп, ирдыруеит. Ажәџан иафәрханы ухыст, ухыст, ухыст – угәы пьтәоит, ахысра утаххазом. Аха ацәкьара анузкыду, уажә иакәуршәар, ушьтан, уажә иакәуршәар, ушьтан, шаќантә ухысыз уздырзом, уара ухшыџ ахыыкоу, уара ухы ахыыкоу «амни ацәкьара ианбақәшәо» хәа ауп. Абас ацәкьара ианақәшәалак, амни ацәкьара хьзыс иќаутцароуп, иакәшәеит хәа угәы ианаанаго, ацәкьара ахьззароуп. Ус сахәапшуеит сара.

Агәалаќара иазкны

Атыхәтәантәи ашықәсқәа рзыхәан сгәырғьартә сгәалаќара еицәоуп, ианеим еиҳауп. Афон саннеи атагылазаашьа иќаз здыруеит, иахьынзасылшоз уахгы-еынгы абри «хәжәлар, хәжәлар, хәжәлар» хәа гәыхьны-хыхьны исыман.

Ачадара саналсуаз, аџнқәа ахьдыргылоз анызбалак, – «Шәыпьсцәа неитәжәгаит! Абра шәынхап хәа шәгәы итәоума?!» хәа, абас еснагь сгәы итәшәон. Убриаќара абри иахьзырухьяз зеггы хьантаны исыман, аха абри аибашьра ханаалга, схахәхеит, аиааира анахга. Сагьзгәырғьомызт, сагьзцәыуомызт. Аиааира анахга атаксистцәа рмашьынала даасыдыххылт Тули Трәцшь. Даатытын, инапкәа еитцыхны, иҳаухәалоз қахцеит, иҳаухәалоз қахцеит, – хәа абас ифәаихеит. Сара сзыхәан убри закәыз иахьаггы исыздырам, сылагьрз, стәыуара нкылашья амазамт. Исыздырам, ганкахьала хиааираз сгәырғьон, егы – хәчкәынцәа зегь стәыуон. Абри аџыза агәалаќарақәа атыхәтәан ирацәахо иалагеит. Нас сашьцәа ртахара...

Еихаразак абыржә атыхәтәан, зызбахә сымхәо ак сымоуп, иќалап шәкәык ќаларгы куплет-куплети цәахәа-цәахәеи иќоу. Даарагы рыџора цәгьоуп дара. Куплетк афьы зеггы рхәара, уритымгыы ыќан, урифмагыы ыќан, ухшыџтакгыы ыќан еилацалара, сара стәала, зегь реиҳа ихьантәоу аоуп. Убарт уажә атыхәтәан еидкылан срызхәыцуан, убрагы еиҳахеит схьақәа. Иутахы-иутахым уи, убарт ацәахәақәа ааиуеит, убарт ажәақәа ааиуеит, ианумтар ада пьсыхәа амамкәа, дара рхата хәхәоит, избан акәзар урт угәаќынтә иаауеит. Угәы хәхәоит, угәахәхәабжьоуп ант ажәақәа иаарго. Нас ианымтакәа узавзом.

Хәарада, иќан саныпьырпьыруз ашықәсқәа, афәрашықәсқәа, аеырбара, атыпьхацәа рыбзиабара, дарей сарей хайнаалон, хаилибакаауан, уи зегь ыќан сыпьстәзаарафьы. Рымазақәа зеггы здыруан. Хатцаџызара рацәаны исықәшәон. Тацаагара сықәшәон, «Радеда» бзианы исхәон. Зеггы-зегь ыќан. Нас иќан Москва, иќан ЦДЛ. Усќан ЦДЛ уаџ идмырбоз афильмқәа аныддырбоз, атыпьхацәа неины агәаран ианықәгылаз, урылапшны иутахыз даннаугоз. Уи зегь даҟа пьстәзааран, аха настәиқәа хьантәхеит.

Ахаан исхаштзом, сара иахьаггы исцәыхьантәоуп ахәарагы, аха абри

ауада уаныныџнашылалак, сеитцбы рыцха ипатрет кнахауп, нас Владислав ипатрет кнахауп. Абарт аҕагылазаашьяқәа аныцәгъоу, саныныџнашылалак ибжбы саҕауеит: – Узҕши, уара уами сзаазаз?! – хәа¹.

Аибашьра ианалага, џаха затцөык, данырхә, аџны дықан, егьи абжья-ра анышә дхәйтдан аашьышь еигҕш. Дахьхәйтцаз Жуков, Василевски рышәкәқәа рыҕхьяра даҕын. Уи иҕахара...

Сашьеихаб ибарги, џынџажәи ааба шықәса рацәамызт, аха игҕацәа џыцья ықан, игҕха дықан. Ашьха иара игҕстазааракәын, ашәарыцара иара игҕстазааракәын, агҕша ахьнеиуаз днеиуан, сара кәтышәара хәа сахьнеиуаз дҕахеит. Уи ухугартә иқан, аитцбы итәы ҕакала ихьантан. Ихазы акы камтазакәа, ихьз зху ҕсаатәк сзынмыжьзакәа, зхы сышьшыша азә сааигәара дынмыжьзакәа дцеит. Усқан сыесырғәгәеит. Убри зегь зцәырызгаз, игҕсраан даара ажәлар рацәан, дышшыларә иааиуан. Сгылан. Иааиуан дызтиуаз цюуку-цюуку, иҕагылаз, абцьяр рүтеит хәа дамызхуаз, 1989 шықәсазы нахьхьи хәнеилала, абцьяр анриҕа дамызхуаз, инеины ихагылон, иааины сара исыдышшылон. Сара гәаныла, «дахьықәугьы шәара шәатцкысгьы деихауп» хәа схәыцуан. Иахьягьы урт ратцкыс деихаушәа збоит. Убриала сгәы ныскылоит. Уи зегьы ахгара ус баша имариамызт. Убартқәа зегьы апоет инымҕшыр ауам. Ари умбои сыштәоу? Абас дартәоит.

***Анҕамта калҕеит, аматериал акьыҕхь иазлырхиеит
афилологиаатә тҕаарадыррақәа ркандидат
Саида Хәцым***

¹ Дамхатцәыуеит.

АНАТОЛИ ЛАГЭЛАА

Ажәеинраала ғыцқәа

* * *

Сеидрума аңстазаара шыта хәхьаго,
Хәхькыднакьо здыруагы дхалам...
Азә дақәнаршәоит уи зынзак иқәнаго,
Ҷазә дартәуеит дкыакыза шхамла...

ИҶахтәз сеидру, имачу, ирацәоу,
Хәшьтахь иааиуа рыбла нахрыжып...
Иахқәашьмызт аңстазаара ахырызы зхыршоу,
Иааури, иргәамцхар, икарыжып!..

Аха ирдырааит, хазныз ихьантәз мөан,
Хтанарцшуамызт аразкы алакытә...
Хәкан, абрака, иахарсит атәөан,
Дцәырцааит, иахазцаша абыца!..

* * *

Учыгәза ушнеиуаз, цаҶбацшь дук уанкьоит,
ШьаҶакгы узымқәацо уаха...
Уфызцәагь науцырцны инкылаз ицоит,
Ухала унаимтажьны аңсцәаха!..

Убаскан иудыруеит узҶыз зегь зыцсаз,
Цхак хутеит, маакыра дук змаз...
Аха ақьиацәа ртықан, иануцәықәла ихәацсаз,
ИрҶаҶеит, еиха иахьыгәгәаз!..

Шьтарнахыс лкаасгы иҶоуцо акоюп,
Аха риашашья ахьумам угәнахауп...
Уңстазаара дузза зыхтнүцәз цхакоюп,
Убригь, азәгы дзықәымло икнахауп!..

* * *

Уи далан шәеикәарак, дызҶыз зегь цәгьаран,
Аха уаө илацш иахьамбо итәахуан...
Нас гәнаҳак ихьымзарц ауахәамаҶ иара,
Днеины цәашьқәак ибылуан!..

Аха җенак уи ауахәамаҗ иҗеишьеит дзықәшәаз,
Имышәеит зынзакгы илша..
Ақһиацәа җнамлеит, сеидру изыршәаз,
Ицәашьқәа зегь арцәеит ақша!..

Уинахыс уахь ихабаргы рымбеит,
Имҗақәа ркызаап мычқәак!..
Иаҗстаацәа иаразнак дышьтыңаан дыргеит,
Уртгы ацәшәозаап аҳақ!..

АНҚАТӘИ ХҒӘЫХЬ...

Иҗан аамта хәнеизааигәазаз хара,
Нас хәычы-хәычла ақарахь дысцәагеит..
Са исылшомызт, иаггыстахымызт уи арҳара,
Изласгәақхашаз уаҳа акымзарак сымбеит..

Анкәа ицын иаргы ицрымтцау гәыбылрак,
Хбызшәеи хәпсадгыли хашрылацәажәоз иҳаршон...
Инижьыр акәхеит, иалихыр акәхеит урт руак,
Амали ақсадгыли ицәеиҗаҳар, ихәашхәашон!..

Уажә ханааиқәшәо халацәажәоит амш зеиңшроу,
Иацы амра иарцеиуан, иахьа иаҗытцуеит зынза ачыхь!..
Иалаадырааи иахьатәи аполитика иағроу,
Халацәажәар, иартцысыр алшоит анкәатәи хғәыхь!..

* * *

Макьана исыздыруам ақсцәаҳа данааиуа,
Тәашьас исымои сгәы каршә?!
Дысиааиуоу, сииааиуоу, дысиааиуоу, сииааиуоу,
Рақһьа иҗазтцода шьапҗаршә?!
Рақһьа иҗазтцода шьапҗаршә?!
Рақһьа иҗазтцода шьапҗаршә?!

Уажәраанза адунеи зегь еиҗароушәа исымбози,
Шәартак ыҗоушәа збомызт бзанцы..
Сызхьымзаз рацәоуп, даасҗеиңшыр җамлози,
Аха санацәаха, сҗеитцоит хланцы!..

Тәашьас ишәымои, шәеиха, шәықәпала хәа,
Адәы хнықәитцоит харт зегь хазшаз!..
Ақстазаара узтцода ус амала хәа,
Уанаалароуп, дад, узықәшәаз!..

* * *

Уа хыхьза иқәтәоу зеггы ибоит,
Амарца, хаттамлароуп гәнаҳак...
Қәа цырак млеир, ишабоит,
Иазычхарыма, адггыл уаҳа?!

Цҳаражәхәә дыказам ара,
Дггыли-жәәани ҳа хрыбжьаршәуп...
Иауп мышкызны ақәа азхара,
Уарҳалтас ҳадггыл цақа икаршәуп!..

Иеипшумашь, ашьхақәа, ҳа ҳпеипш,
Ҳаиқароушәа анабауа иҳазгәаалом!..
Азсашья ззымтац ахәыцқәа реипш,
Ахаанггы урт амшын ду изаалом!..

* * *

Даныхәыңыз днаргомызт лахьеиқәрак ахықаз,
Далацшыр рузомызт иакәым...
Ашта утытыр қалом, аәны уқаз,
Харантәи идырбон ртацкәым!..

Даныеидас дашьцылт уи дызтагылаз,
Иааигәа инаимышьт агәырәа...
Хьяасггы икуамызт агәақрақәа ипылоз,
Дырдыртцуан иблақәа хәа...

Уажә тыц дукае днаргеит ҳаматц ула хәа,
Ажәлар уи дрыхәоз цыыршьан...
Сызшәыхәаран сықои, сара амала хәа,
Нас сынзырхода уашьтан?!

Иқалап хыхь иқәтәоу зеггыцәкья имызбозар,
Имацзар қалап уи дзыхьзо...
Амәа уаннықәло агха дукәа қауцозар,
Риашашьас иоутои ианынцәо!..

* * *

Сгәашәәе цыс хәычык ааины исазтааит: –
«Уаазгазеи, ақсуа, ара?!»
– Ари ацшәма дықәтцхьеит, уаҳа арахь дхьампшааит,
Ишсылшо саеуп анхара!..

Ҳаи, сукәыхшоуп аҗсуа, убзиоуп аҳәазшәа,
Атцыс аачырчырын, ицеит...
Исыхыыз сыздыруам, сгылан сҶаҳазшәа,
Мцак насыцралазшәа збеит...

Ари адггыл сыҗхзаша ықәстәахьеит даара,
Уи сашьцәаггы ршьала икәабоуп...
Аахәлаанза исыцрыхон атцыс хәыц узтцаара,
Сызцзоушьои, сахьыржуагь аброуп!..

* * *

Еиҳа ианыстахыз сыбз ааҳәит,
Исыхәлашәеит, амца иагаша!..
– Анкья ханыхәыцқәаз ҳшыхәмаруаз цыит,
Ибхәеит сыгәзы хәа ус баша!..

Ускан исгәалашәоит, иаразнак бсыҗшааит,
Бөытцәахны бтәамзи аҳамтдан!..
– Нас, ҳаитахәмарып, абар, уажәггы сааит,
Иухәаз сахымцакәа ихастдан!..

Аҳы, уажәшьта ухатцоуп шәкы рқынза уҗхьаза,
Ма урабжьа ҳагәқәа, шәаапшы хәа!..
Сыбз ацәажәаха амоузеит зынза,
Ҳагәқәа еилацәеит ашьшьыхәа!..

АТЦӘА КАЛАН...

Атцәа калан иҶоуп иуаркалеиуа,
Уи зфаз ихаштран дыкам ихааза...
Уа сацагылоуп, хәыцтас иахьяк сгәәтеиуа,
Сацәажәоит атцәатцла иара заазаз...

Лапкьала иҶихуоу, ма атцәа ирышәшәома,
Мамзарггы дхалан икәа итаршәны игоу?!
Атцәа ахьҶоу ашәазызара иагома,
Ицыхьашәома уи ахаара зықәнаго?!

Иҗшзаза иаапшлашт, нас, уи ахьынзаҶатцәкьоу,
АҶыхшьагь сақәшәом, сгылоуп саршанхан!..
Уа дыршьас иамои атцәатцла иалахьынцатцәкьоу,
Уи даара илеиҗшуп атыҗха цшза дзаазаз ан!..

* * *

Аеыхэа дафызоуп, днеиуеит дкауа,
Ах, уажэшьта исымои лыхъзашьас?!
Дарбан арпысу, илзыпшыда, нас, уа,
Сыңсы шлылахаз иастари хэашьас?!

Иќан, нас, анкыа санкэаруаз саргы,
Знык сызлыхъзар зегы схэароуп!..
Сгэы мыжда абжъарцэгъоит уажэ еиҥагы: –
Анкыатэи уақэгэығны умцароуп!..

* * *

Акыќоуп иахъымдыруа, иҥацу хэхънеиуа,
Уажэы-уажэ иҥанахэоит: шэабаци, шэаанфас!..
Уи нахыс хныќэалоит, аахэлаанза хгэатеиуа,
Иабажэбахыо, ишэзымдыруа шэаргэатеиуа абас?!

Рақхъатэќыа иҥахъшон, иҥацрымцуа закэызеи,
Арахъ иҥамбахуа, арахъ хархэацэо!..
Акыќоуп, мамзар, хаазгозеи, хазкузеи,
Разќуп, иахъахъымдыруа, уи хэхъаго!..

* * *

Ибаанагеи ҫымхеит, абриаќра иҥагрыхо,
Есымша хбылыбылуа иҥацуп мцак?!
Ишыќоугы аадыруеит, ахаан хамч зқэымхо,
Хшаиааиуагы аадыруеит, инамышьтќэа рацэак!..

Астэќыа жэбахыома, зынза аҫстхэаќэа хымцуа,
Ажэџантэќыа анырку, изымцысуа еиќэпах?!
Ибаанагеи ҫымхеит, ахаан иҥацрымцуа,
Хќанажъзаап шаххэо, хэцэгылоит еиҥах!..

* * *

Иќан разќык, аха сылапш ахыымзеит,
Са истэымыз сзашьтамлеит, иниасны ицеит!..
Иќан насыпќ, сара сышќа имырзеит,
Убриаќра ихэычын, иаразнак интэеит!..

Шьта аамта сыцэама, ма амыцхэ стэацэама,
Мамзаргы исызхашаз зегь сиҫоу анцэа?!

Исыбзиамхаз аймааицш, насыпк сархэацэама?!
Аха ишыснаалоу шэсырбарцаз, сцоит сгэиргьатцаа!..

* * *

Сыңсы ааицаскып, пытракгы снатэап хэа,
Бара схатгынаф бнеир хэйлбыехак,
Былабжыш сгэи инықэтэап акэацакэапхэа,
Бышсызхэыцуаз мфашьяуа иахак!..

Исыкацашам усгы бажэа атак хэа,
Ахатгынаф ажэа азэггы иешэазом!..
Былабжыш сгэи инықэтэа акэацакэапхэа,
Урт бгы итыхо самхэакэа ицазом!..

* * *

Сгэи иахэеит, уи азгаб дыстахуп хэа,
Аха иудыруз, хараза дцэахуп хэа!..
Саахыццакын, фаастит, дыцшаатэуп хэа,
Шака лхыцуагы уатцакыа еилкаатэуп хэа!..

Сахатыр бо, исхымццакуа даара,
Ицэырумган хэа исыхэеит уи сыздаара!..
Нас, иарбану, слазыркэуа, сылбаазго?!
Мшэан, атахмада, сышықэскэа абазго?!

* * *

Ииасны ицоит ауаа хэа ахыцэхэыц,
Урт зегь зустцаоу еилзыргода хэыц-хэыц!..
Изырццакуа сеидру, ргы итыхо уазхэыц,
Ишэартоу акзатэыкоуп, ауафра ахэаа ианхыц!..

* * *

Иазутахуи сықара, са истэуп шака схыц,
Ауадафракэа схызгеит, ирацэан, ахыцэхэыц!..
Абранза сызлааизи сшааизи уакэыц,
Абранза смааизтгы, хзықэшэашаз уазхэыц!..

* * *

Урт раб илшаз роухәеит хәа ирнырзом,
Хапсуара иацәгылт ганхашәа...
Дышдуу рдыруеит, аха дызладуу рыздырзом,
Избанзар, ирымцеит рбызшәа!..

* * *

Уааи анырхәа, сеидру, дзымлас,
Ахьта дацәшәоу, дмаграҕыхын!..
Аурт анасуаз адәы ицәымлаз,
Апша анасуа, уиқәымгәығын!..

* * *

Шьоук иамхажьеит, руалқәа иқәуп,
Дзықәшәаша сеидру, егыртгы ихьзар?..
Апша ахьасуа дама идәықәуп,
Ихы абеигои, апша аанцәар?!..

* * *

Уи рақхьа ддыргылан – ахықә ахь деихеит,
Рышьтахь ддыргылан – ахшьырахь!..
Ирыхьзеи ауаа бзиақәа, еиғьыз дрымбеит,
Зегь иман дымцааит – атықә ахь?!..

* * *

Улақәа ирыгхеит, ушьамхгы уагом,
Шьта иумам ухьаақәа рцәахышьа...
Агәоуп зегь арақа икылкаан избо,
Егырт зегь уцәцаргы – ичҕагәышьа!..

* * *

Апстазаара сзапыртцуам хаала,
Гәнаҳак сывамкәа сласза...
Аха абри атзамц са ссадпысххаалар,
Иара акгьахьзомзаап зынза!..

АПОЛЛОН ДУМАА

ВЛАДИСЛАВ АРЗЫНБА ДИИЖЫҒЕИ 80 ШЫҚАСА АТЦРЕИ ХУСЕИЦУРЕИ ИРЫЗКУ ГЭЛАШӘАРАҚӘАК

Арзынбеи сарей ҳаибадырит 63 шықәса рақхьа Ақәатәи арцафратә институт сантала – 1962 шықәсазы. Ускан иара атоурых факультет ақбатәи акурс ағы ацара ицон, Ленин ихъз зхыз астипендия иоуан.

Актәи акурс анасыркы арра матурахьы исыпхьейт. Хышықәса сыхганы сцарахьы саныгьеж, В. Арзынба аратәи ацара далганы Москвақа аспирантурахь дцахьан. Уахынлатәи ақәшахьы ииаганы ацара иацыцон атоурых факультет ағы. В. Арзынба дышқырцшыгаз, ицаратцашья ирцафцәа ирхаштуамызт. Алекцияқәа даҳзақхьон адоцент М. А. Кансузиан. Хара лыстудентцәа ҳцаратцашья цқьа илгәақхомызт. Зны моментк иалагзаны абас слазцааит, дықазма шәара ишәгәақхоз, ишәхамыштүа астудент хәа. Лара иаразнак лхы-лғы ааихаччан, дықан, уи В. Арзынба иакәын хәа атак аасылтейт.

Ацандар еипш заура еизхауаз, цсабаралагы агәамч гәгәа злаз, ацарағгы дхәыдамызт, ацаацәарағы аазара бзиа зауз, хәарада, уи иацхьақа акрызлыцтраны иқаз уағны дшықалоз убартә иқан хәа ззырхәоз дреиуан В. Арзынба.

Ицон аамтақәа иқәышышь, аха ацсуаа рхақәитратә мөа апатриотцәа ес-10 шықәса ишьтырхуан. Хәацсадгьыл зтагылаз аамта хьантақәа рызцаатәқәа изныкымкәа Ацсадгьыл ду аихабыра рқынзагы инаргахьан, аха ускантәи аамтазы акомпартия аусқәа зегь зызбоз ақыртцәа рыргәаара рхы ирзатәамшьейт, иахамтгылейт хара хазцаатәқәа зныз ашәкәқәа, уи зегьы еицырдыруа ауп. Ацсуа патриотцәа уи иацәшәаны иаанғасуазма, хьатцрак рымамкәа ақәцара иағыз срылагылан саргы. 1988 ш. Ацсны еиқәаахейт афорум «Аидгылара». Иреиғьыз хәацсуа патриотцәа «Аидгылара» иалалейт. Амилаттә хәқәитрей, арғиарей, аиааира агарей алшара цатцгәыс иамаз х-«Аидгылара» ауп. Нхыцтәи хашьцәеи харей хәибабара, аибашьрағы рхы алархәра зыбзоуроу хфорум инанагзас алшарақәа роуп. Абри ашықәс азоуп В. Г. Арзынба Москвантәи ицсадгьыл ахь даныхынхә. Аусура далагоит Д. Гәлиа ихъз зху ацсуатцаратә институт адиректорс, ацарауаф, апрофессор Гь. Зизариа ицстазаара даналтц ашьтахь.

Март мза 1988 ш. Ақәа имөағысуан апартия Ацснйтәи обком аконференция. Ацснйтәи обком I-тәи амазанықәағыс дықан ацсуаа рцей лаша Б. В. Адлеиба, аконференция хантәағыс иамазгы иара иакәын. Қырттәи-латәи акомпартия дахатарнакны аконференция далахәын Б. Никольски. Аконференция иалахәыз ацсуаа храцәағын, аха, еснагь ишықалалоз еипш, акыртцәа еихан. Қымш ицоз аконференцияғы, хәарас иатахузеи, ирацәағын ажәахәқәа, ақәгыларақәа, аха В. Г. Арзынба иқәгылара акы иа-

лашашы икамлеит. Уи агъеѡхѡа, псыуа хататас, дымшѡа-дмырѡа дықѡгылт аинститут дызхагылаз ахьзала. Ускантѡи аамтазы ас иаахтны анапхгаѡы иқѡгылара зинымызт, даара гѡымшѡак иакѡымзар. Уи иусуратѡ тыпгыи хьаас имкыкѡа 5–7 мин. иртагзаны наѡьнатѡ аахыс апсуа жѡлар аѡьа-мыѡа баапс изтадыргылахьаз Сталини Бериеи, урт рматцаркѡеи Апсны иазааргаз, амѡаѡьырра ашьтахь адгьыл тацѡкѡа Чавчавазе еикѡиршѡаз аплан азаарыгза, архивкѡа рѡынтѡи ахтыскѡа шыақѡыргѡгѡаны даақѡгылт. Апсуаа итѡаз зегьы гѡахѡарыла анапеинѡьара ѡахцеит, ақыртцѡа рхы рыкѡае итѡан.

Владислави сарей ирацѡаны ххала аицѡажѡарақѡа ѡаухьан 10 ш. рыѡнытѡка, сусура аганахьала. Хыхь ишысѡхѡхьѡу еипш, ханыцкѡынцѡаз аахыс ѡаибადыруан аѡнытѡ, гѡаартыла сидикылон, ажѡабжькѡа сзеитѡеи-хѡон. Сара схатѡ уск азы ажѡакгыи иасымѡѡацызт. Уажѡы шыѡуки-шыѡуки азеипш ус ааста рхатѡ ус иѡуа иашьѡѡуп, аѡхьа идыргылоит. Ус еипш иѡѡу анапхгаѡы иус хысѡхамхарц залшом, ажѡларгыи игѡарымтар ауам.

Убас, зны, ѡаикѡшѡарак аѡы сиязтааит сентиабр 4, 1992 ш. рзы Москва имѡапсысыз аикѡшѡара шыѡаз атѡы. (Иара иѡы саннеиуаз аусуратѡ зтѡа-рақѡа рышьтахь аполитикатѡ хтыскѡеи аѡагылазаашьақѡеи сразтѡауан, иаргыи иѡаз ишыѡаз имзазакѡа исеихѡон).

– Атѡлѡхѡапшрала иубахьазар акѡхап аикѡшаѡатра хнапы анатѡаѡѡуаз. Ишдыру еипш, Ельцини Шевардназеи еиѡызцѡан, кыршыкѡсагыи аус еицырухьан. СССР ахырбгалараѡгыи рѡьабаақѡа еилан. Сара цкѡынак, милаѡ хѡычык рѡатарнак, хѡарас иаѡахузеи, рылахь смааит. Насгыи, Апсны хѡычы азыхѡан Қырттѡыла ду рыпсахуазма ускантѡи Урыстѡыла анапхгаѡѡѡа. Нхытц ѡашьѡѡа ареспубликақѡа рнапхгаѡѡѡа аладырхѡит. Уи, излеилыскаауа ала, рыуаажѡлар хара ишѡадгылоз идыруан Шевардназе. Урт анапхгаѡѡѡа ралархѡра аинициативагыи иара иѡуп иѡазтазгыи.

– Урт рахьтѡ уара упозиция иадгылада? – сиязтааит сара.

– Цьаримов затѡык иѡуп сара исыдгылаз. Уамашѡа иубара, хынтѡ аѡсшьара ѡаитѡеит Ельцин, угѡы уѡахѡыц хѡа хьзыс иаѡаны. Астѡнографиаѡы цкѡа иубартам ес-псшьара дѡацыцхьаза арыжѡтѡ иѡѡѡаны дшаауаз. Сара, хѡарас иаѡахузеи, ѡнытѡкала агѡыпжѡара гѡгѡа сызцѡырнагон. Жѡларык, хыпхьазарала имачзаргыи, аѡсреи азреи ианѡагылоу рлахьынцѡа арыжѡтѡ иѡѡарганы азбара иѡахын. Ауѡа сышьѡѡлеит, аѡа иѡьаѡьаза иаашаанза убри аѡагылазаашьа снапы атѡасымѡыр ада псыхѡа шысырымѡоз сазхѡыцуан. Сыгѡгы иѡаскит, сыршьыргьы, снапы зѡазѡыз ѡауаажѡлар ирыхѡѡ иѡамлозар ишынасымьгзо хѡа. Нас ишыѡкалақѡаз иудыруа ауп, уара уѡаѡа уалагыламзи...

Ииашатѡѡьаны, убри аѡара аамта антѡы, иара исаихѡахьази аѡагылазаашьа иѡалази триумфны хѡааираѡы аума илшеит. Зегь рапхьа иргылыны игѡы мыѡтрысит Ельцини Шевардназеи реипш иѡаз агигантѡѡа, аполитикаѡгыи, аѡѡѡазаараѡгыи еиѡа збахьаз шиѡагылазгыи. Политикалагьы, хѡтарылагьы дыриааит. Саѡамзааит, ари еипш ажѡақѡа ахьызыѡуа, аѡа

иҗаз ауп. Шевардназе Аҗәә җара ианаҗгоз иара Аҗсны дыҗан. Дрытҗәарц егырыгмызт, иара абналарә иеаназикуаз ичамадан хәычы аанижыит, избанзар җаҗатәи иҗәаматәә изҗаз дахьҗоз игартә иҗамызт, иҗьяшыын, афшы гон. Деиҗәзырхаз адмирал Балтин уи афшы имаҗарц азы, уи зҗаз ичамадан Аҗәә иаанижыит. Абартҗқәә зегьы ауафшы ихаҗы ианеидикила-лак, еилимкаар залшом, иара иҗыҗан даеазәызар илшозма абри афшыза агәымшәара аарҗшра? Иҗамзи усҗангы, иахья җауаажәлар ирылахәу, иҗаитҗозеи, абарт җара җзыриааиуама, җажәлар нирҗәоит зхәоз? Абас еиҗш, сара ишсаҗауазгы «ипатриотҗәаны» иааҗәгылеит, дара роуп абираҗ ахазыргылаз, инаҗәы-аахәуа аҗыҗ җҗақәә ааныркылоит. Убасҗан, дара ишырхәоз еиҗш, зегьы җнапы җәахазҗгы, ишҗаҗазаарыз иахья Аҗсни җауаажәлари рлахьынҗа.

Хыхь ишысхәахью еиҗш, анапхгафшы аҗҗара имазароуп. Убри аазы-рҗшуа атәы енак җаиқәшәарафшы исеиҗәеит Владислав. «Аибашьраан Урыстәылатәи адәныҗатәи аусқәә рминистр Андреи Козырев Аҗсни Қырҗтәылеи җаиныршәара иазкны Ельцин дааишьҗит 1993 ш. ииун мзасы. Сара сиҗылеит Гәдоуҗа аҗаиртә баҗәзафшы. Аҗаирплан данааҗыҗ аҗшәә еибыхәаны амашьынақәә рахь җәанынахха, ус сеиҗәеит: «Владислав, амшын җәынҗахшып», – хәә. Азныказы слымҗа сажьаз җысышьеит. Иҗахҗозеи хәә сҗачамкны санихәәҗш, еиҗеиҗәеит ииҗахыз. Сгәы уама-кала иааиҗаҗеит, аха иаасычҗан, аҗак наистеит: «Аеыкәабара җахьзоит, зны хусқәә хрылаҗәажәап», – хәә. җара җпозиҗиа җазхымҗоз иасхәеит. Уи ахәара җәеуиҗьҗеи аҗраатҗеит, ақырҗқәә рыр алыргәаит, нас астол гьеҗь хрыҗахатәоит, аҗхьяҗатәи җаизыҗазаашья аус азбаразы. Абри ауп иахьяла аҗыхәтәантәи сажәә хәә. Иара Қарҗынтәи иааигаз сара иара ихәәанзагы издыруан, иаргы ишьақәирҗәгәеит. «Нхыҗ-аахыҗ асепаратистҗәә ра-бҗьар шыҗарҗааит, нас җаиҗәажәап хәә ажәә аазгеит Қарҗынтәи». Нхыҗаа Аҗснынтәи иҗар җалбаардарызшәә ирҗхьазозаарын. Уаҗа еибаххәоз егыиҗамызт, аҗарамәә данықәгыла днасҗьазгеит. Ишдыру еиҗш, Гәдо-уҗа аҗаиртә баҗәза амшын аеықә ихықәгылоуп. Уа җаннеи, Владислав, хәәаҗамкәабазои хәә деиҗасазҗааит. Сара истахым, уара уеыкәаба схәеит. Аҗасара днылагылан, иан дшаалыхшаз иеааилихын, амшын дынтәлеит. Сгыланы схәыҗуан, иара иеыкәабаны далгаанза, аа, җара алыхьынҗаҗә-гьяқәә, знапафшы иҗада җаиҗәажәара ахадара азызуа хәә. Ари ифшыза ауафшы җҗамшья иҗы аус җамоуп хәә сзеилкаауамызт акәымзар, ателехәәҗшра аусзуәҗәә аасмыҗхьози, дҗәастаха дшыҗаз дҗаҗамхуази хәә.

Аибашьра ашьҗахь Гәдоуҗа араион ахада Беслан Дбари сареи Вла-дислав Григори-иҗа иҗы аиҗыларә җаман. Усҗан иара игәамбзиара аеарҗәгәахьан. Араионқәә рфы аҗагылазаашьяқәә рызҗаарақәә ықәгылан. Аиҗәажәарақәә рышьҗахь, ишыҗаитҗалоз еиҗш, гәаартыла җаҗәажәара далагеит. Игәамбзиара иаҗысҗар сҗахымызт, аха иаартны иасхәеит ака-дрқәә ралхрафшы агҗақәә шиҗәыҗкалаз, иахья, иара агәабзиара анимап, ауаа рахь икылигаз шыоуки-шыоуки иара иинтересқәә шырмыхьҗоз. Ииашаны иазгәоуҗеит, абас сзыртәазгы убри ами ихәеит.

Ҳаб – Думаа Нестор, Владислав Арзынба Ақсны Иреихазоу Асовет ахантәафыс данықала инаркны телехәақшрала данибоз, аизарақәа анымәақигоз, даараза дигәақхон. «Азәыр ақһақа ақсуаа рлахьынтца избараны дықазар, абри ақкәын иакәхоит изызбараны иқало, анцәа ду дихылақшааит!» – ихәон. Ииуль 23, 1991 ш. Ақәатәи астадион афы амитинг ду имәақысыз ақны Ақсны абирақ анрыдыркылоз ҳаб Нестор иеи дақәтәаны, абирақ кны дтәлеит. Ускан ихытцуан 95 шықәса. Ажәлар еизаз зегь рақһа дәағылан, анцәа ду дихәеит: «Ақсны ақбабаа иабахьоу азханы, ажәлар ақеипш бзиа рыманы, Владислав Арзынба инапхгарала, Ақсны ахақәитра Анцәа иаитааит!» – ихәеит. Зықһыла ажәлар итәазгыи, игылазгыи «амин» рхәеит. – «Сзыхәаз Анцәа исурбозар, иахьа абра ақәтаһьа сықһыстдоит, иара ихьзала ақә шыны, агәи агәатқәеи шасырбо», – ихәеит.

Шықәсык инацны иаатқһьан еипш, ақыртқәа ҳабашьит. Ҳаб есышьжымтан дангылалак, ифәи инапи аазәзәаны, ҳақһақһьа ашьацрақә днәины, илабашьа арсны, ихылқәа илабашьа инахарқаны, Владислав ихьз ала Анцәа дихәон, ижәларгыи иаргыи аилибакаара рыманы аиааира ргар, «ақсуаа хқһиара ҳазтәз, иахылақшхәу сухәоит» хәаны, арығьарахь даагьежьны димтахырхәон ҳазшаз. Ус гәфығьрак қамтазақәа аибашьра ааилгаанза есышьжымтан Анцәа дышихәақ дихәон. Ари аныхәара иқәитқоз есышьжымтан аибашьра ашьтаһьгыи иқәитқон. Уамашәа иубара, азхатаразыхәан «ахәынтқаррақәа угәра ганы айтәнеиааира, аишызара шәыбжьалааит» ихәон даақсаанза. Ҳаб дзыхәахьаз ила ианаба, сара исыдитцеит сцаны Владислав иасхәарц иқәтаһьа иқәихырц шитәху.

Ҳаб аныхәарақәа уаанзагыи ианықәитқалоз мөышала акәын. 1996 ш., нанхәамзазы Владислав ишызқәа ицны ҳақһы дааит шыьбжьааны еипш. Ҳаб дидыргыланы диныхәеит, иқәра еиханы ақәра игарц, иуаажәлари иарәи агәреибагара рзеигьеишьеит. Хан ишәара ақәашьы қатқаны, дикәшаны илыблит. Ҳаб ускан 100 шықәса ихытцуан. Владислав хамтас изааигеит алабашьеи ауапәи. Аены хәлаанза ҳақһы дықан, хчеиқһыка пату ақәитцеит. Агәарцныхәа аанкыланы, бзиала хәа ҳахәаны дцеит. Алабашьа ақһы ихәмоуп реликвиак ақасабала.

Аибашьра анқоз ҳаб уахык дахьнышьталаз қһыз ссирк ибеит, иара ишихәаз ала, ақһаирплан иақәтәаны иқон Шевардназегьы, Арзынбагыи, иаргыи.

– Сара уаала хәа сызгаз Арзынба иоуп. Дара ақһа еидтәалан, сара рышьтаһь стәан. Хқһырны ҳашқоз, Шевардназе Арзынба акы имеикуа, диқәығәгәаны дцәажәо далагеит. Сара сгәы иазымчхәит, санықкәыназ инықәызгоз стапанча аатызган, ишьтаһьала сааихағылан, ихәда агәәара интәкны, апыққәхәа сиеихсны, дышыны дынкасыжыит. Убасқан атқарқәхәа саафыхеит. Аибашьрафы хара аиааира хгоит, уи ауп сықһыз змааноу, насгыи ақәда ақәуахь ахалара, хмилақ ақһақәтәи рқәипш, абзиарәи аизхәреи иатәуп, – ихәеит.

Хан дахьтәаз, лыбжьы мырдуқәакәа, инцәытқәкшәа, қһыз бзиа убааит лхәеит. Шевардназе дишьытқәһьан дааз цьушьап!

Владислав иааигәара аҕазаара агәаҕхара снатон. Идтәаланы ацәажәара акыр иаҕсан. Зегь рыла дҕырдшыган. Ицәажәашья, ихәыцшья, ипа-тукәцашья, аха зегь рааста иҕазшья рҕшзаганы илаз иҕсадгьыл абзи-абашья чыда имаз акәын. Уи арцабыргуеит иара ахара иҕшра: СССР амилат рацәакәа реизара дукәа рҕы хажәлар рҕахәы ахәара зылшаз, амилат хәыцкәа ақәыгәгәара ирымоу деилзыркааз, хаҕсадгьыл ашәарта иантагыла раҕхягылара зылшаз – арт зегь хмилаҕ рзы иҕырдшыганы иаанхоит, хтоурых рҕшзаганы хтәы нбанла ианылоит.

Сара хатала сзыҕсоу ааста инамыцхәны пату сықәйтон. Исгәалашәоит, зны телехәапшрала акорреспондент диазцааит аусураҕы, анапхгараҕ иугәаҕхода, дзеиҕшраз акәзеи уи хәа. Иара атак ҕаитцеит: «Анапхгараҕы сара исгәаҕхо Аполлон Думаа иоуп, иеиҕкаашья, иҕсадгьыл абзиабашья, аихарак иашәахәара» хәа атак ҕаитцеит. Итцабыргны, ирацәаны астал хаицахатәахьан. Ашәа симырхәар иуамызт.

Иҕсаҕа шкаакәахааит, икәҕсоу анышә изыбымбылхааит. Хауаажалар ргәатцаҕы наунаҕза даанхоит.

ХАҔСАДГЬЫЛ АИҚӘЫРХАҒ!

Амилатқәа ирацәаны еидгылан еилаз,
СССР хәа ахьз ду змаз,
Ауааҕсыра рҕахрақәа иахатцгылоз,
Аибашьяра Ду аан зыҕсадгьыл еиқәзырхаз,

Адуinei аҕы зегьы иреихаз ахәынтқарра
Еилахауа ианалага, хаҕеимшхара,
Аҕсуаа зқышықәсала измаз ахәынтқарра,
Изхахәтамыз хазы аҕазаара.

Азыблара ахьцоз ахәынтқарра,
Хмилаҕ алгатәын еиқәхарцаз.
Уи азы датахын аҕхягыла,
Хажәлар рҕхяҕа игарцаз.

Дхауит уи иеиҕш аҕхягыла,
Анцәа иханайшьяз Владислав.
Хачкәынцәа гәымшәакәа драҕхягыла,
Хаҕа хәымга иҕы иахзыргаз Аиааира.

Ихъз кашәара ақәым Аңсынтәыла,
Аңеиңш бзиа ҳмилағ ирзаазгаз.
Хәеира иацагыло ҳазмырқхашьаша,
Ирызқалааит рыңсадгылағ рабацәа еиқәдырхаз.

Аибашьрағ иаҳзыргаз Аиаaira,
Иахьа иҳамоу аңстазаара,
Ирызтаз ҳажәлар ахьыңшырма,
Иқәықлааит ҳаңхьагыла ибжыы Аңсынра!

«ГӘАНЫЛА ИСНЫҒӘОИТ АҚСЫНРА!..»

*Сыбжь ахьымназо нақза, харантәи,
Исахауеит ихааза аза ибжьи...*

Рауль Лашәрия

*(Лацарамза 20 рзы апоет, ажурналист Рауль Лашәрия иңсы таны джа-
лагылазтғыы 80 шықәса ихыңуан).*

Сара санқәыңшыз инаркны даара бзиа избоз, ирлас-ырласны зпоезия саңхьоз, абиңарак иатәыз аңсуа поетцәа иреиуоуп Таиф Аңьбеи, Рауль Лашәриеи, Рушьбеи Смыри, Геннади Аламиеи. Урт рышәкәкәа зегьы афны ихаман, избанзар, сара сахәшьцәа аиҳабацәа афыңьагы аңсуа литература даара бзиа ибаны иаңхьон азы, насгыи урт усқан Ақәа ацарақәа иртан, цсышәала итыцуа шәкәык рафрыжьзомызт, сабгыи урт ашәкәкәа раахәа-разы хазы аңара риңон... Убри азы, сара сшычкәынзас аңсуа шәкәкәа «рахтынра» ишыстахыз салан, шамахақ сымгәақзакәа истахыз ашәкәы спыхьашәон. Насгыи, хара Аңсны итыцуаз агаетқәеи ажурналқәеи зегьы ақытафы ихазнаргон (уажәы уи афыза ыкагәышьам, зегьы хгәы иалоуп), саби сахәшьцәа аиҳабацәа афыңьеи саргыи самыпхьар рузомызт, уимоу, сзыңхьазгыи рзеитасхәалар акәын, ажәеинраалақ сгәаңхазар, фырхәала истартә агәахәара сыртон.

Ажәакала, исгәаңхоз аңсуа жәеинраалақәа зфыз рхыңхьазарафы сшычкәыназ сгәы далнахит апоет, саныфәидас исфыхараны иказ, даара пату дузза зкәыстқоз, саргыи иашьейтцбык иеиңш исзықаз Рауль Зыкәыр-ица Лашәрия.

Ицьаушьаша, абырсккак зпоезиа бзиа избоз апоет, нас сарггы ацара саналга, журнал «Алашара» аредакцияфы аусура еицхақашәеит, сара – аҕәша аредакторс, иара – аҕакзықхықәу мазаныҕәгафыс. Хышықәса уа- дак ағы аус еицаауан, уск хайцағын, исзымдыруаз даара акриғыстдаит. Избанзар, усқан иара ағышәа ду иоухьан акыықхь ағы, еихарак, агазет «Ақсны», «Ақсуа телехәақшра» рыҕны. Ажәакала, сышқәыпшз аз зпоезиа сағыхәаз ауафы, фызасгы дсоуит!..

Абра иаазгоит ақсабарей апоети шаҕа еизааигәаз, шаҕа еиласаз узырбо икыағы апоет иажәеинраалак:

АШЫЦ

Абығы өежықәа қыцқыцыуеит, ирыхыызшәа ашыз,
Ақхыз цәгы изалымтцау иалоуп дара.
Аха ишгылац игылоуп, игылоуп ашыц,
Ашҕағы ҕацара уа.

Ацаргы чырчыруа идырцәажәом адәы,
Избом ашәахәа ссир иахьанза сзаазаз...
Сахьзома, сахьзома, сахьзома сгәыхәтәы?
Избоит абри азцаара ҕақда ишынхаз...

Исыцхьоит сахьгылоу са сқәыпшра абжыы,
Хәыцрак сыцрыхоит сахьгылоу сара.
Игылоуп ашыц иатцәа ус еикәышьшыы,
Ашҕағы ҕацара уа!..

Еицырдыруа ақсуа критик Владимир Агрба Рауль Лашәриа ирәиара иазку «Ақстазаара гәылтәаан изныцшуа апоезиа» аҕны иазгәеиҕоит:

«Рауль Лашриа ихатәы мфәхәастаҕны, ицқьакәакәараза иҕоу ихатәы бжы ихатә ҕазшьей иманы ақсуа поезиа агәашә ааиртит. Ибафхатәрей иҕазарей дрықәгәыҕны, иееиҕкааны, иажәа нападкыланы, иразо даауеит иахьанзагы. Уи еиҕкаауп, еинаалоуп, игәҕакы инарцәуланы, интқаа- аатқааны ахәашы дақәшәоит. Шамахамзар апоет иажәеинраалақәа ақстазаара агәахәара, агәалаҕара бзиа узцәырыргоит, угәы дырғыцуеит. Аха уи мацарағы даангылом апоет, ақстазаара иацу абзиагы ацәгыагы маҕәахәуп ипоезиағы, ирәиарағы, иаха-иаха изхацыпхьаза рыҕедырҕбаа- уеит апоет ирәиара атематикей ацәки, ифымҕақәа зеггы мфанызафцас ирыцуп абзиабарей, аразрей, ақшзарей».

Апоет Рауль Лашәриа инапы ицганы, гьама хракыла, поезиа бзиала ихы- рчаны ицстазаарағы ртыжыра дахьзеит абарт ашәҕәы ссирқәа: «Ацх цәца» (1973 ш.), «Аетцәқәа зфәло атцла» (1976 ш.), «Сымшра амацәаз» (1987

ш.), «Абзиабара ашықәс» (1980 ш.), «Сдоуха ашта» (1991 ш.), «Иалкаау» (2011 ш.), «Ацшақәа ргәил» (2004 ш.) «Ашьанеи агәыпшқеи» (2008 ш.) ахәыцқәа ирызку аизга «Урашан» (1979 ш.), «Асаат ахыц» (1991 ш.), «Сырмеи агәили» (2009 ш.).

Рауль Лашәриа, ацсшәеи аурысшәеи реицш, ибзианы идыруан англаз бызшәагы. Уи ишиашаз англаз бызшәа афынтәи еиҥеигон ажәеинраалақәа. Иара даара бзиа иибоз апоетцәа дреиуан Роберт Биорнс. Сара акырынтә дсызрыцхәхьан уи илирикатә шедеврқәа ҥырхәала. Рауль имоуп ашотландтә поет дузза изикыз «Роберт Биорнс» захьзу ажәеинраалагы. Абраҥа гәахәарыла иаазгоит уи ахәтак:

Исымоуп дунеи ссирк сара исхатәу,
Мацк изызхәыцтәу, мацкгы ирыххатәу.

Сдунеи ахь инеиуа зегы-зегь разуп,
Урт златасыжыло агәашәқәа хазуп.

Схәыцрақәа ирыццо, сыргәыгуа еиҥагы,
Ҧнак зны сдунеи хәыц уаҥаит уаргы.

Акалшәа иҥоуп уара улахьынтә,
Ишҥеицшым ҳацсҥазаара, ишҥеицшым зынза.

Акызатҥык сзыхәо, сара исыгәҥаку:
Исҥәахырц уара уеицш, ашьхақәарҥ сгәы.

Апоет даара иҥаулан ихәыцуаз, ацсҥазаараҥы ацәҥагы абзиагы нҥырхәҥааны избахьаз, излысхьаз лирикын. Уи ирҥиаразы имаҥәахәын ацсҥазаараҥы аҥыц змаз иарбанзаалак ахҥыси, ацсабарей ауафи, ахатцареи агәымшәарей, ахьзи ахьымзҥи, ацшзареи агәырҥеи.

Аблақәа, исцәымгуп шәахьсышьтоу,
Аблақәа, сшәыхәоит шәысҥырц.
Шәсыхәамцшын схала саныҥоу...
Аблақәа, игәазҥаз сышгәамцуа,
Игәазҥаз, са сышзатҥахаз...

Ҥацсуа литератураҥы Дырмит Гәлиа изкны иоу, ажәеинраалақәа аайдкылазар, уажәшьҥа шәҥык еидызкылаша антологиак еиқәыршәазар алшоит. Сара сгәанала, убарт рҥнытә, ҳпоет нцәахә ду изку ажәеинраалақәа иаарылукартә иҥоуп Миха Лакрба иажәеинраала «Ушнеиуа, унеи!», Рауль Лашәриа уи изикыз ажәеинраала шедевр. Апоет ду дызнысыз амҥа данымлакәа, уи иацыз ахьаи, агәырҥеи, агәымшәарей, ахатцареи,

ахарахэыцреи, абызшэа абзиабареи, амырзреи, агэхьаагареи, иарбану
ианымпшуа. Иаагап ажэеинраала ацыццэаха:

Дырмаит. Атоурых. Ацсынтэыла.
Амацэыс. Адыд. Ақэа.
Агэыжэла. Ажэытэра. Гэышпыла.
Ажэылара. Аужэра. Анапқэа.

Сгэы итцхо. Сеимыздо. Лапшыла.
Сзыргэыгуа. Сзызхэыцуа. Мыцхэы.
Назаза. Дырмаит. Ацсынтэыла.
Ацсуара. Ацшэма. Сэахэы.

Уажэы иааркьафэзаны ханыпшылап апоет инысымфэа, апхьаф итцегы
дизааигэаны дидырырц азы:

Рауль Лашэриа иахэшьцэа заа ицхеит, дабицзатцэын азы, ақытэи
ақалақы дрыбжьаханы дықан, уахьгыы иаб ицынцэ кажьшьа имамызт,
арахьгыы итаацэа, иусура, ифызцэа гэакьақэа, илацэа анаахт иибаз, згэы-
былра ду икхьаз иахтнықалақы.

Ари ақалақы, ари ақыта,
Ирымоуп рыфбагы сыцсы акырта.
Руак сыцстазаара иашьаноуп,
Егы лакэ еырбага шьаноуп...
Уара, ақыта, исымцахароу,
Уара ақалақы, исгэацхароу.
Ихьантоуп аидара сызташэцз,
Ахэыцрақэа сгэатца иташэцз...

Рауль Лашэриа ипоезиа даара гэыбылра дула иахцэажэахьан хэцсуа
поетцэеи хакритикцэеи: Владимир Атцнариа, Руслан Қапба, Владимир Агр-
ба, Геннади Аламиа, Валентин Кэағэаниа, Енвер Ажьыба, Сергеи Агындиа.

Иахьа даара абафхатэра бзиа змаз хпоет хара дышхалагыламгыы, хара
ихацуп ишэқэы хазынақэа, иссирзоу, ххьыбфэар ирызку иажэеинраалақэа,
ихатэ фыза гэакьа, ицқацэа ахфык, имацацэа, уажэыгы хгэы итымцэо
иказшьа хаа.

Сара даара агэра ганы сыфоуп, поетк иахасабала макьана иахьын-
заихэтоу «дшаартым» Рауль Лашэриа, уи, хымпада, дытцаатэуп, дцатэуп,
хлитературафгыы ихьз иахьыхэтоу хпоетцэа хатэрақэа рыхьзқэа ирыва-
гылароуп, уи дацсоуп иара!

Анатоли Лагэлаа

РАУЛЬ ЛАШӘРИА

Ажәеинраалақәә

АКАБАРДА ЧКӘЫН ИЧАРАҒЫ

Султан Сосналиев икәашара иазкны

Хысбжык имахацшәә, гәәкрак имбацшәә,
Султан ачарағ днықәлеит дкәашо.
Дызсон уи ахауағ, ажәәан дазшазшәә,
Шьхауарбоушәә ижәәахырқәә еитцыхны, длашо.

Дкәашон Сосналиев акабарда чкәын ичарағ,
Уи дхамаҳәхеит аңсуаа. Аңсны азы деибашьуан.
Алағыз иабылхьаз адгьыл еишьярағ,
Мчыла дәыкрын пшзак алиарц иағын.

Дкәашон Сосналиев, длықәгәырғо итаца,
Дышәтышха дахьгылаз лаңшыла деимдо.
Аңсуа чара данаалон хажәлар рфырхатца,
Аңсни Кабардеи зыхьз хьтәы цхан ибжьдоу.

...Уа издырран икадаз Арзынба игәтыхаз,
Ататын дахо акалашәә дтәан деиқәышышы.
Агәырғабжь иалтәрааны хәыцрақәак ихон,
Ихақазар акәхап, нас, уи аибашьра ашәшы.

Дкәашон Сосналиев акгы камлазацшәә,
Гәыла дарпысын. Омашәә дшьацәхыртәуан.
Хыхьза ишьтыцуан иаха-иаха ашәә,
Ашәә хәрарғаган, уи злыхыз хыртәан.

Далазсо ахауа, Султан ду дышнеиуаз,
Аганахьшәә игылаз дышьтихит хәычык.
Амаалық диеиңшын, детәәоушәә дшеишеиуан,
Ҳ-Сосналиев длахғыххеит, илалеит мчык.

Ҳгенерал иқышәқәә ирықәыххит ачча,
Аңшқа илахь кәымшәышәра дагәзит.
Пшьаала атра пшза итихит итапанча...
Зегь аршанхеит уи, ицьашьо иаазырөит.

– Сыхъзала, – җааитит, – абри умазааит җамтас,
Имзакэан иуасхэоит ус сгэы изаҗаххаз:
Уаниз аены аибашьра ауеиа цэгъа дшалаз,
Издыруеит иқэыпшзаз уара уаб дышҗахаз...

...Уа издырран икадаз Арзынба игэҗыхаз,
Аҗатын дахо акалашэа дтэан деиқэышьшы.
Агэыргъабжь иалцэрааны хэыцрақэак ихон,
Ихаҗазар акэхап, нас, аибашьра ашэшы.

Дкэашон Сосналиев... Аха аамҗа еикэшара,
Дымшатакэа ицэеижь җамхны иагеит.
Псыуак дихаштуам. Дырхаштуам җахшара.
Ақсни Кабардеи дрыхьтэыцхан дынхеит.

АМЦА МҒАХЭАСТА

Амца мғахэастан иағалакьеуит
Аисырра.
Пхынроуп. Еилашэшэуеит, абар, шыҗа
Еилашэшэы.
Схаҗа сықсабара амца сагэылоуп
Ассирра,
Уи сцэа-сжьы ианыруеит, слашэзаеи,
Слашэы.
Амца мғахэастан иағалакьеуит
Аисырра,
Харантэи амца уанахэақшуа –
Ипшзоуп.
Ақсны сықэым ақсабара салакьеуа,
Ари адгьыл Анцэа изыхэан ишоуп,
Ишазоуп.
Амца ағалакьеуа идэықэлозар
Аисырра,
Амра аҗашэамҗаз изызхэыцтэу
Рацэоуп.
Зэызцэахуа, иззымгэағьыз уажэы уи
Аисара,
Ғнак дықэган дызгогьы
Мца-пшоуп.
Ақсныцла атэақақшь
Пшзаза ианағало,

Дцәырцуеит уаџсык.
Знапала изырцәо
Аисырма иаҕалакыа амца,
Зынза имыргазароуп
Шытыбжык.

АҢКАРАЗ

Амшын иахыа аидара иацоуп,
Иацакыа иацоуп иара.
Кәыркәа аҕакараз, дхатцоуп
Мшында изхызго ара.

Аха зәызкәабо срылам,
Икыдхалан сылаҕш, сыҕшуп.
Зыҕстазара зхызго еисрыла
Амшын, сшазыҕоу цышьатәуп.

О, исзыҕатом ҕырбзамыҕа, ҕырцәа –
Избоит алабжыш хушәа иахыаҕы.
Иразкыдахаз сашыцәа мҕаҕыырцәа
Ирхарам, ирхарам акгы.

Мыцхәы ахәыцрақәа срылоуп,
Ссиршәоуп ишыҕоу Аҕсны.
Ашьхарахь зәы рханы игылоу
Амца сцәацралар сыҕны,

Иарцәоит уи алабжыш, иарцәоит,
Цәыкәбар затәык ақәстәар иазхоит.
Зтәыла хәыч змазз ахацәа,
Ғәырҕацәҕан са сгәатца иҕахоит.

Амшын иахыа аидара иацоуп,
Иацакыа иацоуп иара.
Кәыркәа аҕакараз, дхатцоуп
Мшында изхызго ара.

Аха иахыала сцан сҕалап,
Аҕба хәыч сҕалап сара.
Асахыақәа сзааип еишьҕалан,
Амшынахытә избап Аҕсынра.

Уи мыч цыдан сышьтнахып,
Ацсратцәкыагы смырбо акашә,
Убасқан избахып, избахып,
Ацсынтәыла шытцаа изгарашә.

Аха нас, аҗба хәыч сақәцны,
Снықәгылар адгъыл сласза,
Алахәыхреи ацшзареи иргәылсны
Исықәығәҗәап атоурых хьантәза.

Амшын иахья аидара иатцоуп,
Иатцакыуа иатцоуп иара.
Кәыркәа аҗакараз, дхатцоуп
Мшында изхызго ара,

Аха абла ачча хаа хызар,
Узымнеири ашқа игәаҗны,
Избоит уи исхысыз, исхызгаз,
Слахьынтца, сгәыҗра ирышәкәны.

* * *

Исыгәтасуаз сара тымратымра,
Сырцәымғыз, сдыргылоз хара,
Ацсынра исыхнагзашам еитымрак,
Чхашья змаз зегь зычхаз Ацсынра.

Ирхыччоз агәыҗрақәа исымоу,
Иашыклахәуаз амц са сәара,
Ацсынра иснарбоит сара сымәа,
Чхашья змаз зегь зычхаз Ацсынра.

Сзымцәабаша сышрышьтоу исхаштыр,
Иқәмашәықәмаха инсыжыыр сыәнра,
Иадыруеит насыҗс исзынхаша,
Чхашья змаз зегь зычхаз Ацсынра.

Исыгәтасуаз сара тымратымра,
Сырцәымғыз, сдыргылоз хара,
Ацсынра исыхнагзашам еитымрак,
Чхашья змаз зегь зычхаз Ацсынра.

О, имәасуаз, ибжъазуаз, ихнымхәуаз
Сыгәхьяаган сымшқәа зегьы,
Сара сахьынзәкәоу исзымхәаз
Мышкызны ирхәароуп уеизгьы.

Аңсынра исыхнагзашам еиңымрак,
Чхашья змаз зегь зычхаз Аңсынра;
Сара сзы иканарпхашам аңсымра,
Згэы дунейтцас итбаау Аңсынра.

САШТА

Сгэы схаштны, схы схаштны, зегь схаштны,
Исзымдыруа шоурас сызтоу,
Сгэы пшқаза сықәпшуеит сашта,
Сазхэыцуеит цәқәырқас са сызлоу.

Изалшом са сашта азә дахашшуа,
Сгэы пшқаза сгылоуп ус ғымт.
Сгэы пшқаза сықәпшуеит сашта,
Сашта ссир – ажәѡан аеыт.

Избан, нас, избан, сгэы арахэыцкәә
Абастцәкья иахья изыххахеи?
Иалызгои, иснаҗои са схэыцра,
Сызфүзеи, исашәхә, сызлахеи?

Сгэы схаштны, схы схаштны зегь схаштны,
Исзымдыруа шоурас сызтоу,
Сгэы пшқаза сықәпшуеит сашта,
Сазхэыцуеит цәқәырқас са сызлоу.

Са сашта иадыруеит суасиатаґе
Ишысхәо истаар аңсра:
«Сызқәатып ылшәымхын саштаґе,
Ишәымгәағын уа анышә аңқара.

Истахуп сара сашта есымша
Шәахстада еишьылза ирбаларц.
...Сеидру, нас, сеидру, сымшызар,
Сымшрагь иара иазынхарц.

АҢСУА ИДА АЗӘГЫ ДСЫЗДЫРЗОМ

Дсыздырзом Абзыңуа,
Дсыздырзом Абжьыуа,
Исыргазом сыбжьы уа,
Издыруа азә иоуп,

Сара сзыхэан дынцэоуп:
Ацсуа хатца,
Агәеицамк,
Ацсуа хатца,
Афырхатца, –
Згәы хәашьым,
Згәы ҕыашьым.
Исыргазом сыбжыы уа,
Сцоит мѡак сыбжыыуаа,
Сырхаштзаргыы абжыыуаа,
Сгәы нхом уи азы.
Сырхаштма абзыцқәа,
Старшәын урт рыкәа,
Абжыуагы дсыздырзом,
Дыздыруеит иацсыуоу,
Сзыхгәаҕуа, исыуоу,
Уи иоуп сызтаху,
Сцъынцъ иаҕаху!
Абжыуарей абзыцрей,
Жы-нацхыци – схибрей,
Сацъал наҕ сахшәырцей.
Шәара ишәеиҕу избей,
Сара исеиҕу ижәбей.
Абжыуарей Абзыцрей –
Изцу схәаи сымшрей.
Дсыздыруам Абзыцуа,
Дсыздыруам Абжыуа...
Исыргазом сыбжыы уа,
Сзықәгәыҕуа азә иоуп,
Сара сзын дынцэоуп.
Иабзыцуа абжыуоу
Ацсуа хатца, Афырхатца.

ЗНЫ АЦСНЫ ИАНЫЦХЬАЗ

Зны Ацсны ианыцхьаз,
Уажә антыцынтә иааз,
Иукәыхшоит, уакәыхшоит
Удгьыл – узбаз.
Сажәақәа сроур,
Ирықәлом ҳаҕыр
Хәатәыс узбахә роур,
Еиҕа асы утанасыр,
Узыхьчаша дабаҕоу

Җынтә ухтәаны?
Угәы лаша Аҗәә
Иазкыдта етәаны.
Ухала амәә уанызаргь,
Уҗамлароуп уазәны,
Дабызаргь, данызаргь,
Дабдузаргь, дсабизаргь,
Аҗсадгьыл аҗаҗхья
Зегь еиҗароуп,
Егьырт зегь уаароуп.
Сык хтанасуазаргь,
Арахь җагәҗәә шыала
Итәны дара еисуазар,
Иҗачҗап, зегь җачҗап.
...Җышә шықәса зхытца
Уаргьы саргьы хтәицъ,
Җааннажьюам, җааннажьюам
Җабҗақәә реицъ,
Зны, Аҗсны ианытдыз,
Уажә антытдынтә иааз,
Уакәыхша, иудкыл,
Удгьыл – Узбаз.

ҖЫЧИ-ҚӘЫЧИ

Еицуп ишеицыц җычи-қәычи,
Алыцәҗа реицш урт еишьтоуп.
Уанрылаха, исахә, иумчи,
Аҗгыч дуашьюуп, ақәыч дуашьюуп.

Анхәә ижәзатә згаз иҗычыны,
Ацъырмакьяҗ изтииз.
Цартышала дҗалеит кыр имчны,
Иҗырхагамхеит дызҗыыз.

Аматцурауә – аҗгычы нага,
Иахья дыспылт аҗшахәәҗы.
Уиҗаҗшыр, абар, ауәәага,
Ихы-иҗы узгәәтәтәҗьар – амҗы.

«Ба» ала интәоназ иара ижәла,
Изыфац шифоз, дҗаракхеит.
Иҗамчы еиҗырҗа, данызҗыжәла,
Днызкылодаз, даҗазәхеит.

Еицуп ишеицыц ғычи-қәычи,
Пҕхызк еицырбоит, урт еишьцәоуп.
Рмал қамсоуп, нас, урт ирымчу,
Дара ирымаз, ацәа рцәоуп.

АМАҒ – МАЦӘЫС

Стәәқаңшыны тлак зны сағалан,
Пшак аакылқан, нақ сығнаршәеит.
Сдәықәлан мра шәәхәацк сағалан,
Амағ-мацәыс ськәшан, саршәеит.

Аха усғы, Нарт Сасрыкәа ибжьала,
Слымха итағит: уеырқаса хәычык...
Сцеит гәарабжьарак сыбжьалан,
Сцеит сахьызхнымхәшаз шыжьык.

Ақсуаа, нас иқазааит уағак,
Уахь мғак иқәлан еиццоит.
Урт тымтзеит, идыруп, тла-гәағак,
Игәырғозаргы, чча-гәырғак рыхьзоит.

Ауағи адгылы ахьеицу,
Ахәыхә амцәыжәға ус баша иақьом.
Дгылы-жәғани ркалтқәа ахьеиду,
Атыстәкья рыбжьыпраар қалом.

...Мра шәәхәацк сзон са сағалан,
Амағ-мацәыс сафарц еихон.
Ихьчон иашьцәа Сасрыкәа ихғала,
Тыси-хәыхәи ишьа рыбақьон.

* * *

Игәағны сазцааит сара амш:
– Акыр суңырхагоума?
Суңырхағартә еицш
Схагоума?...
Ихзам мақьана сыбла аш...
Азақ снамтеит сара амш.
Игәағны сазцааит сара атқ:
Акыр суңырхагоума?
Суңырхағартә еицш
Схагоума?...
Атқ ғнамтит, ихәалахеит,

Ецәа мцацшыла еилахәахеит,
Сазцааит сыдгьыл игәағьны:
– Акыр суңырхагоума?
Суңырхагахартә еипш
Схагоума?
Атак снамтеит уи иағьны,
Ағаңхьа исхәари игәағьны.
Амза сазцааит сыбжьы тганы:
– Исахә, суңырхагоума?
Суңырхагахартә еипш
Схагоума?
Сыдгьыл зыхьчо уихьчоит уаргьы,
Ухы уахылаңш – уаха акгьы.
Сымши сытци
Шсыхьзызоз збон.
Сыдгьыл слахьынтцазы
Ицъабон.
Сатәамбо Амра
Нак еикәшон.
Амза цагьаза
Илашон...
Аха исзыхгәцәкьом сара абриак –
Еицәакны исыртәз зегь атак:
– Ухы уаңырхагоуп, Ауафьы,
Ухы уаңырхагоуп – ...

Схы саңырхагазар,
Ускан сара схагоуп...

АҢЫҢБЖЫ

Ашәхымс уахкьашоит хәа азә сызфитын,
Исзәхымгеит сшьапы, сахкьашеит.
Уатәца уцәыңеуеит хәа азә сызфитын,
Исымпыцкьан, афьы иңаз сыцәкаңеит.

Сахатәиуеит лырак сзызымкуа,
Быжкәак еимдырххоит слахьынтца.
Ак сьамамкәа, дадраа, ак сыхзымкәа,
Сытцла амцан сиязом сыхәхәаза.

Ухы атзамц ианкьоит хәа азә сызфитын,
Ианкьеит уи, ашәытагы иагеит.
Схы бзиа избацәомызт, сыңсыҗын,
Аңсазаара еижьага агәра згеит.

Сыхыз зхаштыз иацтәи сара сөызцәа,
Рөызара – пхәыс каңбеиуп изеиңшу.
Исхаңырны инеиуеит азыцәа,
Убрицәкыагы иадыруеит уатцәы исзыңшу.

Исызфитуеит азәы нак умәас хәа,
Уара шыта, уара шытацәкыа умыцхәуп.
Атцәы сылатцо, ицәытаччо рцасхәан,
Цкыа тыңны исзыңшу сара хәуп.

СӨЫЗЦӘА РАХАТЫРАЗ

Изыруеит ажәакаф аргылашыа акьарда,
Ажәакаф аргылашыа здыруеит акәап.
Мышкы адәы сықәларц стахым сара қьарда,
Саңсуара аҗаңхыа сымгылац сөыргәап.

Абыскак сөызцәа сзыкәгыгуаз ансымтцәа,
Схы сымагәыхыа абас санынха,
Сымәасуам, сыңсазаара, уҗаңхыа са сөытцәах,
Сөызцәа рахатыраз даҗа маңк сеикәырха.

* * *

Итцәыуарц зтаху, атцәыуашыа идырроуп,
Игәыргьар зтаху, агәыргьашыа идырроуп.
Аңсазаара атзамц шәпа изагәылсша дагәылсроуп,
Атоурых аҗырцъбара ишәыроуп, иагылсроуп.

Адуinei хымзгыда изаңырцыз, уи дхатцоуп,
Еснагы Анцәа иҗаңхыа еидара дук датцоуп.
Атцәыуара зны-зынла агәыргьара иаәсуеит,
Урт рааирбышыа ззымдырыз баша дымәасуеит.

ВАЛЕНТИН КЭАҒАНИЯ

ТАИФ АҢБА ИЛАКЭ-ПОЕМАҚАК ИРЫЗКНЫ

Таиф Аңба илакэ-поемақәа рхыцхызарағы иахдылоит, азныказ, ахәыцқәа ирзынархоушәа иубо, аха оныцқала, цакыла ауаажаларра-политикатә цатцғәы змоу арғиамтақәа. Адунеитә литературағы, ишдыру еицш, аңханатә аахыс уи аоыза арғиаратә знеишьа, асахьаркыратә принцип («аңә иақәкны, ажә» хәә) ахархәара амоуп ацензуратә цынгылақәа ирыхьаны. Убас иаңцоуп, иаххәап, хытхырталә афольклор аҕынтәи иаауа цсра зқәым арғиамтақәа «Гаргантиуеи Пантагриуели» (Ф. Рабле), «Гулливер ихтысқәа» (Д. Свифт), «Ахьтәы рбағы иазку алакә» (А. Пушкин) ухәа убас егыртғыы. Ус еицш иҕоу аклассикатә рғиамтақәа, хәаратахума, ахәыцқәагы, ақәыпшцаагы, адуцаагы еицырзеицшуп. Аха ркыыцхьраан авторцаа, зегьакоуп, ацензуратә цынгылақәа анрыцәырцуаз ыҕан – урт ирыцатцааху атцакы ахәынцқарра аидеология иашьашәалам, уимоу, иаңырхагоуп хәа ицхьазаны. Убас, А. Пушкин атыхәтәнтәи илакэ-поема «Ахьтәы рбағы иазку алакә» ажурнал ағы ианикыыцхьуаз (1835), ацензура алаңш цар иашьтуам хәа азыцхьазаны, заа ицсахит иоымта ацәахәақәак: «Помолясь Илье пророку» атыңан иқәиргылеит «Сам не зная, быть ли проку», ацәахәа «Но с царями плохо вздорить» ицсахит «Но с иным накладно вздорить» ала [Ахматова 2000: 85–86]. Ажурнал аредакция ағы азфон аоымтағы Дадон ихағсахьала ицәыргоу Урыстәыла аҕ Николаи I иакәзар қалап хәа. Уи адагы, автор имшынцағы ишиоуа ала, аполитикатә цатцғәы рymoуп хәа ишьаны, ацензура иамнахит анаоствәи ацәахәақәа: «Царствуй, лежа на боку», «Сказка ложь, да в ней намек! / Добрым молодцам урок» [Пушкин 1923: 69].

Абартқәа зегь зхаххәаауа, Т. Аңба ихәыцтәи поезиағғы иахдылоит ахәыцқәа ирызкуп хәа угәы ззаанаго, аха аполитикатә хыңша змоу, цакыла «иахьакәым», «ишакәым» иқшо арғиамтақәа. Убрахь иатцанакуеит апоет ирғиарағы шьардаза тцазкуа, аха алитературатцааоцаа зхымцаажәац ипоемақәа оба – «Абна лакәи» «Амц-уаа рлакәи». Рыобагы – апоет дызхааныз аамта иалиааз ицоурам ацәыртцрақәа рықәызбарә хықәкыс ишьтырхуа цьахшьоит. Хәрзаатгылап убарт алакәқәа, хада-рала ридеиа-тематикатә цакы хшыоышытра азуны.

Т. Аңба 1979 шықәсазы иаңицаз, асиужет хәыц змоу апоема «Абна лакә» афольклортә шыта змоу егырт иепикатә рғиамтақәа, иаххәап, «Сабажәгәлеи», «Лакә иқытантәи алакә», «Ғәакын илакә» ухәа ирғыртшны хәхәапшуазар, арақа аклассикатә лакә асхема иацәхьатцуп, жәлар рлакә иачыдақазшьоу итрадициатәу асиужет цьашьахәқәагы аабом. Аоымтағы иаарцшуп аңстазаарағы атың змоу, ма иғиар зылшо

аконфликт Езоп ибызшәа ахархәарала: агыгшәыгқәа рхафала ауаа-тәыџса рыцстазаарафы иҕало ахынтаџынҕарақәа, аҕакпхықәра зду ачынуаа ирымпыцҕыо агхақәа, аџжырақәа. Апоема асиужет излақәо ала, абнафы ицысыз арыцқара иазкны агыгшәыгқәа (ақәыцма, абга, ажба) злахәу аизара мџапнагоит амшә. Уи аартуа, изықәшәаз арыцқара атәы хәо («Шәанацәлбеит, хабна хыршәаит, / Хзџа-зытҕақәа табеит, / Хтыџра-цтыџрақәа еилабгеит... / Шыта харкуеитоуп хәимлақәа!..»), ахара зду дарбан рыуоу аилкаара хықәкыс ишьтыхны, ажәа анаҕоит иаха аҕакпхықәра змоу, амшә арҕажәџара азызуа, «Сарҕа-сарҕатәи сҕацкәым! Сарма-сарматәи сҕацкәым!» хәа изышьтоу ақәыцма:

Уара ақәыцма,
Угыл, ихәа,
Уалацәажәа
Аус-аҳәыс,
Уа уоуп издыруа
Еиҳабыс!
[Ацъба 1991: 63]

Ажәа зытоу ақәыцма, амшә аҕапхәа лабзџабзра агмыжкәа, ахы арқьиоит акгыы шахарам ала, иамхтәу дарбану азгәатаны:

– Сымшә хафылаша ухатқы,
Уара исыдудцо зеггы
Са иҕасцоит, аха зынза
Хусқәа ирымам ҕырқәаца:
Иамхзар еиҕын абга наҕ,
Аус иамаҕәам рацәак!..
[Ацъба 1991: 64]

Аха иабаҕоу ажәа зауз абгагы, ақәыцма еицш, иамоуп ахырқьиага: егьырт реицш, анапхгаџцәа рҕапхәа лабзџабзра агмыжкәа, акгыы шахарам азгәатаны, ара зтатәу дазустоу ааҕырҕьаны иахәоит:

– Хамшә хафылаша, ухатқы!
Хқәыцма цсыцқьа, уцсатқы!
Са саиааиуеит снапынҕа,
Аха ишәасхәароуп имза:
Избан баша сызтахо?
Ажьоуп хусқәа еитказырхо!..
[Ацъба 1991: 64–65]

Ацстазаарафы абжәапны ишыҕоу еицш, араагы «алабақәа» зеггы заахо – зҕакпхықәра иаха имачу, бҕа дукгыы змам ажьоуп:

– Ҳамшә хаҫылаша, ухатқы!
Ҳқәыцьма псылаша, уқсатқы!
Сыбга-сыбга, слахьында,
Баша ихышәымтәан сқатца,
Стыхәа сашьтам, иҫахтәоуп,
Стыхәа хтәазаргы – сеибгоуп,
Слымха дуқәа рыгәра жәга,
Хара шсымам еилшәырга...
Иасыркааит сара сышә,
Зегь ахарамзар анышә.

[Ацьба 1991: 65]

«Аусқәа цәгьамхарц пхьаҫказы», ахара зьдны иҫоу агыгшәыгқәа зегьы реиҫа зымчу иҫынтәи дасу хазхаҫала аҫацкәым раахоит:

Амшә ҫацкәымла – ақәыцьма иасит,
Ақәыцьма гәаан – абга иасит,
Абга гәаан – ажьа иасит,
Ажьа гәаан – анышә иасит.
Анышә иачхауеит зегьы –
Уаҫа акымзар акагы.

[Ацьба 1991: 66]

Аха иазууазеи, уажәшьта утахызаргы иагьа ҫацкәым ҫьала, иҫалаша ҫалахьеит: «Абна хшьаауп, акәара ҫшьаауп, / Аҫыҫора-ҫҫтыҫорақәа еила-баауп» [Ацьба 1991: 66]. Убри ауп арыцҳарақәа зегьы иррыцҳароу.

Абасала, апоема «Абна лакә» шыақәгылоуп аҫстәқәа ирызку алакәқәа рперсонажцәа (амшә, ақәыцьма, абга, ажьа) наҫ-ааҫ ирыбжьысуа адиа-логқәа зымҫехазкуа акомпозициатә еиҫкаарала. Убриаамҫазы, агыгшәы-гқәа рхымҫапҫашьеи ражәеи ирыҫатцәахуп хгәахәуеит аполитикатә ҫатцҫәы, иагьхгәаладыршәоит асовет аамҫазтәи, уимоу, иахьатәи чи-новникцәақәак цоура злам рхаҫсахьақәеи рхымҫапҫашьақәеи. Алакә ианыпшуеит ҫазаралеи ҫақҫхықәралеи еиҫкарам ачиновникцәа, «сара сакәзам изхароу, ани иоуп» апринцип ала аус зуа, дара-дара реизыҫа-зашьаҫы (еиҫхарак рангла еиҫау иҫапҫхьа) алабзҫабзреи, ахырқьиареи, амҫақьақьареи аус шауа. Иахаану ирдыруеит, иргәалашәоит: асовет хәынҫқарраҫы, еиҫхарак 70–80-тәи ашықәсқәа рзы, аҫып аман ашьх-ныпсылара (застой) хәа изыхьзхалаз аамҫа (иаҫа ииашахап «аамҫа-дара» хәа ххәар). Уи иаҫазшьарбаган анагзаратә леишәа аҫсыҫехара, ачиновникцәа рхамакәачреи рҫақҫхықәрадареи, дара-дара рыбжьа-ратәи «анапеибарзәзәареи». Асистематә ҫазшьа змаз убарт аҫсыҫерақәа ирыхьаны ажәлар ирыхәаша аус шейҫахо, иара ахәынҫқарра ахаҫагы

еиланажыыр шалшо атэы ҳазирхэыцуеит алитературатэ лакэ автор¹. Ас итцару азцаара иаахтны алацэажэара, поезиатэ бызшэала акэзаргы, ускантэи аамтэзы, ҳэаратахума, игэағыуацэан. Убри азоуп «Абна лакэ» акыыпхырагы мариала изалымшахаз. Излаадыруа ала, агазет «Ацсны қапшы» аредактор хада официалла псшыара ҳэа дцаны данықаз аамтэзы, уи инапынцэқэа назыгзоз, Т. Ацъба ишыза гэакыа, иара иеипштэқьа уамакала итцаулаз арфеиарауақ Владимир Чуаз, апоема акыыпхыра азцаара ихахыы иганы (исыхылакгы сыхыааит ҳэа) ианицоит 1979 шықэса, ноиабр 13 рзы итытыз аномер ағны. Ашымта знык акыыпхы анаба, уи аамышытахы айтэакыыпхыра проблема дук амоуит – иагэылалеит апоет ишэқэы «Ашэтқэа рыччапшы» [Ацъба 1980: 31–35].

А. Пушкин «Ахытэы рбағы иазку алакэ» захызу ипоема «аполитикатэ шыстаара» шатэцэаху ҳахызырпшуа ацэахэақэа рыла ишхиркэшо еипш («Сказка ложь, да в ней намёк! / Добрым молодцам урок» ҳэа), Ацъбагы «Абна лакэ» ағы угэы азфартэ ихэоит зтызшэа имоу аперсонажцэеи урт рфала ихахауа агэытца-зцаарақэеи – шбашамаша зцаарақэам, ахэынтқарразы ишытшэаагоу:

Абра ицахамцэар алакэ,
Ҷеик ахы ҳкылнамгар қалап.
[Ацъба 2019: 645]

Ишаххэахыоу еипш, Т. Ацъба ҳзыхцэажэо ишымтағы темас иқэгылоуп ахэынтқаррағы ашыхныпсылареи, анагзаратэ леишэа ацсычереи, ачиновникцэа ртакпхықэарадареи ирыхкыаны аус шейтцахо атэы. Асовет тоталитартэ хэынтқаррағы атып аман (иахыатэи ахэынтқаррақэагы ирыцэтэымны иауқаху) ахэынтқар ичынуаа жэлар рфапхыа ртакпхықэарадара, рлеишэадара; убри иахкыаны ифеион ачерапшра, аиҳаб иажэа «афара», алапшхырцага ақатарала аус аитцархара. Хара импшуа чынуақк, сара исхэаз уеизгы-уеизгы иалтцроуп ҳэа ихэыцуа, ихшықцагэ хыахэапахэак алымхкэа ақэнықэара – ахылкыафылкыа баапсқэа рахы икылнагар алшоит. Ишаадыруа еипш, убас иқалеит Н. С. Хрушчов Асовет Еидгыла данахагылаз ашықэсқэа раан афеиара зауз «ацықэреи аарыхра иазкыз акомпания» (уи «акыыл» дақэызбаны ашэқэышфы ду Ф. Искандер иапитцаз аповест «Абгацымақэа риецэацыаа» адунеи иахытэеит).

Абасала, «Абна лакэ» – асатиратэ цэцгы ағаны аллегориятэ бызшэала ахшықцак аазырпшуа рфеиамтоуп. Азэ иацшыгамтоу, аха инартцауланы изыхыцым, итцаам аус ахэынтқарреи ажэлари рзы итцарбгагахар алшоит ҳэа алкаа қайтэоит апоет.

Асовет аамтэзы злацэажэара амуаз, «акэымг рылыхэхэоит» ҳэа ипхыазаз атемақэа асахыаркыратэ литературағы рцэыргара, уимоу,

¹ Ус амыхытэқьеи Ацсынтэыла злаз Асовет Еидгыла ахэынтқарра: акгы иалахэазамкэа 1991 шықэса пхынцкэынымза 26 рзы еилахэит, адунеи ианызааит.

ахэынтқарра аңскы зку ачиновникцэа рыңсычерақэа рықэызбара иеа-зишэахьан Т. Аңьба иажэеинраалақэа рғғы (иаххэап, «Аршашқэа», «Ирхэази исхэази», «Зпартбилетқэа збылуа шэахь», «Ирхэо-ируа», «Ахэынаңқэа ацағы, мамзаргы – ахьтэы цэтэа», «Ауаа рныхэаға» ухэа), зны иаахтны, зны итаҳэхэаны Езоп ибызшэала. Уи аганахьала ажэлар ирылатэахьейт мрагыларатэи ажэларқэа редиф хэа изышьтоу ражэеинраалеицэартэышьа ашьатала апоет иапитцаз еицырдыруа афым-та «Ирхэази исхэази». Уантэи иаагоуп абарт ицэахэақэа:

Зныкгы еизейт, рхэейт,
Фынтэгы еизейт, рхэейт,
Хынтэгы еизейт, рхэейт,
Уа зегь рызбейт, рхэейт.

Раңхьа азэ дгылт, рхэейт,
Нас даҕазэ дгылт, рхэейт,
Нас даҕазэ дгылт, рхэейт,
Нас зегь еицгылт, рхэейт.

[Аңьба 1984: 72–73]

Арт аңэахэақэа игэварамкэа ирныңшуейт асовет хэынтқарра ахаан акоммунисттэ партия есхэышықэса имшэаңагоз, аус ааста ажэа ахьыраңэаз (нарцэы «уран», катца ыкамьызт хэа шырхэо еиңш) аизара дукэа рхыңша, рымшэаңгашьа аформақэа. Ираңэан усқан аизараңтэи азбамтақэа ақбаад ағы мацара ианаанхоз. Уи азоуп апоет инаңшыны изазгэейто: «Нас, аамта цейтеи, схэейт, / Ицуазеи, кырцуейтеи, схэейт, / Ирхэазгы рхэейт, аха / Иалцыз хамбейтеи, схэейт» [Аңьба 1984: 73].

Ажэеинраала атыхэтэантэи астрофақэа шба ракэзар, апоет игэтакы убас иңьбараны, насгы убас интыңкыаны идирхэойт, анаңьалбейт, изларкыңхьзеи усқантэи аамтазы ааугэахэратэы:

Зныкгы имеизандаз,
Рыбжыгы дмыргазандаз,
Хахгы рымгазандаз,
Рыхгы дмыргазандаз, схэейт.

Аизара – еизароуп,
Уанеиза – иузбароуп,
Ианузба – инаугзароуп,
Егы зегь – барбарроуп, схэейт.

[Аңьба 1984: 73]

Ағаңыцтэ ажэарҕиара иатэышьтроу асахьаркыра-стильтэ кыазшьарбақэа (иҕам-ианым ахтысқэа, калашьа змам атагылазаашьақэа,

инархэаархэу ахшыѡцарақэа) ишрылаќоугы, зегъакоуп, цакылеи композициатэ еиѣкаашьалеи ишиашоу афольклор иаѣгазам Т. Ацъба иаллегориатэ поэма хэыч «Амц-уаа рлакэгы». Апоеет атыхэтэантэи ирѣиамтақэа иреиуоу ари апоема аццан 1992 шықэса, нанхэамза 1–2 рзы, иагыаныларан иќан ахэычтэы журнал «Амцабз» (1992, № 9), аха Ацсны Ацъынцътэылатэ еибашьра (1992–1993 шш.) апырхагахеит. Аибашьра анеилга ашьтахь акыпцхь абеит агазет «Ацсны» аѣы (1997, мшацымза 4). Аѡымта зкыпцхыыз ашэќэыѡѡы, ажурналист Шамиль Плиа уи иацитцаз ацхьяжэаѣы иѡеуит: «Аќэа ахаќэиттэразы (ацыхэтэантэи. – В. Кэ.) ажэылара рапхьатэи амшќэа руак азы акэын... Хдэыќэлеит шыпыла пхьяќа ицоз хайбашьцэа хрыхьзарацы. Хнавалейт алѡатэ зыќэтэи-аашо абылра иаѣыз, ааигэанза ихыцэцараха ахархэарахь ирытаз Ацсны аполиграфиаатэ еидцара ахыбра. «Иудыруеи, абраќа аибашьра иалагаанза зтыжыра нап аркыз сышэќэы ахабарк аабаргы», – уахь сныѡналейт. Ацшатлакэ еимнарбггыжэааз аќьяадќэа хрылаланы хашнеиуаз, сылапш иныташэеит Таиф Ацъба хэа зныз бгыцќэак. Иаашьтысхзар, журнал «Амцабз» ажэбатэи аномер иазирхиаз ѡ-жэеинраалак (ажэеинраала «Ашкол ахь»¹, апоема «Амц-уаа рлакэ». – В.Кэ.) раќэын дара. Саареигэыргъан, сыќэа интастеит. Зыбжыазшыа еилкаамыз (иахьягы еилкаам) апоеет Таиф ихата деибганы дызбазшэатцэќыа сгэы ааќалеит» [Плиа 1997: 4].

Аѡада хаззаатгылаз апоема «Абна лакэ» еицш, «Амц-уаа рлакэгы» жэлар рлакэ иацыдаќазшыоу итрадициатэу алагамтэи ахыркэшамтэи змоу асиужет ала еибытам. Аха, иага ус иќазарагы, араќа апоет ќэѣиарала ихы иаирхэоит афольклортэ шыта змоу асахьаркыратэ цхыраагза – агротеск (иќам-ианым, ќалашья змам ахтысќэа²). Езоп ибызшэала изеипшыркны ртызшэа цэыригоит «амифтэ» уаажэларра иатэуп ззухэара ахаѣсахьяќэа, лымкаалагы дихцэажэоит амцхэара зыпцстазароу аперсонаж хада Мац. Уи –

Мцла мацара дыхэаѡын,
Мцла дыѡхалон ажэѡан хыхь,
Амц имхэар – дычмазаѡын,
Изтысуан ахыхь-агэыхь.
Дмыцэазакэа ацхыз ибон,
Дымќэацаќэа нхыт дагон,

¹ Ажэеинраала «Ашкол ахь» уи аамышьтахь акыпцхь абеит журнал «Амцабз» (1998, № 1) аќны.

² Абар, урт иќам-ианым ртэы автор ишеитеихэо афольклор асахьаркыратэ цхыраагзаќэа рхархэарала:

Дмыцэазакэа пхыз ибон,
Дымќэацаќэа нхыт дагон,
Ица итамыз илагон,
Иѣы итамыз иќакон...

[Ацъба 2019: 684]

Ица иҗамыз илагон,
Иҗы иҗамыз иҗаҗон...
[Аҗьба 2019: 683–684]

Аха ари ачымазара Мац иҗы мацара иаанымгылеит. Ицәа иалаз «ави-рус бааҗс» җкны ирылаҗеит зыҗҗәа раҗан ихәаҗшуаз шыоукгы: «Амцҗәаә иажәа, имц, иуаз – / Агәра ргон ираҗауаз – / Иргәаҗхон! / Мцымзар җабы-ргык җьара / Иҗазамшәа рбон дара – / Имцуаахон!» [Аҗьба 2019: 684]. Аусқәа убри аҗынза инеит – амцҗәара зҗаз зеггы: «Даара дҗьаршыон мыц зымҗәоз, / Игәра ргомьзт зынзагы» [Аҗьба 2019: 684]. Урт убри аҗынза «җья-мҗьала иҗьахеит, җада-уацла икәабахеит», ргәацҗьәаны ишыҗьрухеит акашырра аамҗаҗы иҗоу ауаатәыәса рдеви́з:

Хы-разныла
җа җкәабоуп!
Хәшала-хҗатла
җхәы җаҗоуп!
[Аҗьба 2019: 684]

Ари адеви́з апоема «Амц-уаа рлакә» ахы инаркны аҗьхәанза леитмотивны иагәылсуеит, акырынтәгы еиҗаҗәоуп. Аҗәаҗәақәа иугәа-ладмыршәарц залшом марксизм-ленинизм атеоретикҗәа, иҗеиоу акоммунисттә уаажәларра шыақәгылар (акоммунизм җалар), аус зураны иҗоу җәа излаҗәажәоз алозунг: «Дасу иҗьыбаә ишалшо ала [аусура], дасу иҗахрақәа шыҗоу ала [иҗара]» («От каждого по способностям, каждому по потребностям»). Т. Аҗьба акоммунизм аидеиақәа хаха дырҗагылан җәа җаздыруам, аха уи ашыаҗала иаҗҗахаз Асовет Еидгыла аҗәынҗқарратә система агхаҗқәа дрықәызбащын. Акоммунистҗәа зеигәыгуаз акашшырратә аамҗа апрактикаҗы ирзалымҗит, уимоу, иҗәырҗхашыагахеит җәа ихәарц иҗаху җьышыоит апоет исатиратә поемаҗы.

«Амц-уаа рлакә» злахаҗьрку, иагызлахыркәшоу аҗәаҗәа – «Ари лакәуп, ма иаргамоуп», угәы азнарщоит лаҗәажәартас ишыҗьху азҗаатәы зынзагы ишлакәым, җаҗҗәыс аҗабырг амазарц шауа. Убри аҗьнитә, уа-наҗхьо, иҗхызыркыроушәа ухаҗы иааиуеит, убла иаахгылоит аилаҗарахь зхы зырхаз – ишыхныҗылаз асовет аамҗа, ишнеи-шнеиуаз зыбзиени зыҗәгыей еиҗарахаз уи аҗәынҗқарра анапхгараҗы иҗаз («имцуаахаз») аполитикҗәа рхымәаҗгашыа, рхәашыҗьбжьқәа; улымҗа иҗащоуеит урт имәаҗьргоз аизара дуқәа раан «азырщәа-ашаҗаҗҗәа» («Рыҗқәа раҗа шыоукгы җьын» җәа автор дзыхҗәажәо) рхада иқәгылара («Амцҗәаә амц еиҗеихәон дас») аамышыҗахьтәи рнапеинҗьабжьқәа. Адгыыл иқәгылаз ахархьуаа («Амц аазрыхуаз, израшәоз») ракәзар –

Иҗан җья-мҗьала иҗьаны,
җада-уацла икәабаны!
[Аҗьба 2019: 684]

Хыхь икәтәази цаҕа адгьыл икәгылази (ацарауаагы убрахь инары-латцаны) амцхәара деибартцеит иапу акеицш:

Ацарауаагь дара ирылан –
Мцын итырцаауаз хықәкыла,
Ажәеинраалақәагь рыџуан,
Амц-хан иасзаны идырехәон,
Мац дахьтәаз игәазхауан,
Деикәацхон, ихы игәацхон,
Мцла дзаазоз уа рхы ишьышыуан,
Мыц зымуаз дибар дишыуан.

[Ацьба 2019: 686]

«Амц-уаа рлакә» хәтакахьала уазнархәыцуеит Асовет Еидгыла ахәынтқарра ахықәкы хада – теориала уздызхалоз, аха практикала адунеи афы ипшышәамыз, асоциализми акоммунизми рыргылара хәа зыхьзны ацстазаара иаладыртәарц изышьтаз, аха нарха змауз афыцапшыга-рақәа. Уахь ухьадырцшуеит апоема анаџстәи ацәахәақәа:

Илеибыртан рыжәџахыр,
Ишьтарцеит амц-хан ауасхыр.
Шьақас иатцадыргылт амц,
Амцқәа ирылырхит атзамц,
Амц-хыб нақәцаны иаатәеит,
Амц-хан кәацза иаарчацеит.

[Ацьба 2019: 685]

Убри аханаф ауп ахра ахьиуаз аџымта аперсонаж хада амцхәаџ Мац. Уи – изеицшырку аллегориятә хафсахьоуп. (Ишыжәбо еицш, ахьз «Мац» иахылтуа ашьтыбжьқәа рылоуп ишеибытоу ажәа «амц» ахаҕагы.) Здыррақәа цаулам, кәыгарыла еибытам, хшыџла ичапам, насгы хырхарта змам амџа ылызхыз ахәынтқар, ицәеиламхар калазом дызхагылоу ахәынтқарра. Т. Ацьба иџымта аидеиятә цацгәы злакоу ала, зыцстазаара ыркшапаны икоу, «зца итам злаго», «зфы итам зкако», «имыцәазакәа ацхыз збо», зхәыцреи зхымџапгашьеи нархәаархәу «ахәынтқар», мыцла, паршеила мацара еибаиркыз ауаажәларреи ахәынтқарреи, мышк ахы мышк атцыхәала, азшәах еицш, нак инықәба имцарц залшом. Мшәан, ус ами ишахьыз аамтаказ игәгәакацаза иказ, адунеи зырхыцхыцуаз, акоммунизм аргылара хықәкыс измаз, акашырра аамта хзыпшуп хәа зхы зыргәыгуаз Асовет Еидгыла ахәынтқарра. Иказамызшәа ииазааит уи ахәынтқарра. (Ацсуа миф ала иаадыруа атцануаа рықәзаара атоурыхгы уи хазнархәыцуеит.¹) Ҷакалагы калашья амамызт. Ус икоуп ацстазаара

¹ Ацанаа ирызку амиф атцааџы апрофессор Ш. Д. Инал-ица иазгәеитон: «...в

аҕиарей аизхазыгыарей рдиалектикатэ закэан. Амц ашьапы кьафуп,
хара изцом, атцабырг ауп иргьацаганы икоу хэа алкаа кайтоит автор:

Иаакэлейт аргам
Атцабырг цшатас!
Абар, агэарахэа
Ицеит илеилаха
Амц хан ианас!

[Ацьба 2019: 686]

Уафы ицьейшьарым, апоема «Амц-уаа рлакэ» Асовет Еидгыла ахэынт-
қарра анеилаха, уи ахада М. С. Горбачиов инапынцқаа анышьтейтца
адыршаашықэсантэҕья иахьацдоу.

«Амц-уаа рлакэ» сахьаркыратэ еиқырцаашьяла афольклортэ есте-
тика иатэышьтроуп, излафу абызшэа беиоуп ажэлар ражэа еилагықаа
рыла. Убарт иреиуоуп ажэлар лассы-лассы рхы иадырхэо, «ифоль-
клортэқаахахью» ажэеицаирақэа: «хьяада икьуа», «цэызда ицшаауа»,
«еада уацла икэабаны». Жэлар ражэарҕиара аҕынтэи иаауеит калашья
змам, инархэаархэу шыатас измоу, оксимуморон хэа изышьтоу асахьар-
кыратэ цхыраагзала иацдоу апоезиатэ цэахэақэа:

«Амц-уаа рлажэқаагыы цыгэцас,
Хэынац кэрынан изышьтаз,
Ахухухэа рцыгэқэа шуан,
Амшэ аарцыхьашэар иршьуан...
Карматцароушэа ичырчыруа
Амахэ иқэтэан рыцьмақэа.
Ркарматцарақэа цакны,
Амхы италон есаацны/

[Ацьба 2019: 684–685]

Ахэыцқэа уамакала ргыама иакэшэо, изызгагоу абри асахьаркыратэ
принцип алоуп ишацдоу «Амц-уаа рлакэ» ахы инаркны атдыхэанза. Убри
азоуп, хымцада, автор ифымта акьыцхьразы ажурнал «Алашара» ашка
акэымкэа (уа ианырцап хэа рацэак дақэымгэыгуазар акэхарын) «Ам-
цабз» ахь изриҕаз. Иага шэымхэан, апоема иқэнаргылоз атема усқантэи
аамтазы уамакала ицарын, акьыцхь арбара гэагыуацэан. Цьаракыр
акьыцхьра алшозар, «Амцабз» ағы акэхон. Ускан уи редактор хадас
даман Т. Ацьба ифыза гэакья, инартцауланы ихэыцуаз, здунеихэацшра
акыр итбаатыцэыз апоет С. Царкьыл. Ари афакторгыы иазбуаз рацэан, уи

ацанском мифе нашли наибольшее отражение традиционные представления о мифи-
ческом, первобытном, золотом веке как периоде, когда люди вели блаженную жизнь
безоблачного счастья, не зная раздоров, войн, болезней и тяжелого подневольного
труда» [Инал-ипа 1977: 195–196].

имеида имамкәа уахь инеигарымызт хгәахәуеит автор, афымта ажурнал аредакция иаднакылеит, айбашьра иахкьаны изтымтит умхәозар.

АЛИТЕРАТУРА

I

Ацьба 1980: Ацьба Таиф. Ашәтқәа рыччапшь. Ажәеинраалакәеи апоемакәеи. Ақәа: «Алашара», 1980. 56 д.

Ацьба 1984: Ацьба Таиф. Уахынлатәи ашәт. Ажәеинраалакәа. Ақәа: «Алашара», 1984. 107 д.

Ацьба 1991: Ацьба Таиф. Ашәтқәа рыччапшь. Ажәеинраалакәеи апоемакәеи. Ақәа: «Алашара», 1991. 112 д.

Ацьба 1999: Ацьба Таиф. Ақсуа литературей иахьатәи аамтәи // Ацьба Таиф. Ифымтақәа. Q-томкны. Афбатәи атом. Ахәыцтәи рҕеиамтақәа. Ажәабжьқәа. Астатиақәа. Амшынца. Ақәа: «Алашара», 1999. Ад. 247–251.

Ацьба 2019: Ацьба Таиф. Аизга. Q-шәкәыкны. Актәи ашәкәы: ажәеинраалакәеи апоемакәеи, ахәыцқәа рзы ажәеинраалакәеи апоемакәеи / айқәыршәара, ақхьажәа В. А. Кәағәаниа. Ақәа: Ақхәынт-шәкәтыжьырта, 2019. 792 д.

Гогәуа 2019: Гогәуа Алыкьса. Инымтәазо апоет имоа лаша // Ацьба Таиф. Аизга. Qшәкәыкны. Афбатәи ашәкәы: айтагақәа, ажәабжьқәа, астатиақәа, амшынца, агәалашәарақәа / Айқәыршәара, ақхьажәа В. А. Кәағәаниа. Ақәа: «Ақхәынтшәкәтыжьырта», 2019. Ад. 830–834.

Цлиа 1997: Цлиа Шамиль. Амца иазымблыз ацәахәақәа // Ақсны. Ақәа, 1997. Апрель 4. Ад. 4.

II

Ахматова 2000: Ахматова А. А. Последняя сказка Пушкина // А. С. Пушкин: pro et contra / Сост. В. М. Маркович, Г. Е. Потапова, коммент. Г. Е. Потаповой. СПб.: РХГИ, 2000. С. 64–88.

Инал-ипа 1977: Инал-ипа Ш. Д. Памятники абхазского фольклора. Нарты. Ацаны (Сборник статей и материалов). Сухуми: «Алашара», 1977. 199 с.

Пушкин 1923: Дневник А. С. Пушкина (1833–1835 гг.) / Подготовлено к печати Комиссией в составе: Гр. П. Георгиевского, Вл. Ф. Саводника, М. Н. Сперанского и Н. И. Шатерникова. Москва–Петроград: Гос. Изд-во, 1923. 578 с.

ЗЫЛАМЫС ЗАҢХЫА ИГЫЛАЗ АПОЕТ

*«Уаридада, Уаридада,
Уаридада мақәа,
Уа дызхәада, уа дызгада,
Пҗәыс дызгада, хайҗа ицада,
Уаридада мақәа!»*

Кәасҗа Герхелиа

Иахыа иҗсы җаны дхалагылазтгы, 91 шықәса ихытцузаарын апоет Кәасҗа Герхелиа. Хәҗсуа литератураҗы хынҗажәатәи ашықәсқәа рзы аҗыарахәа иааицагылаз аҗар дрылычҗаауа дҗагылеит апоет, ажурналист Кәасҗа Герхелиа. Уи даара аҗыама бзиа змаз, иҗаулан ихәыцуаз, алафхаа зҗаз, зыуаҗра харакыз, зыламыс цҗыа есымша заҗхыа игылаз уаҗын, поетын.

Иара поетк иахасабала хыҗхыазарала ирацәазаны аҗымҗақәа нимыжзет, аха иҗынхаз иахыа иаашыҗхны уанрыҗхыо агәра удыргоит, уи ииашаҗәҗыаны иҗегыи игәабзиареи, иара убасгыи аамҗеи ирҗазтгыи, иаҗиҗашаз шырацәаз... Уи иаразнак деиҗгәарҗеит аҗыбаҗ злаз азә шиакәыз, имҗа алхра дшашыҗтаз, ахара иҗоз Аҗсны аҗеиҗәа дышреиуаз...

Абра иаахгоит Аҗсны жәлар рышәҗкәыҗыи Алықьса Гогәуа игәалашәара ахәҗак Кәасҗа Герхелиа изкны:

«Раҗхыаза исхәо убри ауп, А. М. Горки ихыз зхыз Аҗәатәи ахәынҗкарратә

институт санчала, хаибадырит Кэаста Герхъелиеи сареи. Ускан иара Акэатэи ахэынтқарратэ апедагогикатэ институт дтан, сара сеиха ақалақь идыруан, ақалақь қстазаара дашьцылахьан. Иара қсабаратэ цэафала длахқыын, ауафы инаалашья дақэшэон, агэақхара итқан. Жэахэарада, абафхатэра змаз ақсыуа чкэынан, алаф, асамаркэыл ихэон аиумор ататцаны, насгы, ихы-игэы азыштыны ажэеинраалақэа ифуан, имилаф литература бзиа ибон. Уи ауп зегь рақхьазагы хаизааигэазтэыз, хаифызцаа бзиақэаны хказцаз, хажэлар ргэыргыа, рхьаа хныруа афынза. Кэаста Герхелиа дыш-хэыңыз иан дицхейт, иангы ускан зынза дқыпшыны атаацэара далалт. Абас ақстазаара атышэнымтэлара Кэаста лоунытэ ихьааигартэ афынза инырит, дарбалыбафэит, аха иуацэеи, итахцэеи, игэыртқкэыл бзиеи ирыл-шеит ицоуроу цейны ауаа рахь акылсра, ихьзи ижэлеи ақсуаа рдоухатэ культурафы ианхалартэ еипш».

Кэаста заатэи иажэеинраалақэа ирныцшуан атынчратэ қстазаара иаз-гэыхэуаз ажэлар ргэамч, алашарахь, ақстазаара бзияхь ирымаз агэахэара:

*Абрантэ ийкэоит ашэа хиаала,
Жэфан ихалоит ийфарза.
Ақша архэмаруа ахауа иала,
Иаанфасуам, ицоит хараза.
Атынчра зтаху ргэайа италан,
Рцаа-ржыы иалсуеит ихааза.
Абриоуп атынчра зхылйуа гэгэала,
Атынчра иаша агэы разза.*

Кэаста Герхъелиа иэынеиужьны арфеиаратэ қстазаара иееитартэ алшара ахымоуз азоуп хыпхьазарала цшь-шэкэык иреиханы изизтмыжыыз. Урт иреиуоуп: «Ақстазаара абжыы», «Анарха», «Ацэлаа анышэтуа», «Ахэы-црақэа ррыцхра».

Арт ашэкэқэа рфеы автор илшеит ижэлар рхьааи, ргэырфэеи, ргэыргыа-реи раарцшра, урт зырхэыцша, амфа икэызташа ажэа ахэара.

*Ахэыцрақэа ртыша йлашэыра,
Ахра сафкэызшэа стакэкэа,
Сталан сахьлеиуа сгэашыра,
Слымхаф иахылгоит агэгэа.*

*Ахтысқэа, ахтысқэа, ахтысқэа,
Сыркэоит, сыркуп сеимырхха.
Ахтысқэа, имгыаз ахтыңқэа,
Сгэалашэара иануп ирыгза.*

*Зегьы-зегь, зегьы-зегь ирчыдан,
Сыбла ихгылоуп уажэы,*

*Сахьак ицэажэо шытыбжыыда,
Ахтыс изшэылаз ашэы.*

Кэасҭа Гьерхьелиа дырдыруан иара убас шэахэафык, кэашафык, чамгэырархэафык, гитарархэафык иахасабалагы. Уи абафхатэра бзиа имаз ипоезиагы ианымцшыр амуит, цыарак дартэомызт, даргыломызт, зехынцыара ицын.

*Сылацэа анаахыст, избеит ашьхақэа –
Ашьхақэа рфы сгэыргыо исызхаит.
Рацхыза сыжэлар рашэақэа,
Ахрақэа ирныфны исахаит.*

Кэасҭа Герхелиа диит, дазеит Очамчыра араион Гада ақытан, ан-хашы итаацэарафы, 1932 шықэсазы, жэабран 22 рзы. Уи дацсыуа поет бзиоуп, деиҭагафуп, публициступ. СССР-и Ацсныи ашэҕэыфцэа Реидгыла дырлахэылан.

Уи икытафы аашықэсатэи ашкол даналга, 1949 шықэсазы дталеит Аҕэатэи арцафратэ цараиурта. 1951–1954 шш. рзы Асовет ар рыкны арраматтура дахысуан. 1954–1956 шш. раан ицара иацитдон. Уи ашьтахь Аҕэатэи ахэынцқарратэ арцафратэ институт афилологиатэ факультет ацсуа бызшэеи алитературеи рыкэшафы ацара итдон. 1966–1968 шш. рзы Бақэа ақалақь аҕны апартия иреиҕау ашкол дтан. Еиуеицшымы ашықэсқэа раан аус иуан агазет «Ацсныи ҕацшыи» ажурналқэа «Амцабзи» «Алашареи» рфы, Ацсныи Ашэҕэыфцэа реидгыла аclub еиҕабыс, С. Чанба ихыз зху Ацсуа хэынцқарратэ драматэ театр алитературатэ ҕэша еиҕабыс, апартия Ацснитэи аоблосттэ комитет алектор-инструкторс.

Уи ашьтахь 1968–1983 шш. раан Ацсныи арадиотеледырратара ахэынцқарратэ еилакы ахантэафы дихатыпуафын. Ифымтақэа акыпцхь рбо иа-лагеит 1950 шықэсанахыс ажурнал «Алашара», агазетқэа «Ацсныи ҕацшь», «Советскаиа Абхазиа», «Етцэацэаа» ухэа ркны.

Апоет иажэеинраалақэа рыхэтак анылеит «Ацсуа поезиа антология. 20-тэи ашэышықэса».

Ацсшэахь еиҭеигеит аурыс, абаза, ақыртэуа поетцэеи апрозаикцэеи рфымтақэа, урт рхыпцхызарафы иҕоуп: Вл. Солоухин, Е. Евтушенко, Б. Ғицухов, Ғ. Цеҕэа, Ғ. Цыҕэатан, И. Чавчавазе, И. Абашизе, Н. Думбазе ухэа русумтақэа рацэаны.

Хацсуа поезиафы иреиҕызоу абзиабаратэ лирикатэ жэеинраалақэа рыхыз анаххэо, хымҕада рыхыз хэатэуп Кэасҭа Гьерхьелиа иажэеинраалақэа фба. Актэи – «Уаридада», афбатэи – «Бцеит бара». Актэи ажэеинраала хыхь ацэахэақэа аазгахьеит, афбатэи ахэтак абраҕа иськыпцхьеит:

*Вацхыа – схала. Схала схэыцра санахан,
Сеидырххала атзамцқэа срыбжыахеит.*

*Ура-тагалан ацха афөы лаха-лахан
Ианкэазо – са сгэйдан тацэрахеит.
Бцеит бара, бцарамзашэа ншьаалаза,
Бнаскьяцынхьаза ачыхь ааскьоит, иааскьоит.
Сышьхныңсылан сгылоуп, сзамфөа шыа алазам,
Сгэыгэра сныжьны, схала сныжьны ицоит.
Бцеит бара. Лагырзушэа еишьталаны,
Фымт ншьаала еишьталон абыгькэа.
Хзеиңырйуамызт, халаңшкэа еидхаланы,
Иматанеиуа «Мап!» хэа ихэхэон хэгэкэа.*

*Кэасҗа Герхелиа
ишымтэқэа ирызкны
алитературатцэаф
Руслан Қапба
итцжьыз ашэкэы*

Ари ажэеинраала сара ибзиазаны исгэалашэоит. Ажурнал «Алашарафэы» раңхьаза аусура саналага, аредакцияхь сышнеиуаз Кэасҗа дааспылеит. Иареи сареи саншьцэа Шьюуаа рыла аиуарагы хаман, уи иаргы идыруан азы, сшицэыңхашьозгы, имукэа афныка снейгеит. Иара хредакция ааигэара дынхон, фырцъанкэакгы еицаажэыроуп хэа дагыасыхлафит. Саргы исзамамкит, сицнеит, иахьауажэраанзагы сгэы ихааза ицоуп уи апианино абри ажэеинраала шака иңшзаны иаңихэаз!..

Убриаахыс абри ажэеинраала сыцуп, иреигьзоу алирикатэ жэеинраалакэа рахь исшьоит, 2014 шыкэса рзы сфөызцэеи сареи итхажьыз алирикатэ жэеинраалакэа еидызкыло ашэкэы «Бызбоит, бизбоит, бзиа бизбоит» ианахцеит!

Кэасҗа Герхьелиа икэрахь днеихьан хажэлар ақыртүа-апъсуа еибашьра ианаалагыла. Уи Гэдоутэ имфөапысуаз амитингкэа, шамахақ, дызлахэымыз егыиказамызт, уимоу, акырынтэгы ашэкэыфөцэа дрыцны атабиакэа рахь дцахьан, хаибашьцэа ргэы шытызхуаз ацэажэарақэа мфөапигон, иажэеинраалакэа дрыңхьон...

Сыдунеихаан исхаштуам, Лаҗа, Ткэарчалнтэи ахтэацэа зманы иаауаз авертолиот еихсны ианкарыжь, Гэдоутэ еифьыркааз амитинг ду афэы Кэасҗа дзыңхьаз ажэеинраала «Гэнахала итахаз ауаа».

Ицъашьатэын уи иаңхьашьа, аинтонация, изыроуаз зеггы ргэы тнашьааит, акыжыхэа атэыуара иалагеит, ахацэа рыгэкэа еибанаркит, ашьоурахьы ирыңхьеит. Абрака ишэгэаласыршэоит уи ажэеинраала ахэтак:

*Амаалыкь ифеаңхьа икьиоуп ақэыцьмагь,
Ақэыцьмайэ́кьагь дажьжьоит, аңшқа дабар,
О, Ххьышььаргэыца, хкаужьма,
Уабакоу, краайуеит иаабом ухабар...
Ахэыцкэа рыйэаабжь ахракэа арзызоит,
Ашэи-хэаф иихэо тагыежьыт Дал.
Ацьнышкэа хьйны уака ишэарыцоит,
Ашхам афэыйуеит ршэакь асамңал...*

*Анацаа, ахшара, аматацаа мшата,
Хазгабцаа ауңшдылқаа рыхцаы шыкыруа.
Анкья иахьныхэартаз удгылаче Латта,
Изыкалазеи урт рбылра...*

Хацсуа поезиа иазфлымхау зегы ахааназ ргэафы иаанхаша арфеиам-тақаа аңызтаз Кэаста Герхелиа 1996 шықаса рзы дыцсит, ибеит ичкэыни изгаби рыбзиара, дрылагэыргэеит имаҕацаа, зегь ратцкысгы иара дзеигэыргэыз, дызхаанхаз Ацсны ахақэйттэра, Аиааира ау! Апоет иахья дхалагылазам, аха ихацуп ҫашьара рықэымкэа ифымтақаа, урт ҫызара, иашьара хзыруеит!

Абрака иахкыпхьеит, апоет еицырдыруа иажэеинраалақаа реипш, уажэраанза акыпхь зымбацыз, ибжьаханы иказ иажэеинраалақаагы. Иазгэататэуп, иара убасгы, акыпхь збахьоу, аха иара автор ивариант ацсахрақаа ахьалагалоу, аредакция зызу ажэеинраалақаагы, иара инапы ишытытыз, иара ишитахыз рапхьатэи авариант шааныжью... Убри аҫыза ахэара калцеит апоет ирфеиара бзиазаны издыруа, ифымтақаа зегы ирызфлымхау, ипха, атцарауа Ғында Герхелиа. Хара аредакция «Алашара» аусзуоцаагы уи аҫыза агэаанагара хакэшахатуп.

Анатоли Лагэлаа

КӘАСТА ГЕРХЕЛИА

Ажәинраалақәа

АХӘРАШӘА

*Қьаазым Агәмааа айбашьраҕы иоуз ихәрақәа
мжьыжькны дгәаҕәуа ацәартә данамаз,
хьаахәыгас ибжьы ныҕакны ахәрашәа ихәон.*

Иуурызей ахәрахьаа уахәлашәар,
Ахатцара иаламзар ақьра,
Хәшәык уамықәан,
Ахәшәқәа ирыхәшәуп ахәрашәа,
Иахьымаара иашьтып уи аҕсра.

Уеоумтан, удуней уцсахрашәа
Умуазырын, уқәзаргь уеихырқьа,
Уҕсыамада, иузылыпхап ахәрашәа,
Цхызшәа ицап ухьаа наухқьа.

Игәныумган, силгеит уи игәахәрашәа,
Цагьа ухәра днаҕаҕшыр аҕа,
Рашь-кьыркьыршәа ҕаҕхьа иудасп ахәрашәа,
Ашьоурашқьа нас уагап иеиха!

Амра аанҕасып, амш иахаштып ахәлашья,
Ашьха зышқәа зыҕза иаазырҕып,
Ахратцәцара уханагалап ахәрашәа,
Ашәарахқәа укәшан иааизыҕҕып.

Ацәгьацәыфа адуней азырлашьцац,
Ашәа амцәыжәәа иахнацоит ашәшьы,
Ахәрашәа акәхап нас ақәыцьмагь зырмашьцаз,
Хәрашәан иааҕуеит Нарт Сасырқәа ибжьы.

Рыбжьы алыҕуеит уи агәымшәа еихымцакәа,
Наҕха Кьагәа, Кьахьба Җаҕьарат,
Зыдгьыл гәакьа аҕа наҕ дахымцакуа,
Зхы рацәазшьвоз иақәшәаргьы «ҕьанат».

Уи ахылцит ажәлар рқәыпсычхара,
Ахәра-хьаа згәамцала изыртәоз.

Уи ахылцит ажэлар ркэыпсычхара.
Ахра-шьантца згэамцала изыртэоз.

Ахэра шэарта нас ахатца иңышэагоуп, –
Иңсы иатдан, дгэыгуан апоет.
Ахэра-хьаа апоет данышэазом, –
Абри шихэо иахьагы дыџеуит.

Ааи, ишыкоу, шыта издыруеит шыахэлашэа,
Ашэа инымтэо, ахэра гьара зқэым, –
Сгэы иснаџоит иуазыруа ахэрашэа
Ытдыџуашэа Қьаазым иҳатгэын.

ҲГЭЫ ЗЫТКЭО

Аңсуа радио 50 шықаса ахыџра иазкны.

Ишытнахын агэахэа,
Зегь зырџит еиқэышышы,
Иангаз: «Ицэажэоит Ақэа»,
Ишануу уи абжы.

Ирмаҳацшэа иахьада,
Аңсшэа ңыашьаны,
Ҥакэажэы, Ҥаҳмада,
Зегь зырџит Аңсны.

Арха, ашьха, ага,
Ныхэан Аңсынра, –
Ҳбызшэа, хгэазырҳага
Еицраҳаит жэлара!

Дзырџуан БаҤақэа,
Ашьха ашьапаны;
Сишь, ицэажэоит Ақэа.
Аңсышэала ихтаны.

Ҳбызшэа аума зхытца,
Нымхеит ишьаҕены,
Лакэушэа аеарҕыцуан,
Ҥақхьа иизшэа аены;

Ауаа ргәыргға хытны,
Ипшын ргәы тыңсаа;
Ашәәхәара иафәытны,
Изырѡуан аңсаа.

Ихышхытәеит хашәә,
«Уарада» цырзеит,
Ажәытәзатә баа-хажәәа
Ахьгылаз иаақәацеит...

Ерцахә шыаптыркьякья,
Иччеит илаңшын,
Иатцәахын ажакья
Итыцьцьеит амшын,

Ашәарахқәа нфасын
Ирзымдырт ирзаа;
Аңсатцлақәа еивасын
Икәашеит Лзаа.

Аблаңшаша Гагра,
Пңхәызбашәа иеырбеит,
Хәәцьал амңан ахра
Ахьеикәатцәа афышәшәеит

Аңсны ахы, атцыхәә –
Бзыңта, Кәыдырта,
Иахыст иақәтәа аеыхәә
Хәңсшәә – хгәыгырта.

Уи аахыс еихсыгыуам,
Игоит уи абжыы.
Иааңсом, агәы фыгыуам,
Иңнакуам ашәшыы.

Иахья, хажәлар бзиа,
Икоу еитцаѡѡы, –
Ицәажәоит, – шыжыыбзиа,
Афәә, – шәәазырѡы!

Иахья хжәытәи-хфәтәи.
Ханахәоит – акка;
Ххысхарақәеи ххатәреи
Цәырго еилыкка.

Аңсуа радио иахылцит,
Иасаркьоу Аңсынра,
Зымтәыжәџақәа еитцызхыз
Ҷа ҳтелехәаңшра.

Аңсуа радио иахытцит,
Ѡынџажәижәаба,
Абжыы аҳәаа ихытцит,
Ишьтытцит ацәқәырца!

Ҷеаған тынч агәахәа,
Ҷзырџеуеит шыжыы,
Игоит: – «Ицәажәоит АҶәа»
Ҷгәы зытҶәо абжыы!

АҶЕИҶШ

Инеиуеит «Арго» хыхәхәала,
Дымтарсны Колхаа ртыңха;
Колхаа гәамтцуеит гәгәала,
Даара ихьантароуп рыңха.

Еллинаа днаргоит аҶаца,
Еллинаа ирыман лыңха,
Итыблаауп Колхаа ргәатца,
Ирыцалкт Колхаа ртыңха.

Дықәхеит Ҷаит ду дуазыруа,
Илашьцеит иахтны, имзырха...
Имшынха илыжәлаз лцәанырра,
Даман иахьцо дымраха.

ДгәырҶоит Медеиа разҶыцәгәа,
Илоуз цыылшьоит разҶы.
Убыскан акәхап ианырхәаз
ҶажәаңҶа Ҷәышқәа руакы:

Аңхәызба аума ахьылцеиңшу
Дцоит хәа дгәырҶо, дыччо,
АразҶы бзиа ахьылцеиңшу –
Дцәыуо, – лыңсы еиҶәыччо.

АШЬХА ТЫПҘАЦӘА КӘАШОИТ

Лакә-пхыз шанала ирысны,
Сахьак шанаха избоит:
Апта шкәакәакәа ирылсны,
Апқа шкәакәакәа цоит.

Пшьяала, пшьяала еишьтала,
Еимхәыцны зны еихапсоит,
Пшьяала ишхало, инталан
Бырлаш кәашны икапсоит.

Иалыхәхәа Кәбина азыжьра,
Икәышьшь ихиаала изсоит,
Нартәа рашта еиужьра,
Ашьацра хцәыла ирцссоит.

Бғабкәак шнеиуаз ифны,
Ахахәкәа антала иафышәшәа,
Рышьтыбжь ахра ианыфны
Игошәа, иаафәа ашәак,

Мтәыжәфәан хыхь ишьтнахуеит,
Капқапкәан еицрыхәхәа
Ишнеиуа, арахь иаахьахәуеит,
РәарҘа хәдакәа тыхуа.

Рнеишьа – алмас цқара,
Тынч, хрыжьхрыжь, хыхь-хыхь,
Рнеишьа – аламыс пшқара –
Азыхь, изкәымло еихсыгь.

Схәыцра, еес, сымтарсны,
Цъара сагоит сфышьны,
Рәапхәа, ех, сшьамхарсны
Сбылуандаз сара сцәашьны.

Ашьха тыпҘацәа, сахәшьцәа,
Сгәы иамтәыжәфәан шәнапкәа,
Хжәытәзатә кәашарак ашьта
Срыман ихылеит шәшьапкәа.

Цъара иқәацома шәзара,
Сшьабста зызымқәа шәара,
Шәнеиуеит шәшызсо мацара,
Шәыбла тысуама цъара.

Рымац жәуашәа кәбакәшәа
Асасцәа дахьқәа ишәтоу,
Хәытхәытла иааоуа лакәшәа,
Иччаччоит шәфымтра ипшьоу.

Хәшьха цагьақәа ишәыртаз,
Фашьара зқәымло кәзшьоуп,
Ак адымкылакәа ишәытаз,
Ишыцқьоу иахьааиз шәыцьшьоуп.

Храпшьтцас арқар еидгылоуп,
Шәа шәыла идууп рыгәқәа.
Нартәа рхатцара рылоуп,
Шәыхьыз иахзызан иқәуа.

Цшзараз, кәашараз мацара,
Шәара шәашеит адунеи:
Гәында ишәылтеит лзара,
Лдоуха шәахшеит Сағанеи.

Сыбла ихгылоуп убасшәа:
Анкьаза, анкьаза зны,
Шәшыкәашоз шьхала шәылбаазшәа,
Ашта анышәзымха Ацсны.

Абла шәанынтацш Кәбина,
Хәшьхақәа нхыттәи рыпқа,
Бзыц ацәқәырцеипш игәкыназ,
Ахықәан шәкәашеит ишәгәапқа.

Убри аахыс хәшьхақәа гәырған,
Еиныркъоит Нхытц, нас Аахытц;
Ашьауардын-пынтца еиқәырхәан,
Ерцахәгы рызцагьоуп ахылтц.

Ашьха тыпқацәа неиуеит,
Тынч, цшза-цшза изса;
Шәа ссирк ахрақәа ирныоуеит,
Ахьхәхәа ахьеимхәыц қацса.

Лакә-җхыз шанала ирысны,
Сахьак шанаха избоит,
Аңта шкәакәәкәа ирылсны,
Аңка шкәакәәкәа цоит.

АН

*Аамта еикәәйәа иаладырзыз
еицырдыруз апартиатәи ауаажаларратәи усзуфәи,
сқыта Ғәада иалиааз Ардашьыл Ашәхәәйәа иан,
схәычра иахааныз – Майкәа Ахәңҗа лгәалашәара иазкны.*

Сыбла ихгылоуп науртас,
Хтыскәак, иаалцшуа схәычра,
Сгәатца ианылаз малыртас,
Ахаан имзо зхәашьра.

Икәлашам лызбахә шәмахацкәа,
Илхаанугь мацзам макьа,
Атакәажә хахәышла Матцкәа,
Зыбыз цхафыруз, аткьа.

Уи леипш, соуп зхәо атыңхацкьагь
Ицабза еилыргамызт лыфны,
Лкымтак агьама зымбац хәа
Хқытан дубомызт азәгы.

Ирхәон мыцхәы дыцьбароуп хәа,
Ллеишәа уамоуп хәа лара,
Дупылар иупеипшу цәгьароуп хәа,
Шәлывсла хәа ҳархәон хара.

Ға хзыхәан лыцәгьара адацкәа
Ахьытаз еилкаамызт, мазан.
Ғара моу адуцәа рзгы Матцкәа,
‘Еыхьшьыртас дыктәым хәа иңхьазан.

Аңьтакьа даахытцуан имшацкәа.
Аффахәа, иаалытцшьуа лаба.
Аа, баапс, даауеит хәа Матцкәа,
Аихабырагь шәафьон лабәаба.

Ааит, бтарблааит шьашәы хәа.
Цьоукгы ҕаҕчапуа иччон,
Цьоукы қәыҕсыҕхауа ашьшьыҕәә,
Ихьяаҕшкәаҕшуа наҕ инаскьон.

Лара дышиашаз ус дааиуан.
Урт азә игәхьяагы мкы.
Аусхәарта аҕхья днеиааиуа,
Дҕәындҕәындуан уа хамҕакы.

Илгәалашәаз акы лхаштын,
Хашҕа даахьяхәуан хаха: –
«Нанраа, дыжәбазар астаршын»?
Сыцә-затә рҕычит иаха.

Ихьзала иоушьтны исыман,
Сардашьыл, с-нан, сызкәахшоу.
Лассы даауеит хәагы сгәыҕуан...
Нан, иахья ҕашоу, хашоу?

Алажәқәа илгеит, дтаркит,
Иаууеи, ишҕарбеи сыҕсра!
Нан, ани аҕьныш бла-саркья
Абас ифазома Аҕсынра?

Унан, икыдыҕрша,
Иабыкәу дахькыду уажәыгы!
Днышьтасны илыршәуан атәаҕья,
Илылшоз умхәар тақәажәык.

«Диида, хәқәылхит, хкыдҕья,
Илгәаҕзеи, хлырзит халшьит»!
Ашәқәа, аҕенцьырқәа кыдҕья,
Цьоукы икарцахуан уа «цьит».

Лара даахьяхәуан хашҕа,
Ажәҕан ахь ирхахо лнаҕқәа.
«Нан, арт рымдырра гәаҕран,
Ишәхьымзааит, нанраа, ххәычкәә»!

Днеины иҕаз адәқьянаҕ,
Аканфет кьоушәоуқәа лыхәхауан.
Хныхәаныҕхьян аганаҕ,
Акака зегы инахлыркуан.

Нас, «сыцкэын, сыцкэын» шлымшыз,
Ддэықэлон иаалытшыуа лаба,
Харт уи лааирақэа «ззымшыз»,
Хлыцны хнаскьон илмырба.

Аусхэарта ашэқэагь аатыхуан,
Ишэақьазгы ирхалон рыцсқэа;
Хашкол – гəақ ашта атдыхəн,
Ахахаи хəа ицəағəон ахəақəа.

Ажьакца иакын ихьырвырза,
Иаагон хашкол атəтəабжы.
Хəуан хəихьымзеицымза,
Хтыцкəарфə хнатəон хəикəышышы.

Сыбла ихгылоуп науртас,
Асахьа, иаалцшуа схəычра.
Сгəатца ианылаз малыртас,
Ахаан имзо зхəашьра.

ШЬАШЬА ЛЫБЗИАБАШЬА

Ацхəызба Шьашьа
 лыбзиабашьа,
Аитəхəашьа сақəшəом;
Лара лхəашьа
 сгəы зызцаша
Жəак сымбеит
 уи иакəшəоз.
Лара дқəыцшуп,
 макьа илцеицшу
Илдыруазеи хгəаша,
 аха еиуеицшым
 ахацəа хəы-цшьəы
Еилырсхьеит инамзаша.
Лара дқəыцшуп,
 ацьныш дышлеицшу,
Иидыруазеи цсыцкьак.
Досу ирцеицшу,
 ла лзы еиуеицшым
Абзиабара анцəыртцлак,
Нас иеиитəит,
 ихы литəит,

Лара уи дкынтыжэтәуа,
Ҷазәы дишьтоуп,
егьырт рышьта,

Ҷазарыла ирзуа.
Арқарацәа, ишәасхәарызеи,
ШәҶамлан шәҶабырхацәхан!
Зны машәыршәа,
Шьашья дшәықәшәар,
НаҶ дыңхашәтца, шәлацәхан!
Ус дышнеиуа
дшыгәеигәеиуа,
Нас дигап тахмадак.
Агәыла чкәынцәа,
иҶьалан рыцәа
Иавагьежьлап луада.
Ахәсахәыцкәа,
исхәоит аиаша,
Шьашья лыбзиабашья,
Зәыр шәыҶазар
иацназгаша,
Шәыкәтц шәахьяхамбаша!

* * *

Иац акәын дыңо данхалаз,
Дқәыңшын, дыхәмаруан зегь хәиңш.
Хәхьызкәа лхәон даҶеакала,
Харгы илаххәон: «Зызлан», «ахаңшь».

Уажә даалҶьан лҶеиҶалкит ссиршәа,
Лафк лауҳәо дыҶам игәағыны.
Ассир, дшымгәығзоз машәыршәа,
«Хылаңшшык» диртәазаап дхәаны.

ЛЕОНТИ ЛАБАХӘУА ИАХЫ!

(Аиубилеитә)

Ажәеинраала уанаңхьоз
Сгәы тыңо
еинысымҶьацызт.
Уажәеинраалақәа Ҷырхәала

Ирблит, ирчычит,
уцабаа мазарак.
Иҕам уи еицш гәаҕрак
жәлар ирымчхаша.
Аиашеи аиааиреи
анрымоу гәыгыртас,
Кыр шьеи лагырзи
каҕазаргы
Җазцшын хпартия
агәырҕаҕәхәаша,
Хпартия жәлар ршьа зто
Кәапеила
ихыртто!
Игәнызгогы уакәзам, аха
иумкзан бзанцык
хьяас.
Ушқәыцшзас иахьпырцәаз
укалам агәта,
Хгәы иаанагом уапдырҕьейт хәа
умға заа,
Иутынхаз уашәақәа
ирымоуп дара рыхәта.
Агәра згоит апырқьхәа
имцаха ишуцралоз,
Азалымдареи ахәахәеи
амца ануҕапоз;
Ускан иабцъарын
зымч акралоу
уажәа цхафыр рыжәуцон,
нас изырҕаббоз...
Иахьягы иҳәазо иҳалоуп
мазлоураа рфызцәа,
Сгәы иалоуп убжыи убарт
иахьырмаҳаз...

Цабыргуп Лашәриагы урт
рыбҕа пызцәо
акәымзар жәа-хаак
уи иҕынтә ирмаҳацт.
Убыс ирацәафуп ацкәынцәа
еицагылаз,
Ухьз шытыхуа уаха еизаз
абра.

Леонти, хпоезиае угылоит
ушгылац,
Адунеиае иаӕытцаанза
Хабызшәа
ахәара!

ХАЗҚӘЫМГӘЫҒУАЗ АБАКА

Хәыцра шәиқәароуп сызлоу.
Амшынгы шытоуп еиқәышьшы,
Изџоуп ахауа иџазлоу,
Аххахәа ибылуеит ацәашы.

Аххахәа ибылуеит ацәашықәа,
Шәышықәса рнаџыс ицсхьоу;
Азатца итыџоуеит рқыбжьқәа,
Агәаққәа мшынла ихәаехьоу.

Уахоуп ианроуз ахрат
Ианратәахазгы рцәашыхәы;
Цшьшьала дцәажәоит Баграт,
Илахь еиқәгәышьоуп мыцхәы.

Халахь еиқәуп зегь мыцхәза,
Аха идууп хәгәгы, –
Абицарақәа еихьза
Еитагылт дуггы, хәыцгы.

Хажәла уа нырцәгы иџеит.
Нырцәкагы имызит хбызшәа,
Нхыцтәи хашыцәагь хдырҗеит,
Азәгы дымгылеит дхазшәа.

Иахароу адырызшәа амшын,
Ацсы еивнагоит изаны;
Рыбла харамқәа хәашын,
Цьоук цшуп рыцсы рыхъаны.

О, злыцхахаура игәацхар,
Ацх лашыца днахан иршоит;
Умгәырған угәыла дыхцәар, –
Ацәгәеи абзиеи еикәшоит.

Агаҫа ықәыртәаа иааит,
Рәаштдас ихыцын ауаа;
Аңаҳаимбарцәагь лбааит,
Ажәлар рыгәтыха збауа.

Шәышықәса рнафс ихәәехьоу,
Амшын итыргоит рыцсқәа,
Шәышықәса рнафс ихәәехьоу,
Уаха иакит рцәашьқәа.

Ақәа абағәаза ғызуеит,
Азар аҳәоит асқьала,
Амхацьыр рцеира хынхәуеит,
Изцәымғу нақ шәнаскьала!

Ашәахста иеипшха иара,
Иеипшха уи ахәра ихту,
Амхацьырқәа рыхьз ала абра
Ишьталт агәәкра амфәду.

Уи ала ирхыхзарц шыта,
Жәларык ирныз «ахцара»,
Уи мфә – цәгьамхарц еиҫа,
Уаҳа иқамларц ахцәара!

Рнышәнап рыкәа иҫахәхәә,
Рыдгьыл иахьықәцыз атың
Рыхьз шыаҳитқәа анахәә,
Имызуа рышәгәашә атың!

Иғьазшәә имжыжькыыз ашәра,
Идыртлеит ажәлар рмақә, –
Абра идыргылоит ажәракь, –
Амшын иҫазыз рбақә.

АБАЗАШҫА

Рем ҫаҫаршао ихьзынзыфьлоит

Сыңхыз уала, убара сашьта,
Ушқәа исыхан сара сгәы,
Уа мшыбзиа, Абазашҫа! –
Сааит сеихаччо уара уҫы.

Шьтоуп ианыздыр нхытц-аахытц хәа,
Ажәабжь ссирқәа исаҳалоз,
Хьызрацара хцоит нхытц хәа,
Сабраа шьхала ара изаалоз.

Абазашта, Абазашта,
Са судырма, иузгәыкуа:
Ашәа сыма сҭалеит уашта,
Хьхылтшьытра рыхьзала сықәуа.

Уныхацшьоушәа схырхәоит уацхьа,
Ҝәбина дҭызбоит Саҭанеи,
Сқәыцшра ацхьызқәа уа урлакәха,
Ҝыцны сықәурцшт адунеи.

Сгәырғо срылоуп: Дадарыкәа,
Инцьыкь-цкәын, Хәажәду, нас Цсыж.
Бзоу-лас итцпраа Нарт Сасрыкәа,
Ерцахә дықәсын дхытц Архыз.

Шьтәак еиҜихуеит Чапан Мазба,
Асас дахь диҭоуп иахьа:
Амамырса, алибжа, апаста,
Аишәа чара ччоит ахьхьа.

Ишцагәакьоу амакымқәа¹,
Ишцассиру «Кәашара»
Анс-абарс хәа еимакымкәа,
Анык илхылтцыз хауп хара.

Ҝаибаныхәоит кыкахшк ала,
Ҝаибаныхәоит ҳаиразны,
Анык ахьхьахәа цсышәацқьала,
Хьшылныхәоз еицш хара зны.

Абазашта, сылашара,
Абазашта, са сгәыкра,
Ацсны иҜыхо ашьыжь шара,
Иадызбалоит уа уҜара!

¹ Амакым – иаанагоит амелодиа

АТЦХИ САРЕИ

Атцхи сареи еснагь хазёу еиёыхароуп,
Атцхи сареи ихамазам ааибышьа, –
Алстазаараё цюок рзы иказоу ёыхароуп,
Уанырмыхёо, иууызггы артоит атыша.

Атцхи сареи уахак хазёу еиёыхароуп,
Аикёылашьца иабадыруеи сыгётыха,
Атцх иатаху аашанза сымёыхароуп,
Сызлацёари атцх иаларшёны сгёаёёыха!

Сызлацёари сгёы ёыркаазар ахьяакёа,
Ахьяакёа мжыжыкны атцх иартытуазар;
Сызларывсри исымбошёа имырхьяакёа,
Залымдарашёк рыхкёа ёыц ицытуазар!

Атцх рёалак сгёаёы изхыцуеит акёылацёа,
Анкёаза зны изхыцуаз атцх зёалак;
Атцх рёалак сгёатца еихсуеит инкылатёан,
Анкёаза зны иреихсуаз сыжёлар кёацалан.

Атцх рёалак амца ацрартцоит сгёы тыблаауа,
Анкёаза зны избылуаз сыдгыл блахкыга...
Ргёынкыбжьё атцх иалыёгёышьёит Аублаакёа,
Атцх лашё иалак иргаз зыдгыл иахыган.

Атцх еикёараз амшын иххалаз арыцхакёа,
Амхёацёыркёа зынаур сыбла иххалаз;
Цхык мёасуам ргёаќрак азбахё аамыцхакёа,
Атцх еикёараз зиатцёахё кыдшёан италаз.

Атцх рёалак ачархёацёа маёеикёатцёан
Иадхёазалон Алсны абашра хырғёгёартёа.
Атцх рёалак хгёылацёакёак лахёеикёатцёан
Ихакёалоит хёацсапара ангёартёа...

Еикёатцёины сшьаршьёаф мыждагь аёсытцнахит,
Сцёартёа мыжда – Шёоудыд ахахёрддыра;
Исытцжаауа хёычы-хёычла сагёытцнахырц,
Сагёыларшёуп стёицны атцх-цлашёыра.

Атцх иалызбоит хёаёсахьякёак: ёырхыкёымтца
Ирыхёацшуа са сызустоу, схи-стыхёа,

Сдаци сдашәи сдәтгәын-пшыәкәеи ирықәызба,
Сышьтра дырзырц, сьдгьыл сыхьыз аныхуа.

Атх иалызбоит са сьзхьсхьоу-сьзтцьсхьоу зегь,
Сахькьдкьахьоу, сгәатца шәынтә изьрдысхьоу.
О, аамта, шака сныжьны усапцьсхьоузеи!
Шьафак ыкам арахь амәа сьзнысхьоу.

Атхи сареи еснагь хазфәу еифьхароуп,
Атхи сареи ихәамазам ааибьшыа,
Атхи сареи хәизааигәоуп, хәицәыхароуп,
Хәиньршәара иамагәышьам збышыа.

Атхи сареи уахак хазфәу еифьхароуп,
Аиқәылашьца иабадыруеи сьгәтыха;
Атх иатаху аашаанза сьмфьхароуп,
Сьзлацәари атх иаларшәны сгәәпцьыха!

АҚӘРАХЬЫМЗАҚӘА РЗЫ АУАЗ

*Ажәеинраала автор дапхьеит декабр 17, 1992 шықәсазы
Гәдоутә имәаңгаз алахьеиқәйаратә митинг аҕны*

Амаалықь ифәпцхьа иқьйоуп ақәыцьмагь,
Ақәыцьмәтәкьа дажьжьоит ацшқа дабар...
О, ххьышьаргәытца, уабакоу, хкаужьма,
Уабакоу, краатцуеит, иахбом ухабар?!

Ахәыцқәа рытәаабжь ахрақәа арзызоит,
Ашәихәәә иихәо тагьежьит Дал,
Ацьнышқәа хьтцны арака ишәарьцоит,
Ашхам афьтцуеит ршәақь асампал.

Анацәә, ахшара, амаґацәә мшәта,
Хазґабцәә аупшәылқәа рыхцәы шықьыруа,
Анкьа иахьхныхәартаз удгьылаф, Лаґа,
Избан, изубарыз урт рбылра?!

Урытәпжәарауаз – афстаацәә, ашьажәцәә,
Аламыс зцәызхьоу, зылақәа хкьыз,
Хчеицьыка иаазаз, иахьа амца хажәцан,
Хәкамкәә хәқәхра шьтызхьызгьы қәкьыс.

Гьаргь ацкъа иакәхан, аабыкья игәылшәаз,
Амәтеипш уажәуажә изыцсахуа зцәа,
Адольфи, Иосифи рцаф-кәыбча, иңыршәаз,
Дыңшуазар акәхап, иахья дгәырғьатцәа...

Аха адунеиаф икоуп ахақгы,
Изалшарым аңшқацәа рыгәнаха мғашкырц,
Аңсуа дгьыл цсыуада дамамкәа ахақгы,
Икәлароуп, изалшома аиаша мааңшырц.

Аңхыз хлымзаахқәа таха иртарым –
Ахәыцқәа рыцәаабжь иахар, дцәырҳаны,
Дааңшып, ибахып амца икәшаны,
Дыңан атышахь дазцап цьаханым...

Шәахраҫ бзиахааит, ақәрахьымзақәа,
ҫаацәакны зыдгьылцшьаф знышәнап калаз,
Шәа шәшьа ҫарыжьуам хҫеицәа еихымцақәа,
Аиааироуп ихамоу харт гәығьртас.

Декабр, 1992

Борис Пастернак

АЗЫН-ЦХЫ

Иауан, иауан асы кашьшьы,
Иауан ахәхәыхәа,
Ауада акәакьяф ацәашьы,
Былуан ашьшьыхәа.

Ахьачпапырқәа кәкәакәкәаза
Ишақәңсо амцабз,
Асрыцқәа леиуан иббаза,
Инасуа атзамцаф.

Аңенцьыр саркьяф ианнатон
Ахәақәа рсахья,
Ауадаф ацәашьы каццо,
Ибылуан аххахәа.

Атуан рѣатаршѣ гагақѣак,
Рѣеихдо џартџас,
Еиқѣѣашон напқѣак, шыапқѣак
Насықк рыбжѣартџон,

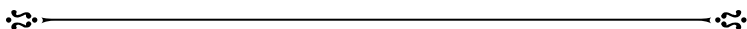
Атыгѣсыгѣ хѣа шыџақѣак,
Адашыма инықѣџсоит,
Аџѣашь иамшѣо лагырзқѣак
Акалт инақѣџѣоит.

Акѣшамыкѣша зегь џахѣхѣан,
Икѣашкакаран,
Аџѣашьы ххаза ибылуан,
Лыпхагѣыпхаан.

Аџѣашь џсықк иартџыстысуан
Агѣы џырхѣахѣа,
Маалықь-мџѣыжѣѣак џырџыруан
Аѣырџьарсахѣан.

џѣруал иаркѣашзеит зызаза
Иаахымкѣѣит уаха,
Аџѣашьы рахѣтха иразза
Ибылуан аххахѣа.

Аурышѣахѣтѣ еит. К. Герхѣлиа

АТЦАРАУАФ НАГА, АТЦААРАДЫРРА АИҒКААФ

Ақсни хараза уи аңтыңи ҳағыр-пату зқәу ақсуа царауаа нагақәа рхыңхазарағы азәы хәа дықоуп еицырдыруа кавказдырфы, афольклортцааф, Ақсны Ақцаарадыррақәа ракадемиа апрезидент, Урыстәылатәи ақцаарадыррақәа ракадемиа ахәаанырцәтәи алахәыла, Ақснытәи ахәынтқарратә университет иатцанакуа Нартдырреи адәынтәи афольклортцаареи рцентр анапхгафы, Д. И. Гәлиа ихыз зху Ақсуатцааратә институт ақцаарадырратә усзуф хада, афилологиятә ақцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, академик Зураб Цыота-ица Цыапуа.

Аепос, амифология, аепикатә жәабжъеитахәара ачыдарақәа, афольклор атекстология, аетнофольклортцаара, алитературатә критика, афольклортә текстқәа ртыжыра ухәа иаацьоушьартә иқцаарадырра амехак тбаауп ацарауаф . Еиқәыңхазоу ахырхартақәа ирыцаркуа ажәахә касақәа рыла иааипмырқызакәа дықәгылоит Ақсниепш ахәаанырцәгы – Урыстәыла, Белоруссия, Тырқәтәыла, Ермантәыла, Естониа, Киргизиа, Китаи ухәа ркны имәағысуа хразлоу жәларбжъаратәи ақцаарадырратә форумқәа рғы. Иусумтақәа лассы-лассы акыңхь рбоит ихатәроу ақцаарадырратә журналқәеи аизгақәеи рғы.

Хаамтазтәи ақсуа гуманитартә ақцаарадырра ухағы иузаагом З. Цы. Цыапуа идлақса, убриақынза рымехак тбаауп ирғиараус алтшәақәа. Иаңицеит 300 инареиханы ақцаарадырратә усумтақәа: амонографияқәа, ақцаамтақәа еидызкыло аизгақәа, афольклортә материалқәа згәылоу

ашәкәкәа, астатиақәа. Урт җақы иузрыларҗашьом, аңсуатцаарадырра моу, кавказтцаарадырра ахьынзаназаазогьы рыҗазара җаракуп.

Кавказдырҗы-фольклортцааҗк иаҗасабала З. Ць. Цьапуа чыдала ибзырзы зхәо атцаамтақәа иреиуоуп ишәкәкәа: «Аңсуа рнарттә эпос (Асиужет-тематикатәи аиҗартәышьа-стильтәи система)», «Сасрыкәеи Абрыскьыли ирызку ажәйтәзатәи аңсуа хәамтақәа». Адунеи аҗы еицырдыруа имонография «Аңсуа нарттә эпос: Атекстология. Асемантика. Аиҗартәышьа» азыхәан атцарауаҗ ианашьан Гь.А. Зизариа ихьз зху атцаарадырраҗ Аңсны ахәынтқарратә премиа (2017). Аңсуа милат рзы ишьатамырзгоу, абицарақәа малны ирзынхаша доухатә тынхоуп 2024 шықәсазы инапхгарала итытцыз «Нартаа. Аңсуа фырхатцаратә эпос» атомқәа ааба.

З. Ць. Цьапуа иҗыцаңшьыгарақәа ирылтцшәаны Аңсуа академия иара дахагылоиҗьтәи (2013 шықәса раахыс) җаңарак иҗеит. Лытцшәа бзиала еилеигзоит атцаарадырреи аҗар реитцаазареи. Аңснытәи ахәынтқарратә университет аҗны Аңсуа литература акафедра дапрофессорны, акыршықәса иааипмыркьязакәа дрыпхьоит аңсуа фырхатцаратә эпоси, афольклор атеориеи атекстологияи, хәамтазтәи афольклори ирызку алекциақәа, напхгара рзиуеит астудентцәа ркурстәи рдипломтәи усумтақәа.

Хцарауаҗ иааңсарақәа рыхә җаракны ишьоуп: «Ахьз-аңша» аорден III аҗазара ианашьоуп, Аңсни Алада Уаңстәылеи рҗны атцаарадырра зәаңсатәыз аусзуаҗ хәа ахьз җарак ихцоуп, ианашьоуп Аңсны атцаарадыррақәа ракадемия Ахьтәи медал «Атцаарадырраҗы аихьзарақәа рзы»; 2024 шықәсазы далхын Китаитәи ауниверситет Миньзу иааңхьоу апрофессорс.

Хазну ашықәс, мшаңымза 16 рзы З. Ць. Цьапуа атцаарадырреи алитературеи рҗны ицнагаҗцәа, ааигәа иҗоу, хара иҗоу иҗызцәа, лыпхала амҗа иаша иқәйтцаз итцаҗцәа, иара убас шәҗыла ииаазо астудентцәа идырныхәалеит ииубилеи – иара ихьтцит 65 шықәса. Ауаҗы изы 65 крытцазкуа рыцхәзаргы, аңсыуала қара дуум, иуаҗбжара дынтысит аҗароуп. Зтәкпхықәра җараку хцарауаҗ нага, аңсуа наука аиҗкааҗ-амҗақәтәҗ, адоухауаҗ, ауаҗ гәытбаа, уи ақәраныхәа акәым хәыцыртас имоу, – иаңхьаҗа иҗатцатәны ишьтоу, уажәнәтә ихы-игәы итаҗьеҗьуа итцаарадырратә, ирҗиаратә проеткқәа, дызхагылоу Аңсны атцаарадыррақәа ракадемия иадхәалоу цәа змам ауснагзатәқәа роуп. Цшзала убартқәа зегьы иара ишитаху еипш дрыхьзаратәы, агәабзиара назеи аңсынцры ду зцу арҗиаратә насыпци иаҗәашьахааит, дыззааңсо хәжәлар рылпха-ргәаңха ицзааит!

Ажурнал «Алашара» аредакция аусзуаҗцәа

3. ЦЬ. ЦЬАПУА

АЦСУА НАРТТЭ ЕПОС ЖЭА-ТОМКНЫ АУС АДУЛАШЬА ИАЗКНЫ

Ацсуаа, изну ашьха-дгылы изыцну амшыни ирышьашэалоу, рмифологиатэ дунеидкылашьа, рфырхатаратэ тоурых, рфырхатаратэ хатара ирхылфеиаауа афеапыцтэ эпос дырфеиеит. Рфеапыцтэ фольклортэ традиция цэахэа кацшыны иагэылсуеит афырхатцара. Уи ус иахыкыоу «тоурыхтэ шыатас» иамазар калоит ацсуа хылтцштракэа жэйтэнатэаахыс хыцхьазара рацэала атэымтэылатэи ақэылащэа (нартаа зфеагылаз адауцэаггы Цшыкыафе-ица Манчараа забашыуазггы уахь иналатцаны) рхьацаразы лассы-ласс ақэцара ахырықэшэоз. Рфольклор афеы афеапыцтэ эпос атыц хазуп, мечакаылаггы цакылаггы уи дафеаки иузадкылом. Нартаа репос, Ерцахэ шлеицш, ицеицеиуа, ацсуаа рдоухатэ культура ажэфан иаларсуп. Афырхатаратэ эпос ацсуа фольклор афеы ирылхэхэо жанрны, ма ажанркэа иракзаараны излакоу ала, аепосдырраггы ацсуа фольклортцаара иахэтэ хаданы иаанхоит. Машэырны акэзам рацхьатэи ацсуа профессионалтэ фольклортцаащэа хык рахьтэ шыца (Ш. Хь. Салакаиен А. А. Аншбеи) аханатэ ацсуа нарттэ эпос атцаара рыезазыркыз. Уанзаггы уи ашьтахьггы ацсуа фольклортцаарафеы нартдырра ахырхарта, иара ажанр ахатеицш, иаха апыжэара амоуп.

Апхьазатэи шытралатэи ауаажэларра рмифологиен рсоциалтэ еизыка-зашыакэеи шыатас измоу нартаа репос хара хкынза иаазеит феапыцла ишеитархэоз, асемантикаггы заатэи амифологиатэ аамта иадхэалоуп. Ажэакала, ацсуаа рфеапыцтэ культурафеы «Нартаа» зегь реиха ихадароу, аетнос ахатара зныцшуа цсра зкэым рфеиамтоуп. Аепос афырхатэа рыпцстазаара ацсуаа рмифоепикатэ дунеихэапшышыа убыскык игэғань иаласоуп, рхатакэа нартаа ирхылцыз, урт ирышьтанеиуа, рымфа икэу ракэны рхы рыцхьазоит.

* * *

1984 шыкэсазы, Асовет Еидгыла Атцаарадырракэа ракадемия А. М. Горки ихьз зху Адунеитэ литература аинститут аспирантура сталаны, ацсуа нарттэ эпос апоетикеи астили ирызкны адиссертациатэ усумта аора сеаназыск, избеит шыатас икастцашаз атексткэа рытцаарадырратэ тыжымта шыкамьз. Уи аамтазы акы-офа текст ракэын ианыстцахьаз, еиуеицшым ажурналкэеи аизгакэеи ирнылахьаз ахэамтакэа рхыцхьазара мацын, дара реихарак ртекстологиатэ фазараггы цсычын. «Нарт Сасыкэеи цшынофажэи зежэшык иара иашыцэеи» захьзу еизаку атекст (Нарт Сасыкэеи... 1962; Приключения... 1962) ыкамзи, аха уи тцаарадырратэ тыжымтамызт. Ускан сытцаамтазы итацэхаз атыц хаиртэааит сырцафы, академик Ш. Хь. Салакаиа. Снапафеы иситеит атыжыра зазырхиара дафыз, ишаанагара икоу шэкэык злытцшаз ацсуа нарттэ хэамтакэа рнапылафыра аकोпиакэа. (Амала, иара аизга уахаггы изтыжымхеит.)

Убри инаркны иаха избартахеит аңсуаа рнарттэ эпос атекстқәа рытцаарадырратэ тыжымта ада псыхаа шыкамыз, аматериалқәа реидкыларагы напасыркит – архивқәа рфы ишьтаз, икыпхьқәаз, еиуеипшым анцаоцәа реизгамтақәа, схатэы нцамтақәа ухәа. Абасала, иухәар калоит, аңсуа нарттэ эпос жәа-томктэи атыжымта¹ архиара аус хацыркхеит хәа 1984–1985 шықәсқәа раахысгы. Исгәалашәоит, аспирантура сантаз ашықәсқәа (1984–1989) рзы Асовет Еидгыла ажәларқәа репос асериа ахыкәз Адунеитэ литература аинститут афы аңсуа нарттэ эпос ѿ-бызшәаклатэи академиатэ тыжыра азцаара анышьтысхыз. Уи азы акырынтэ срыҕцәажәахьан Афольклор акәша аиҳабы В. М. Гацаки Асериа аредактор У. Б. Далгати. Аңсуа эпос атом аоһытқәа атекстқәа реихшашызы сгәаанагарақәа оһы изаасышьтхьан усқан ҕыц Аңсуатцааратэ институт адиректорс иалырхыз В. Г. Арзынба. Уи ақхьа ари атема акырынтэ ицәыригахьан Ш. Хь. Салакаиа. Азцаара хәитазыхынхәит Ш. Хь. Салакаиеи сарей 2005 шықәсазгы. Адунеитэ литература аинститут ахадара (хәтала адиректор Ф. Ф. Кузнецови атцарауаѿ-мазаныкәгаѿ А. И. Алиевеи) зықәшахәтхаз, ишьақәдырғәғәаз апрокект Ш. Хь. Салакаиеи сарей Аңсны усқантэи апыза-министр А. З. Анқәаб иҳарбеит, адгыларагы аиҕеит. Аха, аиаша ухәар зегы ирейгуп, аус ахәта хәра ишахтахыз имцеит.

Усқан инагзаны агәра згеит аңсышәала (аоригинал абызшәала) атекстқәа кыпхьымкәа, москватэи академиатэ тыжымта хәтәра кәтцашыа шамамыз. Уи ус шакәыз иаҳагы исеилдыркааит В. Г. Арзынбеи А. И. Алиевеи хәтәлатэи хәицәажәарақәа раан. Ажәакала, аңсуа нарттэ эпос анцамтақәа зегы тцаарадыррала ииашаны итыжытәын, уи акәхон егырт атыжымтақәа зегы шыатас ирзыкалоз.

Абри аламталазы, 2005 шықәсазы, В. Г. Арзынба снапхьаны дсацәажәеит, аңсуаа рнарттэ хәамтақәа аңсышәала, насгы томрацәала атыжыра

¹ Ари атыжымта аус адулара саҕнатцы, еиуеипшым сыстатиақәа рфы атомқәа рхыпхьазара еипшымкәа ианыстон, изыхьозгы атекстқәа рыпцаара-реиҕацаара, рхыпхьазара ацлара акәын.

разырхиара салагарц сабжыгеит, агэрагы сиргеит адгылара шсито ала¹. Ацсны жэлэр рхақәитратә еибашьра (1992–1993) ашьтахь, Ацсуа институт архиви (уақа акэын ацсуа царауаа еиуеипшым абицарақәа жәашықәсала ианыртцоз аматериалқәа зегьы, ма реижарак ахышыхтаз) Ацсуа хәынтқарратә архиви анықамыз, ахатәы архивқәа рацәаны ианыблыз аамтазы, даара иуадашын ас ихатэраз атыжымта хартәааны анагзара.

Ари аус афы сзықәныкәоз акакәны икалеит асовет аамтази уи ашьтахы аепостцаарафы иказ атекстологиатә, атыжьратә цышәара. Ацхьаза иргылань, ара рызбахә хәатәуп «Асовет Еидгыла ажәларқәа репос» захьзыз џ-бызшәакны иказ академиатә сериеи (Алиева 2008; 2012) 60 том тцазкуа, атекстологиатә аартрақәеи, аналитикатәи, атеориатәи фыцрақәа зымехазкуа «Сибреи Хара Мрагылареи рыжәларқәа рфольклор абақақәа» захьзу асериеи (Гацак 2001: 117). Шьақас исоуит насгыи ХХ ашәышықәса аџбатәи азбжасы икыпцхьыз аепостцааџцәа русумтақәа. Арт азцаарақәа ирызкуп Адунеитә литература аинститут Афольклор ақәша итнажьуаз аизгақәа: «Текстологическое изучение эпоса» (М., 1971), «Фольклор: Издание эпоса» (М., 1977). Ашәқәқәа иргылоу астатиақәа хца рфы нартаа репос атекстология азцаарақәа шытыхуп (Алиева 1971; 1977; Далгат 1977). Нартаа репос иазкны, Адунеитә литература аинститут, атыцантәи атцаарадырратә институтқәа алархәны, имџацнагеит атцаарадырратә конференцияқәа џба (1956 шықәсазы – Орцьоникизе, 1963 шықәсазы – Ақәа), уа иқатцаз ажәахәқәа рышьақала аизгақәа џба тнажьит (Орцьоникизе, 1957; Москва, 1969). Аинститут атыжьратә сериа «Асовет Еидгыла ажәларқәа репос» (иахьазы – «Европеи Азиетәи рыжәларқәа репос») афы нартаа репос адыга, ауацс, ақарач-балқар версиақәа тытхьеит. Арт апышәарақәа хра злоу шыақәхеит, маакырахеит ацсуа нарттә эпос атекстқәа томрацәала рытцаарадырратә тыжымта азырхиаразы.

Абасала салагеит атекстологиатә ус аиқәара. Аханатә уи иадызгалеит: Ш. Хь. Салақәаи (нартдырфы), А. П. Какоба (афольклортцааџ), И. С. Шамба (амузыкатцааџ), Б. Р. Цьапуа (асахьагыхы), И. Т. Цыгә-пқа (акыпцхьы). 2005 шықәса раахыс арт атекстологиатә усурақәа иааипмырқьазакәа лнапы рылакуп афольклортцааџ қәыпш Н. С. Барцыц-пқа (лара усқан ААУ афилологиатә факультет афы атцара лцон, снапхгарала нартаа репос иазкны адипломтә усумта лыџуан, анаџ дсаспирантхеит, уажәы НААР-и Ацсуатцааратә институти дрытцаарадырратә усзуџуп). Шықәсқәак рышьтахь апрокет аусхкқәа рфы даахадгылеит НААР атцаарадырратә усзуџы, афольклортцааџ фә, усқан снапхгарала аспирантура итаз, С. О. Хәцым-пқа. Атцыхәтәантәи аамтазы нартаа рашәақәа ирыцу анотақәа аредакция рзиуит, фыц ихаиртәаит Ацсны жәлар рартист, акомпозитор, ақазаратцаара адоктор Н. В. Чанба.

Ш. Хь. Салақәаи ихатәы архив ақынтә иааигеит шықәсырацәала еизигоз, ианицоз нартаа рхәамтақәа. Иазгәатәтәу, урт рхыпцхьазарафы иқан

¹ Анаџсқа, аусура еиуеипшым аетапқәа рфы, ари амилаттә проект афинанстә дгылара артеит: С.У. Багацш, А.З. Анқәаб, Р.Ць. Хәцымба, А.Гь. Бжьаниа, В.В. Делба.

Ацсуа институт архив рблаанза, уантә ихишылаахъыз егырт аизгащца ранцамтақаагы, иара убас иара инапхгарала истудентцаа ианыртцоз атекстқаагы. Арт анапылашырақаа акырза ихадыртәаит еидыскылахъыз аматериалқаа. А. П. Какоба алшара хаитеит ААУ афилологиатә факультет астудентцаа рфольклортә экспедициақаа ирылтшәаны еизакыз анцамтақаа нартаа рхәамтақаа ралхразы. Нартаа репос аматериалқаа хәыцхәыц реизгара сафын Ацсуатцааратә институт анапхгарафы аус анызуаз: ацхъа Афольклортә лабораториа санеихабыз (1991–1996), нас Аинститут атцарауащ-мазаныкәгащ (1996–1999), анащс – Аинститут атцараадырразы адиректор ихагыпуащс (1999–2011) саныказ, насгы Аинститут акомплектә экспедициақаа напхгара анрысцоз. Алабораториафы иаанагоз аекспедициатә, архивтә фольклортә коллекциақаа нартаа рхәамтақаа рылсыцшауан.

Абасала, атомқаа реикәыршәаразы атекстологиатә усура алагамтазы, еидыскылеит ирацәаны анапылашыратә, акыпцхтә, абжынтцамтатә материалқаа. Цабыргуп, урт рхыпцхъазарафы икан угәы еихъышызуаз атекстқаа, алитературатә редакция зызуз, уимоу ихшылаакәаз, еицахъылаакәаз. Урт зегъы инартцуланы атекстологиатә тцаара, атекстологиатә хәшыара ртахын, анапылашырақаа икыпцхъыз атекстқаа ирфьырцштәын, роригиналтәра шыкәыргылатәын. Еилкаауп, еиуеипшым аамтақаа рзы афольклор анцашъа еипшымызт, аизгащцаа атцараадырратә текстологиатә принципқаа ианрыкәымныкәоз рацән.

Уинахыс Н. С. Барцыц-пцаи сарей халагеит, ганкахъала, анапылашырақаа рыпцхъара, реитарыпцхъара, атекстқаа рорфографияеи рпунктуациеи рыкатцара, ршышыа арееира; даеаганкахъала, абжынтцамтақаа рыхъылаара, ахшылаа зцыз реицагәатара. Ари аус убыскак иуадащхейт, 2005 шыкәса раахыс хшафызгы, иахъанзагы инымтәац цысшыоит... Арака хара ххыкәкы хадақаа иреиуан – атекстқаа рфапыцтә цәащс, рдиалекттә чыдарақаа рзааныжъра, аха уи даараза ихъанцоу тцаарахейт. Ихъанцахейт, избан акәзар акырцъара атекстқаа ранцарафы атекстологиатә принципқаа еилаган, апаспорттә згәатарақаа анрыцмыз ыкан, ма ирыцыз еилахәазар ауан. Ирацәахейт ицсабаратәым авариянтқаа, аицахъыпцхымтақаа, аицахъылаарақаа, информантк ихәамта «авариянтқаа» рылхра, атекстқаа ашәкәы акынтә рыхъылаарақаа... Абартқаа зегъы есымшааира, иааипмыркъязакәа атекстологиатә зыблара халартцон, хаиларгон, харшыахауан. Жәабала атекстқаа хрыпцхъаны, ирыцкхъаны, икыпцхъны, ирееины-еицарееины ханалгалак, ишоригиналтәкәам, ишеицахәарақәоу анышыкәхаргылалак, иаалххуан. Ара даара амаршәа кны атекстологиатә експертизақаа мщәацгәтәхейт. Зегъы иреицәахейт астудентцаа ранцамтақаа, дара рахтә ирацәащын нартаа репос еизаку атекст (Нарт Сасрыкәеи... 1962) ихъылааны, мацк иныпцах-аацсахны атекстқаа аазгоз. Урт шыкәыргылатәхейт, еилыхтәхейт, еифьырцштәхейт.

Насгы, изаазари, напыла ианцоу атекстқаа ргырак аредакция рзыруан аизгащцаа, ашәкәахыы ианиаргоз иахагы «идырееиуан». Акырцъара

атекстқәа рҕы афольклортә бызшәеи алитературатә бызшәеи еицын, еиларшашьан. Аңсахрақәа рыхтысуан бжыла ианцоу атекстқәа анхы-ршылаауазгы. Урт зегы ибзианы ирыцклагштәхеит. Ашьтыбжы ы ахыб-жыажыыз рацәан. Ус заҕа!.. Ихшылааз атекстқәа, рыбжынтцамтақәа анхау, ҕыц ихахшылааит, аивгарақәа ахырацәахаз азы. Инагзаны исызхәоит хәа сыҕам, ххәынтқарреи, хатцаарадырреи, хкультуреи рзы имилаттә проектхаз ари аус ду – нартаа ртомқәа иргәылоу атекстқәа рыцшаараҕы, реиқәыршәараҕы, акыпцхь разырхиараҕы заҕа зы хрырыз, заҕа хра харҕысыз, заҕа шьха хархалаз, хархытцыз!.. Абысҕак иуадашыз акыршықә-сатәи атекстологиатә усура иалтшәаны, аңсуа нарттә хәамтақәа жәа-томк атыжыра иазырхиахеит.

Атомқәа ирымехаркуеит ианцаз зегы рҕынтә еиқәхаз арҕиамтақәеи урт рвариантқәеи. Сгәыҕеит, шамахазақ акәымзар, акгы сыцәнымхеит хәа. Араҕа икыпцхьуп Г. Ф. Чурсин, Ш. Д. Инал-ица ухәа атцарауаа цсышәала, урысшәала ианыртцаз, ма иршыз, мамзаргы еилартцаз, еидыркылаз ахәамтақәагы, иара убас нартаа репос еизаку атекст (Нарт Сасрыкәеи... 1962; Приключения... 1962) аҕынтә аматериалқәагы¹. Избан акәзар ас иҕоу акыпцхьымтақәа атцакы рымоуп аепос амехак аилкааразы, иаха-гы иахадароу – урт рхыпцхызара иалоуп уаха ианцамхаз асиужетқәеи амотивқәеи. Атомқәа ааба (1–8) иргәылоуп 1020 текст. Урт рҕынтә 50% рҕынза напыла, ҕрала ианцоуп, 50% – аудиои авидеои рыла. Бжыла ианцоу атекстқәа ракәхоит иаха зҕапыцтә цсабара еиқәзырхо, урт хәыц-хәыцла хәитәрзызырвит, ишыҕахатәу рааныжыразы. Уи аганахәала иман-шәалахеит абжынтцамтақәа реиҳарак хызшылаауаз Н. С. Барцыц-пҕаи сареи хуазәк дахьбыцтәу, хуазәк дахьбжыуатәу. Атекстқәа ирхоу абжы рзааныжыразы, еиқәхархоит ажәабжхәащәа рцәажәашьтыбжы, ххы иахархәоит хәамтазтәи аңсуа алфавит иалам ашьтыбжықәа – х', х'ә, к'. Иара убас абжы зхоу ашәақәа зегы анотақәа рахь ииагоуп (И. С. Шамбеи Н. В. Чанбеи рыбзоурала). Аңхьаҕа арт атомқәа иргәылоу аудио-виде-онтцамтақәа релектронтә тыжымта аҕатцара сыгәтакуп.

Атомқәа рҕы еидкылоуп 400-оык рҕынза ажәабжхәащәа рхәамтақәа. Урт рхыпцхызараҕы иҕоуп еицырдыруа, насгы дук зызбахә рмахац ашәа-хәащәа, ажәабжхәащәа ҕазацәа: Маадан Сақаниа, Сеидык Кәарциа, ҕастеи Арстаа, Кәаста Лолуа, Темыр Аңьба, Сеилах Бытәба, Абас Қәачахьиа, Симон Барцыц, Басиац Цыапуа, Ноча Гогәуа, Леиуа Цнариа, Теб Шармац, Хәлиц Калгы, Мышьа Аргәын, Садеттин Аиқәысба, Зосим Лабахәуа, Цьота Хьациа, Грышьа Аиба, Платон Дбар, Лад Запшьба, Чычыкәа Цәыцьба, Луба Цыапуа-пҕа, Нур Шларба ухәа азәыршы. Абарт ажәабжхәащәа роуп, аңхьаза иргыланы, иахзаанзыжыыз жәа-томк злытцыз хәы змам арҕи-амтақәа. Дара зегы рдуinei рыцсаххьеит, рыцсатә шкәакәахааит! Арт ажәабжхәащәа рҕынтә изныкымкәа иҕатцоу аитанцарақәагы мацзам. Иаххәап, Чычыкәа Цәыцьба иҕынтә нартаа рхәамтақәа жәантә ианцоуп,

¹ Цсышәалеи урысшәалеи иҕоу нартаа репос еизаку атекст акырынтә итытцхьеит, аха сара атомқәа рҕы схы иасырхәо рацхьатәи атыжымтақәа роуп (Нарт Сасрыкәеи... 1962; Приключения... 1962).

ажэабэагы еишьтаргыланы атомкэа иргэылоуп, ацхэа иантэаз инаркны ацыхэтэантэи афынза. Ас икоу аматериалкэа атцаарадырразы даара акыр рытцаркуеит, еихаракгы ажэабжьхэащэа рказара, репикатэ дырра атцааразы, аепикатэ традиция афеиашыа агэатаразы.

Зантамтакэа жэа-томк иргэылалаз аизгащэа рхыцхэазара 150-оык иреихауп. Спроект азбахэ анраха, рхатэы архивкэа рфынтэ аматериалкэа сыртеит нартаа рхэамтакэа змаз афольклореизгащэа мацшымкэа. Ажэа-томк иргэылоу аматериалкэа реихарак анытэаз иреиуоуп: Г. Ф. Чурсин (8 текст), А. Н. Генко (14 текст), А. К. Ахашба (8 текст), Ш. Д. Инал-ица (33 текст), К. С. Шыафрыл (56 текст), Б. У. Шынкэба (74 текст), Ц. Н. Бжьаниа (17 текст), Ш. Хь. Салакаиа (75 текст), А. А. Аншба (23 текст), С. Л. Зыхэба (36 текст), В. А. Кэагэаниа (27 текст), В. А. Чрыгба (10 текст), А. О. Ач-цха (39 текст), З. Ць. Цыапуа (274 текст), А. П. Какоба (72 текст). Атомкэа злашыакэгылоу арфеиамтакэа рфынтэ ацхэазатэи антамта катан 1873 шыкэсазы (А. И. Иоакимов), ацыхэтэантэи – 2020 рзы (З. Ць. Цыапуа). Уигы иартабыргуеит ацсуа нарттэ хэамтакэа макьаназы (ицсыены акэзаргы) ауаа ргэалашэарафэы ишыкоу, Ацсни ацсуа диаспора рбызшэеи ртрадициатэ культуреи уажэраанза иахьеикэдырхо Тьркэтэылеи.

Атыжымтафэы арфеиамтакэеи урт рварианткэеи ртыц ацшаара даара иуадащаз текстологиатэ усхеит. Ацыхэтэаны сыззаиз аматериалкэа рклассификациатэ знеишыакэа злакоу ала, атексткэа аепикатэ персонажкэа рыла, урт рышныцка сиужет-тематикала еихысшеит. Еиуеипшым асиужеткэа рыла еилоу арфеиамтакэа рфэы ихадароу, идоминантатэу ахэтэ сыкэныкэон, убриалагы ртыцкэа алкаахон. Атексткэа реишьтаргылашыафэы рроль мацзам урт ргэылтэаашыа, реикэхашыа, рсахьаркыратэ хатэаашыа, ажэабжьеитахэаратэ традицияфэы зака лассы-ласс ицэыртцау, ианантэаз аамта ухэа убас егырт ачыдаракэагы. Ахэамтакэа зегы иахынзауа инартбааны ирыццоуп рварианткэеи рверсиакэеи. Зсахьаркыратэ хатэаашыа еизадоу, ицсыеу, зкомпозициатэ еифэкаашыа атрадиция иалкыуа, ма алитературатэ редакция зныцшуа атексткэа ихадароу ахэамтакэа ирышьтанеиуеит, ацтакэа рахасабала.

Атомкэа иргэылоу атексткэа реицаишыафэы аханатэ ицоит ахэамтакэа рцикл афырхатэ хада, насгы иара ицстазаара мшакэызцо аперсонажкэа; анаош – афырхатэ изку ахэамтакэа ихадароу ртемакэа руак; уи анаош – иалкаау атема иатцанакуа атексткэа; урт хыс ирыцоуп аперсонаж хадакэа рыхызкэа, ирызку асиужеткэа рытцашы. Ажэабжьхэащык ифынтэ иантэоу арфеиамта еиуеипшым аамтакэа рзы икатэоу аитантаракэа рфэы атекст ахыз ааош ахыцкэа иртакны авариант аномер гылоуп. Ашэакэа ирыццоу анотакэа дара атексткэа рномеркэа анбан а рыццаны иарбоуп. Урт зегы (афырхатэагы, атемакэагы, ахэамтакэагы) инеипынкыланы рхатэы номеркэа рымоуп, рацхатэи аа-томк рфэы рномеркэа мырфыцкэа, рхыцхэазара иаццаны ицоит. Урт аномеркэа шрымоу ирымоуп атексткэа ркомментариакэеи разгэатакэеи, иара убас рарбагакэеи рфэы.

Рацхатэи атомкэа пшыба ацсуа нарттэ епос афырхатэ хада Сасрыкэа, иаха ииашаны иухэозар – Сасрыкэеи Сафанеи-Гэашыеи ирызку ахэамтакэа

еидыркылоит. Урт иреиуоуп: афырхатца нашанала ииреи ифырхатцаратэ хэычреи, нартаа айшьцэа реикэырхара (амцаагареи апхэыс-омага лыкэшэареи), адгыл атдан азы ахақәйттэра, афырхатцаратэ пхэысаагара, афырхатца ипхэыс длышьталан нарцэыҕа ицан иаара, адгыл атдан ичкэын машэырла ишьра, адауы-ацэағэаф икэшэара, адауы-аҕыуаф гызмалрыла ишьра, адауцэа, агэылшьапқэа, аҕынышцэа рыкэхра, афырхатца иҕахара. Актэи атом иацуп аҕсуа нарттэ епос иазку атцаамта неитых, насгы атекстқэа аҕыжьра разырхиара атоурых аазырпшуа астатиа – урысшэалеи анҕлыз бызшэалеи.

Ахэбатэи атом иагэылалеит Цэыцэи Кэыни ирызку ахэамтақэа. Афбатэи атом шыақэгылоуп Нарчхэоуи, Гэында-пшзеи, Хэажэарпыси ирызку асиужетқэа рыла. Абыжьбатэи атом аҕы икыпхьуп «ацикл мацқэа» хэа ззаххэо ахэамтақэа: Қыатуан, Бадын, Хайдыхэ, Уахсит, Шыаруан, Чамаз, Дыд, Башныхэ, Ханиа, иара убас нартаа зегы аидкыланы ирызку арҕеи-амтақэа.

Аабатэи атом аҕы еизгоуп – нартаа егырт афольклортэ жанрқэа рҕы хэа хыс ирытаны – нартаа репос амчхара знырыз егырт арҕеиамтақэа: Абырскыыл изку ахэамта, амифологиатэ хэамтақэа, алакэқэа, афырхатцара-тоурыхтэ хэамтақэа, ажэапқакэеи, ажэахэахыақэеи, ацуфарақэеи, амифология-қабзтэ текстқэа, ахьзыртэрақэа, аҕапыцтэ жэабжьқэа, ахэыцтэи фольклор. Иара убас аизга иагэылоуп атомқэа ааба (1–8) ирну атекстқэа зымехазкуа еиуеипшым арбагақэа.

Ажэбатэи ажэабатэи атомқэа рҕы икыпхьуп аҕсуаа рнарттэ хэамтақэа рыхэтак (еихаракгы егырт аа-томк иргэылоу) аурысшэахь аитага. Аиҕа-гақэа рҕырак апхыза акэны икыпхьуп, насгы аитагара афольклортэ принципқэа ирыкэшэоит, аоригинал атцакы иахыынзауа иазааигэоуп. Аатомк ирыцуп апхыажэеи, акомментариқэеи, азгэатақэеи.

Атомқэа еидыркыло арҕеиамтақэа рцакы апхыаф иеилыркааразы, аредатор-аикэыршэаф икынтэ ибжыагалуу ажэақэа, ажэидхэалақэа ахыц пшьыркцақэа иртакуп, илитературатэым ажэақэа рыркааҕаразы, ма рхатыңан, мамзаргы зеилкаара амуз атыпқэа рҕы ахыц царқэа иртакны акэаптрацэа катцоуп, ма инагзаны еилкаам ажэа анафс ахыц ырхэақэа иртакны азцаара дырга ргылоуп. Иаидкыланы атомқэа иргэылоу аматериалқэа рҕы, атцаарадырратэ тыжымта ишахэтоу еипш, ихтны ихэоу илитературатэым ажэақэа реихарак ишыкоу иааныжьуп. Атекстқэа ирыцу азгэатақэа цифрала иалкааны, акомментариқэа ирыццоуп. Ажэабжьхэаф иеилыркаарақэеи иремаркақэеи, шамахамзар, дара атекстқэа иргэылацуп, насгы ашышьаңқаратэ дыргақэа рыла иалкаауп.

Атомқэа ирыццоуп Аҕсны жэлар рсахыаҕыхыы Б. Р. Цыапуа хаҕала абри аҕыжымтазы ирхиаз нартаа ирызку аграфикатэ тыхимтақэа, иара убас еихарак А. П. Какоба аҕыжьра иазирхиаз ажэабжьхэафцэа рфотосахыақэа.

Атомқэа зегы ф-кэшак рыла ишыақэгылоуп – атекстқэеи аццакэеи. Аццакэа рҕы иаагоуп атекстқэа ркомментариқэеи разгэатақэеи, рарба-гақэеи алитературеи.

Ишдыру еицш, афольклортә текстқәа рытцаарадырратә тыжымта иацу атцаарадырра-еилкааратә хәта хадақәа иреиуоуп акомментарикәеи арбагақәеи. Акомментарикәа рҕы аперсонажцәа рхаҕсахьақәа злашьақәгылоу ахәамтақәа зегьы аннотацияқәа рыццоуп. Ваҕа аепикатә сиужетқәа рцаки ртекстологиеи иааркьаҕыны ирзаатгылоуп. Хшыҕзышьтра рызууп: ани аума, ари аума ахәамта аҕсуаа рҕи аепос егырт нхытцаквквзтәи аверсияқәа рҕи реишьашәалара, реицшымзаара, асиужеттә версиакәеи аварианткәеи рхыпхьазара, атрадициатәра, заҕа лассы-ласс ицәырцуа, ажәабжьхәаҕцәа ишыргәалашәо, аепикатә иерархияҕы атып, ажәытәреи «аҕатәреи», персонажк изку ахәамтақәа рцикл аҕы, ма аепос зегь аҕы ароль, ажәабжьейтаҕаратә форма, ахала ашьақәгылара, ма егырт асиужеткәеи амотивкәеи рыцлара, зхаҕсахьа иадхәалахар ауа аперсонажцәа ухәа егырт ачыдарақәаҕы. Аннотация анаҕс ицоит атекст апа-спорттә згәатаракәеи атекстологиатә ҕоурыхи. Ара зегьы ирыцкуп атекст анташьа – напыла, магнитофонла, ма видеокамерала, анташьа, иахьанцоу атып, иананцоу арыцхә, зкынтә ианцоу ажәабжьхәаҕ ихьз, ижәла, даниз ашықәс, атекст ахьынтәаагоу, иахьытәаху, уаанза иахькыпхьызы, насгы акьыпхьыша, редакциас изхысыз ухәа убас егыртҕы. Иалкаауп арҕеиамта егырт ачыдарақәаҕы – атекст ахьынзахаҕтәау, иахьынзанагза-аагзоу, мамзаргы заҕа ҕытцәтәа-ҕытцәтәа, иркьаҕыны ихәоу, ма ианцоу. Урт ирышьтанеиуеит атекст зкынтә ианцоу ажәабжьхәаҕ иҕоурых.

Еиуеицшым ахытхьыртқәа рыла збиография иаҕа инейтцыхны ишьақәсыргылаз ажәабжьхәаҕ изыскит иаазыркьаҕу, ма инейтцыху аочерк. Акомментарикәа рҕы ари чыдала зыпшаара мариамыз аматериалқәа ззеидыскылаз, иалкаау жанрхейт, атцаарадырратә комментарикәа ирыхәта хаданы иҕалеит. Гәалас исымоу, ажәабжьхәаҕцәа нагақәа зегьы ирықәнагаз аҕоурыхқәа сҕыхьамшәеит, даара акыр сыҕешазысшәазгы. Аочерккәа ирныпшуеит ажәабжьхәаҕ ихатәреи иҕазареи ирызкны исыпшааз зегьы: ихьзи, ижәлеи, иабхьзи, иабшьтәреи, ианшьтәреи, даниз ашықәс, дахьыз, дахьынхоз, динс иныҕәигоз, ҕарас имаз, аҕсшәа анаҕс, бызшәақәас иидыруаз, Аҕсны антыт дахьцахьаз, ипшра-исахьа, инапы злакыз, ихигахьаз, дызланхоз ауаа шизыҕаз, иҕсҕазашьа, иҕазшьа, иду-нейхәапшышьа, ифольклортә репертуар зейпшроу, изҕейтааз, иара иҕы-зцаахьоу, еиуеицшым афольклортә жанрқәа рахьтә иара идыррақәа рҕы иаҕа апыжәара змоу, итекстқәа злашьақәгылоу ахаҕсахьақәеи ахтыскәеи рыгәра ахьынзейго, иахьынзаизааигәоу, ицәажәашьа, игәалаҕазара, иинтонация, ижести имимикеи, иажәахәа, ибаҕхатәреи иҕазареи рымехак, иҕцәажәаразы иҕаахьаз, ихәамтақәа анытцахьаз ухәа хшыҕзышьтра рызууп. Араҕа аочерккәа реитцыхцәара сахәампшыкәа, ажәабжьхәаҕ ихаҕсахьа аарпшразы ҕакык зманы избаз зегьы асырбейт; аматериалқәа аагоуп архивқәа, еиуеицшым акьыпхьымтақәа, ажәабжьхәаҕцәа рыуацәа, рҕынхацәа, рызбахә аилкаара зылшоз ауаа рыҕцәажәарақәа рҕынтә. Убыс еизгахаз аматериалқәеи ажәабжьхәаҕцәа рҕазара зейпшроуи инарыдхәаланы, акомментарикәа рҕы аинформантцәа ирызку абиогра-

фиатә еилкаарақәа хҕаны иушар калоит: 1) имачу аилкаарақәа, 2) иаазыркыаҕу аочерккәа, 3) инейтыху аочерккәа хәа. Ажәабжьхәаҕык изку иаазыркыаҕу, ма иаха инейтыху аочерк томк аҕнытҕа иаагахоит аҕхьа иануҕыло, атом иагәылоу егырт ихәамтақәа ирыцу акомментарикәа рҕы аочерк еиҕахәахазом, хыхь иахьяагоу акомментари аномер ала иарбоуп. Амала, даҕа томк аҕы даныҕоу, итексткәа ирыцу акомментарикәа рҕынтә аҕхьатәи аҕы изку аочерк цәыртцуеит. Избан акәзар атомкәа зегьы, хымҕада, дара-дара еидхәалоуп, еибаркуп, аха уеизгыи урт зхатәи цаккәа змоу, ихыпшым шәкәкәоуп.

Арҕиамтақәа ркомментарикәа акыр ихадыртәауеит, рсемантикатә цакы дырцаулоит, рпоетикатә жәар алыркаауеит, рсиужет-тематикатә еилазаара аадырпшуеит атомкәа ааба еидызкыло арбагақәа. Урт ҕ-хкыкны иушар ауеит – арбага хәыцкәеи арбага дукәеи хәа. Арбага хәыцкәа томцыпхьаза иуҕылоит: ажәабжьхәаҕцәа, антаҕцәа, атексткәа ахьанцоу атыпкәа, иананцоу ашыкәсқәа, абжьынтцамтақәа, анапыланцамтақәа, архив аҕынтә иаагоу, икыпцхь, икыпцхьым атексткәа рарбагақәа. Арбага дукәа еизакуп аабатәи атом аҕы. Уаҕа хыхь зызбахә схәаз арбагақәа атомкәа зегьы рҕынтә еилацоуп. Урт рыдагыи, ара иануп инейтыху егырт арбагақәа: атексткәа рсиужет-тематикатә рбага, аепикатә персонажцәа рарбага, аепикатә дуней атыпкәа рарбага, аепикатә дуней амаҕаркәеи аилкаарақәеи рарбага, ажәабжьхәаҕцәа рарбага, ажәабжьхәаҕык иҕынтә аиҕанцарақәа рарбага, антаҕцәа рарбага, атексткәа ахьанцоу атыпкәа рарбага, атексткәа ананцоу ашыкәсқәа рарбага, абжьынтцамтақәеи авидеонцамтақәеи рарбага, анапыланцамтақәа рарбага, архив аҕынтә иаагоу атексткәа рарбага, акыпцхь аҕынтә иаагоу атексткәа рарбага, акыпцхь зымбац атексткәа рарбага, акыпцхь збахьоу атексткәа рарбага, нарҕаа рашәақәа рарбага, урысшәала ианцоу атексткәа рарбага, иара убас аҕсуа нарҕтә епос икыпцхь атексткәеи аҕцаамтақәеи рарбага.

Атексткәа рсиужет-тематикатә рбага, аепикатә персонажцәа, аепикатә дуней атыпкәа, аепикатә дуней амаҕаркәеи аилкаарақәеи рарбагақәа аҕцаамтақәак ирейцшны иҕацоуп. Иаххәап, аперсонажцәа рыхьзкәа рҕы иарбоуп урт рварианткәа, репитеткәа, рсинонимиа зегьы; аепикатә дуней иазку арбагақәа рҕы хшыҕышыҕтра рызууп ажәақәа, аилкаарақәа рсемантикатә цаккәа. Арбагақәа шьатас ирымоуп аҕсышәала ианцоу атексткәа, насгыи урт ирныпшуеит аепос злеибарку ахәтақәа зегьы.

Абасала, арҕиамтақәа ркомментарикәеи рарбагақәеи рҕы иалкааны хшыҕышыҕтра рыҕоуп атексткәа ртекстологиатә хәшьара, рцакы, иара убас ажәабжьхәаҕцәа рфольклортә дырра, рказара, насгыи аепос асиужет-тематикатә еилазаара, аепикатә дуней, аепикатә маҕаркәа рмифоепикатә семантика.

* * *

Агәыҕра сьмоуп, акыр текстологиатә ҕыцрақәа рыла иҕацоу, аҕсуаа рнарҕтә епос здакәмлац жәа-томктәи атыжьымта аразҕы бзиа аиуп хәа, хажәлари, хҕоурыхи, хҕаҕсуа культурей, хҕаҕсаарадыррей рзы, хымҕада,

ишьаҭамырзгахап хәа. Атомқәа срыҕнатцы, сус аҭақы дырны исыцхрааит, гәыблыла исыдгылеит, Аҭсны Ахәынҭқарра Ахадацәа зегы инадыркны, сфыза-сықәла, издыруа-исзымдыруа, ажәабжьхәащцәа рхы-рыхшара, рыуа-рҭахыра ркынза, ауаа рацәа. Урҭ убыскафык ыкоуп, рызбахә ара исхәоит хәа салагар, стомқәа даҭеа томк рыцлоит. Амала, Анцәагы и санаижьюам, атекстқәа зкыпҭхыиз-еиҭазкыпҭхыиз И. Т. Цыгә-ҭҭа, нас урҭ шәкәқәаны иҭазҭаз-еиҭаҭаз А. Ш. Беренҭыи рызбахә сымхәар. Шәҭаҭхәа схы-рхәоит зегы! Здуinei зыҭсаххью – шәыҭсаҭа лашааит! Адунеи иану – аҭсынҭры ду Анцәа ишәәҭәеишьааит! Шәара шәыда исзыргыларымызт ажәәан иаларсу нарҭаа рбаҭа – нарҭаа репос ажәәтомк – нарҭаа рбааш хыҭцәцара – Ахы-ҭсҭа Саҭанеи-Гәашыа лдоуха, аҭсуаа хдоухамч, ха-нарха!..

Алигература

Алиева А. И. Из истории издания адыгского нартского эпоса // Фольклор: Текстологическое изучение эпоса / отв. ред.: В. М. Гацак, А. А. Петросян. М.: Наука, 1971. С. 148–160.

Алиева А. И. Антология эпоса близкородственных народов // Фольклор: Издание эпоса / отв. ред. А. А. Петросян. М.: Наука, 1977. С. 77–103.

Алиева А. И. Двухязычная академическая серия «Эпос народов СССР» // Традиционная культура. М., 2008. № 3. С. 41–62; № 4. С. 51–64.

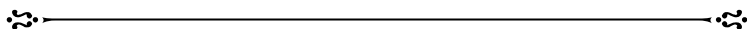
Алиева А. И. Издание национальных версий нартского эпоса в двухязычной академической серии «Эпос народов Европы и Азии» // Нартоведение в XXI веке: Современные парадигмы и интерпретации (Сборник научных трудов) / отв. ред. З. В. Канукова. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2012. С. 6–20.

Гацак В. М. О путях добирания текстовых сущностей в новых томах сибирско-дальневосточной серии памятников фольклора // Фольклор и литература Сибири: Памяти Александра Бадмаевича Соктоева / отв. ред. Е. К. Ромодановская. Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2001. С. 117–126.

Далгат У. Б. Вопросы научного анализа и критической оценки эпических текстов в эдиционной работе // Фольклор: Издание эпоса / отв. ред. А. А. Петросян. М.: Наука, 1977. С. 35–64.

Нарт Сасыкәеи ҭшьынщажәи зежәфык иара иашыцәеи: Аҭсуа жәлар репос / еиқәдыршәеит: Ш. Д. Инал-ипа, К. С. Шыакрыл, Б. У. Шынкәба; аҭхәажәа иоит Ш. Д. Инал-ипа; аред. Б. У. Шынкәба. Аҭәа: Аҭхәынҭ-шәкәҭыжьырта, 1962. 366 д.

Приключения Нарта Сасыквы и его девяноста девяти братьев: Абхазский народный эпос / подгот. текста Ш. Д. Инал-ипа, К. С. Шакрыла, Б. В. Шинкубы; вступ. ст. Ш. Д. Инал-ипа; пер. с абх. Г. Д. Гулиа (проза), С. И. Липкина (стихи). М.: Гослитиздат, 1962. 287 с.

Александр Пушкин

* * *

О, мап, о, мап, исхәарц сашьтам
Бзиа бызбоит хәа, уи аамта цеит.
Бгәыкра сцәызхьеит, уи ала сәашьам,
Гызмал ғаччоушәа исыпхьазеит.

Са сгәы итыхо гәалашәароуп,
Ғамшқәа ссирын зны ихааза.
Ғынч исабхәон: – Сгәағы унхароуп,
Ғгәырғьа ашарахь инагза!

Дунеи бзиахә ғагәқәа анеидыз,
Иахтәыз Ғьахшьон зынзас!
Имеитәсуа, о, дунеитәыс
ИҒам, усоуп иара атас!

Быбла ахьысма жәәантә инталаз,
Аетә кыдшәеит ижжаза.
Икачцеит, ицәеит, уи ауп иазалаз
Еилгоу атых, икказа!

Ғара ҳаизгәыкра, иназамыз,
Етәатасгьы зны ипҒауан.
Аха икыдшәеит! О, сағамыз,
Са сгәыкра ыцәеит, бымгәырған!

Расул Гамзатов

АПКАҚӘА

Сгәы иснағалоит ус зны-зынла асолдағәа,
Аибашьрантә ихнымхәыз еибганы,
Ишьаартәыроу иаламлеит адәаза,
ИпҒсаатә шкәакәан инеиуазшәа ипҒырны.

Ускан инаркны ипҒыруеит иахьанзағь,
Хыхьынтәи иҳақәдыргоит рыбжьқәа,

Уи акәһап, нас, урт рыцәарақәа хбандаз хәа,
Лассы-ласс хара ажәәанахь хзыгышуа.

Ицоит, ицоит хыхь апкақәа еишьтала,
Мраташәара иалазуеит дара,
Урт реишьтагылаҕе иҕахуп еимҕыарак,
Сара сакәһап иагу ацәахәа...

Иааип, нас, ацыхәтәантәи са сымшгы,
Схылап ажәәан агька еигьш спыруа,
Псаатәцас ажәәан ацантәи есымша,
Адгылаҕе инсыжыыз рызғытуа.

Сгәы иснәталоит ус зны-зынла асолдацәа,
Аибашьрантә ихнымхәыз еибганы,
Ишьаартәыроу иаламлеит адәаза,
Игьсаатә шкәакәан инеиуеит игьырны.

Анна Ахматова

АМЗА ҘАЖӘИАК. АЦХ. АШӘАХЬА...

Амза Ҙажәиак. Ацх. Ашәахья.
Ахтнықалақь ацәара убартуоп уаха.
Дарбан ус змамыз, дарбан зегь зжъаз,
Адунеиаҕе абзиабара ыҕоушәа зхәаз.

Иацәаашьян, мамзаргы агәҕыҕра иаган,
Инхоит ус абзиабара шыҕоу агәра рган.
Аикәшәара иашьтоуп, аигьыртра иацәшәоит,
Абзиабара ашәақәа цәырган ирхәоит.

Аха амаза ззаатыз ыҕоуп цьоукы,
Уахынла атынчра гьхьоит дара рҕы,
Уи атынчра сахтыгәлан машәыршәа, уажәшьта
Сызлымго ачымазара сымоуп сара.

* * *

Ахахә шкәакәеип̄ш цаҕа аҕеиц̄ь ду аҕан,
Иҕаршәуп сгәы имызуа гәалашәарак,
Уи исзышьтымхуа еидараны са сацоуп,
Зны игәырҕароуп, зны ихьаауп са сзыркараз.

Ус сгәэхәуеит, ааигәа сыблақәа ирхып̄шыло
Имбарцгьы, зынза игәаимҕарцгьы залшом,
Дархәыцроуп уи, ма илахь еиқәнаҕароуп,
Иазызырәуа сгәырәажәабжь агәра игароуп.

Са издыруеит, анцәахәқәа ауаа ҳашхатәран
Иҕартон, маҕарҕас, ирымымхкәа рыхдырра,
Сынхаларцаз алахьеиқәра ахратәраҕ,
Са сгәалашәарахь уиагоуп, иудыруаз.

* * *

Афы уашьны уаныҕоу сеигәырҕьоит, –
Иухәо уажәақәа цаҕа рымазам.
Заа ҕагалан аан ихәихырхәон, –
Абираҕ әежьқәа дырәегь иаҕшәымахын.

Хәыцьаҕь ҳара еижьагоу тәылак ахь
Хәнаган, рацәа ҳахьхәит уажәшьта.
Аха избан, ас ҳзыччо акалашәа,
Хаара зҕамыз аччап̄шь ханахан?

Иахҕахын хгәы ҳзырхьуа хьаацәҕьак,
Хәшьтамызт насып̄ гәырәадак...
Ах, дынсыжьзом сәыза изаацәан,
Сәыза исзааигәоу, сгәы иаду!

* * *

Излаулшои ухыңшылар Нева?
Ацхақәа урықәс узлацои?..
Алеихьеиқә сыхьзуп сара,
Снаухыңшижьҕеи сшыҕоу умбои.
Аҕсра еиқәатцәа амцәыжәәа ҕаруп,
Азбарамш ааиуеит лассы,
Амцақәа шәаңшьқәан еиқәуп,
Урт ашәтқәа реип̄ш ишәтуеит асаҕы.

АМУЗА ЛАХЬ

Муза – сахәшьа дысҕаҕшит сара зны,
Лылаҕш лашан уи, илашацқан.
Ахтәы мацәаз сымылхит нас уи аены,
Исымаз са сааҕын иамтан.

Муза! Иббома насыҕ рymoуп зеггы –
Атыҕхацәа, ахәсақәа, иеибоу...
Еиҕуп сҕахар сара абрака уеизгы,
Сҕакушәа сыказар аиха.

Издыруеит: саҕшуашәа иҕысхлап саргы
Ашәтқәа, адәыкрын хышәтқәа, иҕшқоу.
Ирнырроуп абри адгылаҕ иҕоу зеггы,
Абзиабара ахәаа цәҕа рнырроуп.

Ахышәаҕ шаанза избыллоит ацәашы,
Азәгы сизгәыкуам сара уаха.
Аха истәхзам, уахауама, истәхы,
Са сҕыҕан ҕазә лыгәызра гәнахауп.

Уатцәытәҕы асаркәкәа исҕаччо ирхәап:
«Былаҕш шлашацқам бызгәамтеит».
«Лара мыжда исцәылымгеи», – аҕак са иҕасцап,
Уи Анцәа иситаз ахамта.

* * *

Амәа дуқәа, иҕынчу амәақәа,
Ашьаҕақәа иҕынчу рыла...
Сыҕсы ахахә еиҕш азы иамоушәа,
Ацәкәырпқәа гьежьюан ихылан...

Азы цаулоуп уа, азы еиқәараза
Изаакәрылаз уа, хыхь ҕеишьа амазам.
Бзанцы итәахуп сыҕсы, уи сгәатца иамадоуп,
Убрантә сыҕсы тгәтәуп, аҕгара сараза.

* * *

Сааит сара арахь, ус сымазам,
Сгәы ахьҕыҕуа зегь акоуп.
Азлагара ицәоу аҕшәымахан,
Ахәаҕ икәгылоу иароуп.

Ашырзыцә ифаз иахагьежьюа,
Цшьяала шьхыц затцәык гьыруеит,
Азмышь ахықәан зызлан лықәфьытуа,
Дшыгьсхьюу сзымдыркәа схынхәуеит.

Ихнафьеит ашәакәа хыланы,
Азмышь цаула, изыгхаз,
Ицырцыруан амза гыланы,
Блазатцәыла азы иҕагьшуаз.

Избоит уажә сара зегь фьыцбарах,
Игьшуп агьслышқәа цәаакза,
Сгьынтца иҕасуеит урт рыфьы цьбара,
Сыдгьылхарц сгәахәоит уажә еиҕа.

Владимир Леонов

* * *

Сара сзы – ашәақәа, ашәақәа, ашәақәа...
Сара сзы – ашьхақәа, ашьхақәа, ашьхақәа...
Сара сзы – архақәа, архақәа, архақәа...
ҕәбинатәи акаршәрақәа.

Сара аҕауа, аҕауа цқьа сахәоит,
Атыць атцаф ссахьа сыгьшаахуеит,
Амра ахәагьшра иаафьымтцакәа згәахәо,
Азарақьашәт сахьынагьшуа избахуеит.

Са сзы – ахәылгьаз, ахәылгьаз, ахәылгьаз,
Изхагьхо амза хафьы лаша.
Маза аиниара, аиниара, аиниара
Агьслыш гьшза амцан ианцәылашо.

Хкәарацца ацәажәабжь иныцакны,
Ацәқәырпәа сса шәахны ихылахуеит.
Алашьцара реагьылакны,
Ишкәакәаза ишәны афьынкәа гылахуп.

Са сзы цәымзак, цәымзак имыцәазо,
Акәацаб ләа сыбла ихылахуеит,
Сангьы, сан, сан, сгәы иҕнымтцәазо,
Лыцкәын хәыц сакәны слыдгылахуп.

Сангы хафатә лырхион
 дахагыежьюа амца,
Абартцаҕ икәтәаз хлаггы
 изалцуамызт ацәа,
Атзамци анцәа исахьякәеи ирықәхәмаруан
 амра шәахәа амцабз,
Ауада зегь аарлашан,
 интәхәмарны сыкәа инкацәоит.

Анкья ус иқан. Ус иказма здыруада анкья?
Апъхын аееиужьны кәбинатәи
 адәкаршәрақәа ирықәын.
Амра шәахәала еилаарцыруан,
 ажәәан ду иамкуа,
Иаалыркьан убарт зеггы пъхызла
 срыниарц сара исықәын.

Марина Цветаева

* * *

Издыруеит, сыпъсуеит шарпъазы! Аха, ианбыкәу, ианба?
Иарбан шәапъшьу сызтәхо, сара сакәым изызбаша!
Ах, икалондаз убас, икалонда, икала,
Ашьыжь шәапъшь, ахәылпъ шәапъшь –
Рыџбагы ракәхар сыпъсы зыцтәшәаша.

Скәашошәа адгьыл зегь сықәсит! – Сара ажәәан апъха!
Нас ашәт-гәилқәа ирзымкуа снапқәа, – аха усгы ак мырџашья.
Издыруеит, сыпъсуеит шәапъшьк азы! – Ишьхауарбоушәа цхык,
Хыхь анцәа ду ишазом са сыпъсаатә пъсы азықәан.

Пшьаала напыла инаскьяго игәйдкылам ацъар,
Жәәан ахь сеихап са ҕазнык, ацыхәтәантәи
 агәырғажәа азықәан.
Ашәапъшь зныктәи аймкьара, знык – аччапъшь
 аймкьара айпъш...
– Са сышпоету сынхоит сыпъсацамта азықәангь.

«АЗМЫЦӘАРА» АЦИКЛ АКЫНТӘ

Бзиа избоит анапқәа
Ргәызра, нас еиҫа
Ахьзқәа рхәара,
Ашәқәа аартны
Икьақьаза – аҫх агәҫа!

Схы еимлагәа
Азызырәра, сеидру, ҫара
Ихьанҫоу ашьапышьтыбжь
Шыласуа,
Сеидру, ҫара агьша анасуа,
Ицәо, измыцәо
Абна шыҫысуа.

Ах, аҫх!
ҫара ицоит азыхьқәа ыҫхәраа,
Ацәа сагоит – сыцәоушәа, сыцәамшәа.
Аҫх аҫ ҫара ауаҫы дзаакәрылан,
Аҫахь дагоит.

«АНАСКЬАГАРА» АЦИКЛ АКЫНТӘ

Ускан, сыхаара сашьа,
Данраҫ инеиуаз еишьҫарххы,
(Анапкьарақәа рхыҫша),
Алағырзқәа бла еиханы.

Сҫыза сыхаара аены,
Ахықә аҫыхәтәантәи анынижь,
(Маза ақәҫсычхара: ахынхәы),
Анапкьарақәа нап еиханы.

Ицазшәа иушьҫалан снапқәа,
Сқьышәқәа урнықәырц рҫахны,
Ирцәызуан ажәақәа рыбжьы,
Рнацәкьара рцәызуан рнапқәа.

Сысас сыхаара данааз...
– Анцәа уҳахәаҫши хара! –

Алабжышқәа бла еиҳахаз
Ауааи аетцәақәеи ирыҕшәаз –
Атлантидатәи...

* * *

Унеиуеит зынзаск сара усеипҕшны,
Улапҕш ааныжбуа цака.
Са сыхгы ласыркәуан уара уеипҕштцәкы,
Уаатгылар стахузеи шака!

Алашьцара уалпҕшны иумбаргы,
Уапҕхы афыра иану,
Икалоит шака сыхцуа упҕхызаргы,
Маринаг са шсакәу изахьзу.

Ара нышәынтроуп хәа умхәыцын,
Умшәан, сара сгылан саазом,
Схата бзиа избон мыцхәыццәкыан,
Сыччар, иансархәоз иаузом.

Сшьагы сеимнадон сдақәа ирталан,
Сыхцә цырақәа акакала ихәуан,
Саргы зны абра сыкан, сымқалаф,
Мацзак уаатгыларгь ауан.

Цла махәтак пҕцәа ухазыхәан,
Утахызар амаахырқәагы ҕых,
Анышәынтра акынтәи ацыцындра
Ахаара гәатан иҕых.

Умгылан, ухы укәае, утынчза,
Ухы укәыжь умгылан абра,
Иласны усызхәыц сара стынчхарц,
Иласны сухаштырц сара.

Амра шәахәа укәычца угылоуп,
Иааукәыршан ахьтә саба капҕсоуп,
Усцәымшәан, сара, адгыл иагәылоу,
Сыбжы ыцыфны уахьынтә ианго.

Андреи Вознесенски

АСАГА

Бара ашыыжь шараз сбырҕыхоит,
Шьяпеимаада снаскьябгарцаз бдәылтцуеит,
Бара сара ахаан сыбхаштуам,
Бара сара ахаан сыббашам.

Ахьта былалар сшәоит, са быпъхьакуа,
Сгәы инаснаҕоит: «О, анцәа дузза!
Сара дунеихаан бысхаштуам,
Сара дунеихаан бызбашам».

Ацәкәырпъа ссақәа зху уи азкырта,
Уи Аҕбаҕатцартәи Абиржеи, –
Сара шьта ахаан исхаштуам,
Сара шьта ахаан избашам.

Ишанхазшәа, апъша хьшәашәа иартцәыуаз,
Гәыҕра зхымыз урт быбла еикәарақәа...
Ахынхәра – бзиарак иазхәашам,
Сара бара ахаан бызбашам.

Абри адгылахь нас ҳа ххынхәыргыы,
Дәәазныкгыы, Гафиз ду ишихәашьоу,
Барей сарей усқангь ҳаиниашам,
Сара шьта ахаан бызбашам.

Зынза имацзан усқан, аишаз,
Алибамкаара иказ ҳабжьара.
Иахпъеипъшыз ааста уи шбашаз,
Иахьахзымдыруаз шакәыз иаххараз...

Харт зыпъс тоуи – аҕацәыра зыпъс тами
Алибамкаара ҳабжьымцуа иҳабжьами.

Баша инхап цъара аҳаракыраҕ
Q-цәахәак, идәылпърааз арантәи:
«Сара бара ахаан бысхаштуам,
Сара бара ахаан бызбашам».

БЫЦӘЙМЗЫН

Бысцәймзын ахаан бара,
Саатыбжак хәагь бысцәймзын цъара,
Зықнашықәса рнаџс бхынхәыр,
Бцәашыы аркуп иххаза.
Назаза хәа сныжъны бымцан,
Машәыршақә, ма быццакцәан...
Зегъы сынрыжъыргъы
Бара сныжъны бымцан,
Азәгъы биеипъшмыз,
Даеакала ба бшаз.
Бысцәймзырц!
Сихәоит Хазшаз!
Ипъыруеит хә хазтоу
Аҳаирплан,
Барей сарей ххала
Хазтоу,
Ипъыруеит, ипъыруеит,
Ипъыруеит.
Маҕак хакәыршан,
Хәазхәаз маҕак,
Хәа хпъыруеит
Уахь, иахыҕкам аамтақ.
Сыжәџа бхы қәцаны
Быцәоуп бара,
Мацк иалыпъхоит
Амра ашәахәа
Бнапсаргәыта,
Уи амцеипъш ипъхоуп.
Назаза сааныжъны бымцан,
Машәыршақә, ма быццакцәан...
Адунеиаеҕ зықь цәймза аркуп,
Зықь рахынтә
Цәашыык са истәхуп.
Уи иарку ацәашыы
Ба бцәашьоуп.
Иахцәумырзын Ацқъара, Анцәа!
Царта змам аҕны хнеиргъы ихьча!
Иамукәа сыззаргь схәта,
Бара бызыр зузом, ихәта!

МИКЕЛАНЦЪЕЛО ИМАТАНЕИРА

О, Анцәа, сара Уара умахәта сакәымзи,
Сызрутеи усмеигзакәа, ауаа?
О, Анцәа, цәгъарас иузыкастеи?
Иузыкасымтац арбан Уара?

ҢАГАЛАН

Адәхьампшкәа рҕы апышәарччара еипшшәа акы,
Зыгмацәазк азна атытындра кәшәаны,

Инхеит адәаҕы ирхаштын ахала,
Абзиараз хәа хәхәан иахпыртцит тагалан.

Цьара ицеит шьоуки инытарс абаха,
Инхеит ашьапы ибахауаз... уаха?

Ацәеижьгы, ашьшьыхәа уигь ииасзар акәхап,
Апышәарччара ашка адәхьампшкәарҕе илакәхаз.

АЛАШАРА

Иҕалоит умизаргы упоетны,
Аха иузычхашам уара,
Иуахар ишыцәаауа ашәахәац хәыц,
Аәнашә иавтаһаз цьара.

Андреи Дементиев

АИЛАШӘШӘРА

Хнаидтәалап ус ҕымт,
Хәибамбеижьтеи акраатцуеит.
Аилашәшәра иалаган,
Иссирха иахзаатуеит
Иаххаштыз зеггы-зеггы,
Иахгәалашәарц иахтаһым,
Инымцәо ба бгәалақәа,
Са сызатцәра, ахьтаха.
Хнеидтәалап ус ҕымт,

Ҳаибамбеижътеи акраатцуеит.
Сара сыҗсы –
Уаф дзыфнаршәым ауадазатә,
Ба былаҗш зыфнам,
Иахьымго ахәычыччабжъқәа.
Шәҗәыла итәу
Ауафызатә инхарта,
Ажәақәа имыцхәхаз –
Шьта исымам урт ргарта.
Барей сарей ҳажәақәа,
Икаҗсаз ибығьөежъқәаны,
Барей сарей ҳалабжыш,
Икатәаз иқәа хымкәаны,
Псҗазаарак иагханы,
Инеиуаз иахьымзакәа.
Бымтәыуан,
Еиҗылароуп.
Иахьа иҳамоу,
Еиҗыртразам,
Ҳқәыпшра азиас,
Макьана цҗа зхыршәлазам,
Ихынхәызшәа еиҗах,
Ҳабзиабара ҳафазоит.
Сзыфназ ауаҗах –
Сызатәра гәафаза,
Сныфныҗызшәа ғыц,
Аҗсҗазаара сналазфоит.
Ҳнеидтәалап ус ғымт,
Ҳаибамбеижътеи краатцуеит,
Аилышәшәра иалаган,
җҗык ссирха иахзаатуеит.

Владимир Маиакowski

ИШӘАҲАУАМА!

Ишәаҳауама! –
Аетәақәа жжаза
иадыркуазар,
Нас урт аетәақәа зҗаху
җьара азә дыҗоуп?
Нас урт ыҗазарц
зҗахыҗәҗьоу азә дыҗоуп?

Нас азэы изы
урт икыдчаблоу хыхьза
абырлашқәа рыхьзуп.
Еилафынтуа
аенышыбжьон саба,
аурт еипш ианасуа,
азэы иеыхәжәаны,
далтцәраа, мчыла
анцәа ишќа
дымфасуеит,
дагхар хәа дшәахуеит,
дцәыуоит,
адашқәа зныпќкала
иќоу анцәа
инапы дагәзыхуеит,
хымґада, аецәа
ыќазарц дихәоит! –
Ецәадара уаха ишизхымго хәа
дқәыхуеит!
Нас дшәазызо
днеиааиуеит,
Аха дтынчза,
шәазызарак инмырґшзо,
«Нас уара
узыцәшәо шыта акгы ыќам», –
хәа заихәо азә иааигәа
дыќоуп.
Ишәахауама!
Аецәақәа жжаза иадыркуазар,
нас уи зтаху цъара
азә дыќоуп.
Нас есыхәылбыґеґа,
ыхыхьза,
Ғафнхыбқәа инархыкны,
ецәак иадамхарґь
ижжаза иакуазар,
Нас уи зтахытцәќоу азә дыќоуп?!

Георги Иванов

УБРИ ЗАЦӘЫК

Убри зацәык – иааџуа ашәа хаак абжбы,
Убри зацәык – ашьтыбжь изхытцуа зыҕсы,
Цәашыы зацәык, иблыццхьаза зыбла таауа,
Убри зацәык - зыскрипка зымпытцкьар иҕеуа..

Зашәа зыцәкахан лашьцарак иагаз,
Уи инашьтархх ишнеиуаз аскрипка иҕсхьаз...
Азәгы инапатака иҕам уажәшьта,
Зкьынтә ихьантоуп, егьласкәантроуп иара.

Зкьынтәгы ихаауп, игәыҕкаагоуп еиҕа,
Ажәџанаҕ зкьыетцәа кәеицеиуа ианбылуа.
Зкьылабжыш аблақәа ирхытцны ишкатәаз,
Абжыныџра нашана уи зкьынтә ишахәаз...

Асаркьа дара-дара еиныччалоит.

I

Асаркьақәа дара-дара еиҕацшуеит,
Асаркьақәа дара-дара еиныччалоит.
Асахьақәа еицакны иаадырцшуеит,
Реицакра наунагза ирынхалоит.

Ацәгьара узаиааишам хәа сызхәом,
Аха аҕахара шузахмырҕо здыруеит.
Сыццышәыштәыиз амузыка агәра згом,
Аха аццышә шыстынхогы здыруеит.

II

Иҳалахәмаруеит хлахьынтә – уи ауп,
Хахшыџи ххәыцрақәеи – хара хәмаргас хрымоуп,
Ацәгьеи абзиеи рышьхәақәа еивцоуп,
Урт рыхәмарра хәпсҕазаараҕе иапшәымоуп.

Са исархәоит – уара ахәмарраҕе уаиааит,
Аха зегь акоюп – уажәшьта сара сыхәмарзом,
Иаххәап, поетцас сара аҕсра саиааит,
Аха уаџсҕас, анышә ауп са сызмардо.

Мухаддин Бемурзов

АЗЫН, АПЪХЫН, ААПЪЫН, ҒАГАЛАН

Азын, апъхын, аапъын, ғагалан –
Абас инеиуеит ашықәсқәа неишьталан.
Шьоук ргәыбылра, рыбзиабара ҳацуп,
Шьоук ргәырџа, рыгәхьяагара ҳгәы итазуп.

Иаххаҳгахьюу зегь – гәырғьареи лабжыши,
Ғазхьымхәыц ҳагәнаҳаи,
Агәағ уаџ ианаҳмыжьуеи,
Апъстазаара алу иалагарц иазныжьуп.

Ғзыргәаҕуа ахьяа, иаашаанза ҳгәы итыхо,
Уи гәаамыгзакәа аамта цоит иныхуа
Ға ҳамшқәа акакала, иаҳмырбазакәа ихамхуа,
Ақәыпъшра иато, наҕ инаскьоит ихьампъшуа.
Ақәыпъшра хцәеиқәатцәа, макьяна шлацк зларшәым,
Агәырғьара касы шкәакәан иахаршәыз.

О, аамта, убзиабара мҕыцәааит
Иқәыпъшу рзы, уи зхычәан ирызлеиааит!
Апъстазаара дара рзы ҕыц иҕыхааит!
Урт рымџа зырлашо мраны ишеишеиааит!

* * *

Ацәылашамтаз асаби иеипъш амш ииуа,
Дгьыли жәџани игаратца ирыжьжьахуеит.
Цәыкәбар пьымтәан адгьыл зегь шауа,
Аиҕәпъарақәа азиасқәа ртычәахуеит.

Етәа зтцаршәым ажәџангьы затәуп,
Шарпъаз шәапъшьгьы ажәџан атца ашәуеит.
Апъстхәа шкәакәа жакьан иаҕачуп,
Абна ҕацәтцас азиасаҕ азы ажәуеит.

АЗЫН БАХЧА

Уахынла сбахча итдалеит аурт,
Атла рымахә анацәкьарақәа гытцәтцәо.
Сбахча рыцха, агәыткьа иаго,
Схышәқәа ирысуан: «Икәумтдан сыпсыртә».

Аха ианша, Азаахра ду амш,
Хбахча шеикәхаз гәанәтеит еиҫа,
Убри аиқәхара еигәыргъан апша,
Хцәатдла афычеит, акасы шкәакәа ахатә.

АН ЛЫБЗИАБАРА

Сыцкәын хәыч, сымыш, сгәыгырта,
Еснагь уқәыпшыз, ишәтуа ацатдлеипш уара.
О, Анцәа ду, са сахәазом еихау, –
Убри сыцатдла хәыч акгы амыхәаит, иуахау!
Уаф изымычхауагь сычхауеит уа узы,
Кыр ухьшазар са исыхәаит – схәыцы!
Ихырцәаргы сызнапык нәакны,
Егы снапала усгәыдсыхәхәалоит ургәғәаны.

Еит. Гәында Кәыцниапха

ЕДГЫ ЗЫБА

Ажәеинраалақәә

АҒАЦӘҚӘА

Иџуа инеиуеит икалакалаза,
Ааңын-бна илыкъкъан дара.
Ртәыџа хахақәә шшәырза,
Аңша рыбжьышәышәуа.
Сгәы кәцә.
Цхьарца-бжьыушәә исыгәныџуеит,
Мџа еилымхкәә итрыс иахьцә.
О, шьамхы-цар шәарт аҒацәқәә.
Шәыжәла сеиуаз, нас сарггы.
Азыхь, изџынџыу абахә ақәцәә,
ШәныҒыңыңылт уа шәләкәыңгы.
Сарггы слакәит, уа сшьамхы арсуп,
Уаңсцәык ауп итысгаз, иказказуеит,
АшьхарҒә иаңшәымоу Ғацәқәәоуп,
Сара ссасызарггы кәлоит,
Ихьыңшымыкәә
Хазы рәалкъан,
Ацыңхь ыцрыддуа ршьапы,
Ицоит акәәңаңаңа иазңаңан,
Лбаа сааныжь са зымџакы.
Сзатәны сгылоуп. Сгәы ахәашьыра
ИазыхәәҒуам амра хаа шьыжьыгы.
Са сышьхаруоуп! Шәшьә шәышәшьыра
Сатәуп аҒацәқәә сарггы.
Шәышкә сматанеиуа сшәыхәоит
Сыда, сныжь шәымцан цьарггы.

ШӘАНБАХЫНХӘУА АҢСААТӘҚӘА

Омар Бейгәәә иахь

Рышьтахькә ишыхынхәуа аңкақәә,
Акырынтә еиңархәахьеит, еилкаауп.
Дырџегь гәҒыгьреи гәырџеи-гәәлеи
Сгәатца змыргьәо ракәны иңшьаауп.

Шэарт шэанбахынхэуа, аңсаатэкэа,
Шэарт шэанбахынхэуа, шэанба?
Уи, ихьшэоу аапынранза ицарцу?
Ма хайкэыган ус ханхарцу?
Сгэатца мцаны иңоуп исыгэтыхоу,
Аргама исныңшуеит иззазом.

Иззазом, иналаршэ-фаларшэ,
Сышцэыуа ахэхэыхэа еимаңа,
Шэа шэңэит-ңэитыбжь жэфан ңаулахьтэ
Ианысныоуа сеимдауа.

Шэарт шэанбахынхэуа, аңсаатэкэа,
Сгэы шэыхьцэыуоит шэахьцауа.
Шэанбархыло, исашэхэа имзакэа,
Шэкаршэреи шэфаоеи ишэзыңшуа?

Агэра сызгом, иңоуп хэа
Шэтэыла еиңш иңшзоу ак ңыара,
Иказазаргы, уи гэакьюуп хэа
Исызшыазом! Итэымуп иара!

Хэа иахтэым,
Уи адггыл хэцэтэымуп...
Иахзеиңшу –
Ңсадггылк ауп хара!

* * *

Сабитдас снапы санкны снаргон,
Москва амфадуаф сымфахымкьарц.
Уа избарызшэа сыгэггы иснаңон
Ахаскын уархалаф ихэуа амархэац.

Анцэа хазшаз, избан? Исахэа,
Сара схэыцракэа еилаңа,
Москва азиас сзаахықэгыла
Аблаиатцэа Ритца аңа.

Еихау хамта са сзы иабаказ
Аңаа-махэ ырыччо ашэхэа.
Уа еиңэыншэыла ажь икнахаз,
Ирхэо ашыыңцэракэа азахэа.

Абар, уажэы сашыцылеит, искэашьхеит,
Ауаа рхаухаубжыы ахгара.
Амѡа ду сануп, слаѡеиуеит,
Ёы-ццышэк сазгэышыа абара.

Аха избо, испыло машыынакэоуп,
Ицоит икэхысаа, ицоит хара,
Ацырлыхкэа, аеыццышэкэа,
Ахаангы ирыкэымшэо нтэара.

Цхыбжьон, асофае сымацара
Сгылан сыпшуп сеикэышышыы.
Сгэы икэыѡеит сакэго схэыцра,
Игэытшыааган мархэацк абжыы.

* * *

Сышьхарыуоуп, дад, сара,
Аха ақалакыае ауп сахыз,
Сышиз еипштэкыа убра,
Иххаза алашара иакыз,

Ицъашьо, ицарыхэтэаза сыбжыы
Нтцаны, акихэа, исыргеит.
Ашамта дагэаз уа шыжыы,
Шьхеи цслахэи рэгыы иназеит.

Ауаажэла зну амѡаду
Сануп, ацша саңыл сахьцо.
Иаасыкэыршан избоит сыззыгэдуу,
Сылацш рцэымзо, ирхыыгзо.

Махэтеи хаскыыни срызгэыкны,
Аѡны еихагылакэа рыгэта
Са схатцахеит, исызханы,
Нцэахэыс ишысшьоз сара аеқэа.

Сынхоит, ицоит ацстазаара,
Са сахашшаауам сразкы.
Ақалакыуаѡ, сыбзазара
Иамадоуп, ақалакы аразкы.

Аха сгәы иабоит, инеиужьзан,
Ауаа рыжәпара ааимҕыаны.
Ақалақь-мәә инаныс ишьтхысзан,
Испыларашәә ҕацәк ара ибжьҕыаны.

АРҢ АХЫМШК...

АрҢ ахымшк пшшәәхә кәашла инхыҗын,
Арпилтәи амахәҗа-кәата инықәҗ,
Иҗьашьахәу лашара ссирха инцәырҗын,
Апҕа мҗәыжәә иама инхыҗт.

Жәәангы иәалалт саргы схаууала
Хыхь сыәхалейт, җбаа-җбаа сҗыруа.
Сагьцәажәәуан нашана бызшәала,
Рыжәтә җбарала сәышыуа.

АрҢ ахымш, аҗыс-пшқа иатцәә еипшха,
Ишызбоз иныҗаз иҗейт, иласит.
Сымш еиқәә – сразҕы адырга,
Сыбзиабара баҗча еипш иҗанасит.

Саахәыҗт, снәшьтаххып уи адәыҗба,
Аха сыәныҗҕа сҗәеицәыпсүә сшыпшыз,
Ләхьейқәра ршәәабжьны аперрон инықәәвит,
Икәашза арҢ ахымшк снәзхьыпшыз.

БАРА БЫДА

Бара быда сыҕам, сыҕа,
Са сыбжьазуп ибыхҕыаны,
Аҗсра иәәуп сара сыпҕа,
Ғәырәеи гәҕыҗреи ирыткәаны.

Баша псакәат қәәцәк сырғылон,
Хаҗала абзиабара иазкны.
Сажьжьон сыгәгы, сааннакылон,
Иаасыртуан асақь гәашә уи аәны.

Бара быда саным, сыҕам,
Быда иарбан са сзыпсә?..

Зтаарашәк сзааиуеит бара ибхырҕыан
Лабжыш-ччапшыла еилаҕсо.

Мап, са сдәыуеит акыжыҕаа,
Санатҕаа бгәыбылра, сеилшыаа,
Сыблагы сдәахуам сыпхашыаны хәа,
Наунаҕза сгәы анбыркаа.

Бара быда адунеи саным, сыҕам,
Исзымдыра сзеиуоу сзакәу...
Апҕа еикәатдәа иаапса-икара
Иааины иныкәтәоит сара сгәы.

Зынҕы истаххоит сәатҕыан, сыҕуа,
Сахьзарц уи адәыҕба ду бызго,
Сыбжа астарҕы, схи-сгәы иаҕәыхуа,
Быда изалшом схи агәра зго.

...Аҕәатәи ацых, амтәыжәәа еитцыхуа,
Аҕсабара инахатәоит,
Ацәашыҕаа ххаза ргәы цых-цыхуа,
Мәадуи қәатцарей ирызцоит.

Бара лапшҕаба бызбатцәкьоу,
Зыда сыҕазам схаҕа.
Ма сцәанырра, сыпхыз балцу,
Бшәалҕа-шәапшыны са сгәаҕа.

Суада изатдәу, сзыҕоноу схала,
Ицап иаалырҕа инеимгәашәшы.
Быгәхәааго сыблаиатдәа, пшыаала,
Зегы тынчхап суадаҕ еикәышышы.

Бара быда, схаҕаҕы сыҕам,
Сықәым, саным ари адунеи...

Еит. Сергеи Агындиа

ДОУХАЛА ИАХЗААИГЭОУ ХАШЬА

Артур Кенчешаов диит 1988 шықасазы Карачы-Черкъестәи ареспублика, Черкъесск ақалақь ағы. Ашколқәра аахыс ажәеинраалақәа ифәуеит. Ифымтақәа рнылахъеит атыңантәи апериодикатә кыыңхьтә тыжымтақәа. Ателехәаңшира «Архыз 24» аканал акны редакторс, ателедырратарақәа рымфәаңафыс аус иуеит. «Стих и Я» захъзу арфәиаратә дырратара давторуп, иагъымфәаңигоит. 2018 шықасазы алитературеи аказареи ркны Карачы-Черкъестәи ареспублика ахада ипремиа даңсахеит. 2020 шықасазы Адунеитә Артистә комитет ахъзала Али Шогъенцыкә имедал ианашьоуп.

Кавказ-НхыӀ иуадафәу асоциал-экономикатә тагылазаашьа, аполитикатә еибарххарақәа, ачеркъесскәа ржәйтә-рфәтә, пхьаӀатәи рӀеиӀш, атынчра, абзиабара, аӀабырг, ауафытәыфса изхәыцра ухәа, абартӀ роуп А. Кенчешаов ипоезиа зызку. Уи драӀӀафәуп ажәеинраалақәа реизгақәа, адокументалтә фильмқәа, режиссиорс дрымоуп асахьаркыратә, асахьаркыра-документалтә фильмқәа.

А. Кенчешаов гәыблыла дыззыкоу Аңсни аңсуааи ирызкны иаӀиӀахъеит акымкәа апоезиатә рфәиамтақәа, уртӀ ирылхны ашәақәа анырӀахъеит. Ихатә акырынтә Аңсны даӀаахъеит, аңсуа аңхьафәа мацымкәа имоуп. Ихы алаирхәуеит есышықәса Аңсны имфәаңысуа Аңсуа-адыга литературатә фестивалӀ «РиӀдатәи арифмақәа». Сынтәатәи тагалан азы, АӀкәа ақалақь ағы имфәаңысраны икоуп А. Кенчешаов ирфәиаратә хәылӀазы.

ХатӀыр зкәу хәӀхьафәа! Уажәы ишәыдаагалоит, аңшәахь еиӀагоу А. Кенчешаов иажәеинраалақәа рыхәтәк. ПхьаӀа шәкәны иӀыӀраны икоуп, уажәнәтә еиқәыришәаны ашәкәтыжьыртә иазырхиоуп. УртӀ равтори, аңшәахь реиӀагафык иахәсабала ари акыӀхьымӀа зыхьз аӀафәуи хәибадыруеиӀжьтәи акыр шықәса иуеит. Аешьара хәбжьоуп, хәтыреиқәӀара хәеилоуп, аибабара бзиа хәмоуп, таацәаныла хәитәнеиааиуеит. Хәшьцәа адыгаа (азыхәқәа) рышкә исымоу агәбылра амца аӀазӀаз Артур иоуп схәоит, ифәнатә хазынафәы хәибабарақәа исзынрыжьыз аңхарра иабзоураны.

А. Кенчешаов иажәеинраалақәа реидкылак аңшәахь аиӀагара сӀахызижьтәи иӀзозеи. Уажәы, анцәа имӀаны, уи ахьсылшаз гәахәараны исымоуп. Избанзар, раӀхьаза иргыланы, Аңснытәи иаӀхьафәа рӀахра анагара уалны схы иавызбон. Насгьы, изеицәахзари, ари апоезиа ссир автор сара дышсашьоу еиӀш, аңсуаа зегьы драшьазарц сӀахуп, уи аешьара иара даӀсоуп, ихы иқәӀангьы инкәигоит.

Мфәмиш, аӀхьафәа шәышкә!

АРТУР КЕНЧЕШАОВ

Ажәеинраалкәә

АҔХЫЗ ЗБЕИТ

Ҕхызла ахысыбжькәә еихсыҕыызшәә збеит,
Аамтагы насҕаччеит ахәыцкәә реипҕш.
Кавказ лаша гәтынчрак аҕаазшәә снарбеит,
Ашацкыра иалҕшны иназыпшит аҕеипҕш.

Сара сгылан аныџбыжькәә сырзызырџуа,
Жәытә еимхәыцкәәк еихасыпсон снапаҕы.
Ашьхақәә ччабжь хаақәәк нархыџуа,
Бызшәә рацәала ашәә еицырхәон ргәаҕы.

Ҕхыз избеит, ажәытә еипҕш таацәаракны,
Ашьхарыуа жәларқәә ргәеисрақәә акхеит.
Ахысбыжькәә цеит аамтақәә инархыкны,
Ашьацра еинылеит, абзарбзан шыҕақәә хеит.

Ғәыҕрала ауарбақәә Кавказ иахыпҕрааит,
Хжәытә бирақкәә еидгылт ишәыршәыруа.
Ақыртқәәи аҕсуааи реимактә иаиааит,
Аингуши ауаҕси еинышәарц еиқәшәуан.

Ашьхарыуаа хәицын. Амш ҕыц хапҕылон.
Ашәахәәц рықәыпҕсон хашьха катцәарақәә.
Хәинызкьоз аҕта хәашькәә харпцџлон,
Акҕы рымчымкәә ирҕынхон ргәыпҕжәарақәә.

Харпҕарцәәи аказакцәәи еицыкәашо иаакәлеит,
Реимак-реиҕак абақаху, икапҕсоуп асаара.
Апҕхыз хазына сыцых-лахынҕа инанылеит,
О, ишҕастахымыз уи ауха аҕыхара сара.

ИШААСОУХӘАРА, АБАС ШҔАХАХЬУАЗ, САШЬА?!

Ишаасоухәара, абас шҔахәхьуаз, сашья,
Аамтақәә реикәшара хқазшья арҕсыҕеуа?!
Инхар сҕахуп хәхьз, ажәытә иалаз хшья,
Азыхәқәә рахәә ҕыццышәра ианыпҕшуа.

Ишаасоухәара, абас шпәахәхьуаз, сашья,
Хбызшәа хазына ахы изамыхәо иҗалартә?!
Җабацәа җышьтала изышьтәз рышьра:
Амци аламысдареи шыхынхәыз хбалартә?!

Сашья, ишаасоухәара, ишпәахәхьуаз абас,
Җапҗстазаара ахықәкы хада харзуа хара –
Җамцахә пшза хзымыхьчауа җапҗсы штаз,
Игароу рзы иахзеикәмырхо ххәыштаара?!

Җайдгылап сашья, апта еикәарақәа хаҗцап,
Хуапақәа нахәкәыршәны мөадула хәиццап.
Аамтақәа хрыбжәкәашо ацхақәа хаҗцап,
Адсра-зра иахыҗаз хәжәлар рныхәәә ххәап.

АЗЫН ХӘЙЛБЫЧЕХА

Атзы җәрачақәа инархыкны
жәѡангәышәпштәы нтаауеит.
Азын хәйлбычеха гәыбзыҗуа
хаикәшәап хәа бызҗәнаҗуеит.

Апҗенцъыр антыц сахьақәак
рыпҗсқәа рхалазаап еиҗа,
Ацааҗ иқәтцәырт беимаақәа,
бықәҗьан бкамхааит, хәҗеиҗа.

Абар адунеи-хаҗы еицакрақәа,
Ашәт пыткәырқәа рхыпшагы,
Апҗынтца хашәшәалақәа ртакқәа,
Апҗынтца итыцуа ашшыбжыгы.

Атцхәеи амшқәеи реимак ббома,
Алашарбага мца еибаркны,
Бнапы ишанпсало агәрабгома
Уажәшьта асцырақәагы акны.

Ипҗхеипҗхеиуа аѡны апҗсшьамтаз,
Атынчрагы алацәа нтаауеит.
Знык хәикәшәара мөасуандаз,
Нас ател бшасуа агәразгауеит.

* * *

Ацъааеи ауахэаеи ахъидгылоу
адгыл афы исызхауан,
Азанбжы инашьтарххны убрака
асаркьалбыжкэагы гон.
Ацшьаџи аимами еидгылан
рыгэшэымшэ еибаххэауан,
Ауаа ақыара иадрьпъхьалон,
ацстазара ацакы еилдыргон.

Агэтынчреи ахатыри
ртыпъ ахьалхыз исызхауан,
Хазхылцызгы шэышыкэсала
уа ифыргъшыган инхауан.
Динхатцарала еилых камцакэа,
аныхэа анрымаз еидныхэалон.
Ѡнаџа цсыцкыак иавсны имцакэа,
хамтала цшзала еибаргэыргъон.

Адинкэеи ажэларкэеи рџоурых
хафсахьа зну адгыл афы исызхауан,
Ашьха катцэаракэа ркынза ишьтыхны
иахьыказ ауаџы игэыхэтэы.
Ихақэитџ имчала, абасшэа еибахьчауа
хатырла хазхылцыз аауан,
Аамџа пшасракэа рпъырхагамхауа
икалааит хабакэа рхэатэы.

* * *

Аба лаша иалашэит апъсрагы абзарагы!
Аамџакэа реикэшара алабеит иара.
Анапы разкэа рыла иалазахуп уажэгы:
хџоурых, хгэымшэаратэ еибашьра.

Агэыџбара псыпъ макахыла ирыхханы,
Хжэйтэ доуха еснагы еипъш иеыжэлоит.
Сыжэлар, сызхылцыз рзы еипъш изахны,
Акэымжэы пшзэ ааганы исшэырџоит.

* * *

Иауазар сгәы тыбымкъан зцаарала!
Зегы-зегь ухаршт хәагы сабымхәан!
Ҙагалан аблақәа сыртапшит хаарала,
Алапыцьқәа хышәашәарак илахәан.

Згәы тынчимхац ақалақь иахыкны
Апстхәақәа кәапза еилагылоуп.
Зхызтәым чандартцлак ахәда шытыхны
Итагәтасуа хәаахәтыртак иадгылоуп.

Ажәа пьжәжәахақәак ааибәххәан,
Ҙымтрак хнагәылашәкәа хцеит.
Нанхәа, ацәа ишалоу аеааилахәан,
Атакси ианапхьоз абжыы азеит.

Иауазар, сгәы тыбымкъан зцаарала!
Ипыбымжәан сымш абыгьқәагы.
Ари тагалан сеитазыпшит хаарала,
Быблақәа сгәаланаршәарц уажәгы!

* * *

Исгәалашәоит: саныхәычыз аахыс кыртхьазаргы,
Ацаа сагәылс, схынхәны афныка санаауаз,
Ахьта рзымычхәкәа снапқәа шәхьазаргы,
Сан лыгәбылреи лыпсыцқәеи ракәын сзырпхәуаз.

Аамта уи адунеи ссир ашәқәа анаркхьазаргы,
Сахьцалакгы схынхәны сан лышка саауеит.
Апстзаарейи ауааи шыта сгәы дырхьшәашәаргы,
Сан, ишылказшьоу еипш сгәы лырпхәуеит.

* * *

Сыдгыл ахьаа ду аналазуа аены,
Ашәартара ахымаара ицарц иандәықәло,
Сыпсадгыл сыпхьоит усқан сызфьтыны:
«Сыпхарра устоит сцей, амәа уанықәло!»

Хьызрацара сышнеиуа алашьцара ансыхьза,
Сызхымпәауа рыцхарак спынгылар,
Сыпсадгыл сахәытхәытуеит абжыы хааза:
«Сымч уцыстоит сцей, уанымгылан!»

Саамта анаасыдгылауа адырра сыртауеит
Сышха ҕәышқәа, исыттархәогы жәбап!
Атцеи лаша – ипсадгғыл агәы иртбаауеит,
Ғыкала идгғыл дшанықәуа шәахап.

Ихацәтәыму анаҕә еиқәатцәақәа ххытцуеит,
Ғама ццышәла сцәаматәақәа анбылуа.
Ускангы сыдгғыл абжы хааза исныџуеит:
«Сгәыҕра устоит сцеи, зыгәразгауа!»

Иаалырҕһан шәазызарак нталаргы сгәы,
Еизызгауеит сымчқәа сыпсыҕера пызҕо.
Апсадгғыл ажәа сныџлоит знык санқәы:
«Еыпныхәа устом псыцқьала исзыҕоу!»

Пҕһаҕа исыхауа сшыаҕа ласқәа спыџлоит,
Стоурых бираҕқәа рыхьз-рыпша счапәуеит.
Убраҕагы сыпсадгғыл абжы схыџлоит:
«Ажәылараҕы агәымшәара устауеит сцеи!».

Абас мацара исныруеит афырхатцара адәаҕы–
Сыпсадгғыл агәы шакәу иеисуа сгәаҕы!

СГӘАХӘАРЕИ АҚӘЕИ

Апша ашытыбжь тахәаеушәа сахауеит,
Ақәа рахәытхәытүеит спенцьырқәа.
Сгәахәара қәаад бҕыыцк иазцауеит,
Схы иаакәыршан ирыстарц апшақәа.

Уи пҕырны аапынра штәк интәашәоит,
Хыла инылашәкәа ицоит азырчра.
Слахьеиқәра сылапшхәаа пнажәоит,
Иахаштзаап сцәахәақәа ргәы артынчра.

Иаһа рыгәрагара сыцәдырзит зегы,
Сыгәбылра амџақәагы сцәызит.
Цьара снанагеит аапынтәи апшагы,
Уада шанак акәакьта аҕы испырцит.

Сзышыцылоу сымш лаша агәеитцыхра
Иақәтәауеит азыршьтрақәа аҕеахәа.

Ари адуней агәымбылцьбара аныхра
Сшафыз, игәымбылцьбарахеит сгәахәа.

Убраҕа сгәахәарахь амѡагы хыстдәеит,
Иаасыртыз сҕенцьыр афьжбжы ала.
Алашьцарей сарей ххала хнеилатдәеит,
Ацалашәыра еилыскаарц уи абзоурала.

Сгәысеанзамкәа шәахәак аацәыртын,
Сҕенцьыр асаркьақәа ирыдчырбалеит.
Саргы сѡатҕьан, адәныҕа сындәылтын,
Сшьара сықәзырҕьаз схы анызбаалеит.

Шьта сгәахәара фьц исгәытцак искуп,
Сара сыла адуней ахақәйтра азаагауа.
Снапқәа акәырша исырҕхарц сҕахуп,
Ашхам мыжда иацәыхьчо, еикәырхауа.

АЖӘЕИ АУСИ

Зажәахәа ала зыхьз ҳаракхаз ауафы,
Атрибуна аршанхашья уақәшәон уара.
«Иажәақәа ҕшзоуп» рхәахьеит азәырфы,
Аха ацәажәаѡ, акгы иацсам угәрагара...

Хатә цьабаала зхыҕша ҳараку даеазәы,
Игәытцәагоу цәажәарала гәнаха умузац.
Аха уаргы акырынтә акалашәа уҕалахьеит,
Ажәала иузбаша афы унапы уҕьахьеит,
Қәдарамзар, ажәа аҕахума хәа умцазазац.

Аҕьстазара хәаакәа ҳазтырхуеит уажәгы
Сыла ифьханцоу ашьха катцәарақәа.
Зажәеи зусқәеи еибакпануа зегьы,
Цабыргны, абарт роуп ахацәа нагақәа.

АДГЬЫЛ ИАЦӘХЬАЦУЕИТ АУАА

Адгьыл иацәхьацуеит ауаа,
Аѡнеихагылақәа шьтырхуеит.
Акатран иалырхуа ауаара
Лаҕьшцашәарала агәра ргахуеит.

Меигзарахда шьала икэабаны,
Рлахьынтца нықәыршәны адәәфы,
Ашҳами арыцқәеи еибарбаны,
Афатә аадрыхуеит аҳауа агәәфы.

Адгьылгы алшарақәа рхаштны,
Цементла рҕеицш дыршьшьоит.
Цәгьа ирбом агьсра хыршәтны
Агьсабара атынхара, аха ргәы ржьоит.

Адгьыл ауп хамчхареи хәгьсычереи,
Хәсеи хлабашьеи згәйтцаку иароуп.
Иахьанзагьы хәазареи хәхьчареи
Зылшаз, иҳазқәагыгьу хәдгьыл ауп.

АМЦА

Хлахьынтцақәа рыла амцақәа еиқәахцоит,
Хәгьсы ахаарақәагьы амца инақәахәгьсоит.
Зганқәа цару атх лашә хгәы интахцоит,
Уи хамцахә арцәоит, амцагьы аагьсоит.

Уара узатцәзам, ус акәзар уеиқәхоит,
Уфызцәа гәрагақәа амца уцеиқәырцоит.
Агьшатлакә агәыжәкрагьы мчыда итахоит,
Шәакзаара ишазымиаиуа ажәа еинышәтцоит.

Азәыкны шәаныкоу шәымцахара лашауеит,
Амца шеиқәырхатәу агьстазара ишәнарцоит.
Шәымафәқәа рҕеитцыхны агьхаррахь игьшуеит,
Ишәхылтцау алашара шәыблафьы илашәтцоит.

Ифәахахаз аетцәақәа жәфәангәы ршәахауеит,
Амцапшьыгьы амзатәымта иацлабуеит уажәы.
Узықәгәыгьша анумоу улахьынтца агәра угауеит,
Угьеигьшгьы уфызцәа рылашарала ишәы.

Амца иақәтца уцәалашәарақәеи угәахәареи,
Уи ала иулшозар уааигәа игылоу рыргьхара.
Алашьцара аматцуфцәа – агагақәа рыкәашареи
Уареи акгьы шышәзеилам дырны уқаз хара.

Уханы аамта апҕстхэа еиқәарақәа еизнагоит,
Хыхьҕа ишьтыпҕрааз ацыпҕхьқәа зытүеит.
Ари атх лашьца адсылараҕы аиааира угоит,
Ауызара ахыыҕам амца ҕыцәаан ицауеит.

Ашықәсқәа ииаҕоит, арахәыцқәа шәшәахәала,
Адуinei ианашәшьала шәылашара ахатаҕы.
Шәгәалашәараҕы назаза рыхьзқәа шәтәахла,
Зымцақәа ҕыцәаахьоу абипҕарақәа зегьы.

АМЕТАМОРФОЗА

Апҕстазаара нтәашьа шақәым агәра згоит,
Апҕсра акәзар, уи алагамта иацу акоуп.
Агагаҕы ххаҕы ацәарақәа еиланагоит.
Аипҕыртра сқьала аҕыжбыжьқәа ххоуп.

Хапҕстазаара зегьы шәымтала еибаркуп,
Хылтшьтрала еибытоу метаморфозоуп.
Амш еицааирала хашықәсқәа хыркуп,
Урт ххәыцрақәаҕы хзызразо апрозоуп.

Цәа змам хамҕаҕы хәмарроуп уажәҕы,
Акҕахартаҕы – аызара шәартак иакароуп.
Апҕыргал алашарбага тнахуеит уеизҕы,
Хылтшьтрала еибарку аметаморфоза иароуп.

АЗАТӘРА ШӘЕАШӘМЫРШЬЦЫЛАН!

Азатәра шәеашәмыршьцылан,
Убриҕы есааира еижьагоуп.
Ипҕсыршьагоу мцык ҕагәылалан,
Апҕенцьыр пҕсы тархагоуп.

Азатәра шәеашәмыршьцылан!
Шәызқәа акьашра анышәхла.
Уахынла абхьызла, хьызхәала
Алахьеиқәраҕы ҕнатүеит: снышәхла!

Ноиабр иабылит уи иаҕынцәаауа,
Пҕсы зхазам абҕыжәмца иақәтаны.

Ипъсыз абзиабара азбахә аарпъшуа,
Апъенцьыр ихыцит цәахәак анцаны.

Азатцәра шәеашәмыршьцылан!
Апъарда еикәара бираккәа кашәыжъ.
Уапъстдәык арфеиара амш иналапъсан,
Ғыц апъстазара пъышәара иахшәыжъ.

Алахъеикәра аҒапъхъа ашә ашәыркы,
Икъақъаза иаашәырты абзиабаразы.
Азатцәра иашьцылам шәаеигзан акы,
Амш Ғыхътааи абгъыжәи рыргәыбзыгрказы.

АСОЛДАТЦӘА РЫҒНЫКА ИХЫНХӘУЕИТ

Асолдатцәа рыҒныка ихынхәуеит,
Рпъенцьыр гәакъа тынч инасаасуеит.
Адыдбжы апъсзышәкәи иацәцауеит,
АҒныка амҒа шыпъшьоу иаанхауеит.

Аидысларақәа атоурых ду иатынхоит,
Амармалташь агәаҒы рхыпъша нхоит.
Зегъы рцасхәа, асолдатцәа еикәхоит,
Атахара ашьтахъгъы аҒныка еихоит.

ААҒЫНТӘИ АҚӘА

АаҒынтәи ақәа гәыграла иартәит
Апрельтәи амш, аҒенцьыр ахышә аҒы.
Амацәыс дақәа алыццо аҒтақәа артит,
Гәахәарала сханартәааит сгәаҒы.

Инымтәо аусқәеи амҒасцәеи сахърылоу,
Ғырхәала амҒа цәахәақәа стдоит.
Азын хъшәашәа акъаҒқәа анысшәыло,
Сылахъеикәра аҒыбақәа рҒы иззоит.

АаҒын лапшыла сырҒашъуа иаауеит,
Ичышәым алапыцькәа рқәарыц қацсаны.
Саргъы аҒныка сгәахәара сзаанагауеит,
Ихынхәыз аҒсаатә мтдәыжәҒала ихъчаны.

ААМҒА АРЫЦҚЫАУЕИТ ХҒЫЗШӘА...

АамҒа арыцқыауеит хҒызшәа,
АдоуҒа арзуеит жәлар рыгәҒаны.
Уара ухы узахамшәалазшәа,
УҒамлеит уи аҒынза уназаны!

Ухы-уҒсы мацаразы унхоит,
Аха иугәаласыршәар сҒахуп:
Ужәлар рҒеира уаҒынхоит,
УарҒы ужәлар рыхыз ухуп!

Уеикәылашәха адунеи уалоуп,
Зыхә ушьо убазом ишыҒеу.
АҒсадҒыл аҒаҒхья иуду уалуп
Схы наҒәызгап хәа узҒеу.

ПҒхьяҒа еҒараантә иааурҒшып,
УҒақҒхықәра заҒароу.
Жәлар рҒәеизхара амш ааҒшып,
Уа уахбап уоуразоуроу.

АЖӘА

Ажәа амч ду амоуп,
АлшараҒы амоуп иара,
Еибаркызароуп доуҒала,
БзанҒы иақәым тахара.

Ахызатә ааста иласуп,
Аса аҒы аиҒа иҒцышәуп.
Изылсхьоу агәқәа хазуп,
Уи – ишакәым изрыжәуп.

Паршеи хәмаррақәа рҒахуп,
Хдунеи иатәу Ғьоукы.
Ишакәым ажәақәа рҒакуп,
ИраҒауам уаҒа аҒеакы.

ДаҒеа Ғьоукы рҒазыршәеит,
Ажәа иақәымчуа иаанхарҒ.
Ажәа урҒқәаҒы ирнымшәеит,
РлахьынҒа мыжда иахәхарҒ.

Ацсыче игэыгҕра иабаагэароуп,
Ахатца изы иҕоу асоуп, еуп.
Ажэа ахыз-ацша изынхароуп
Зажэа ажэоу, дызлыху мчуп.

Хлахынҕа азцасра хгэацхоит,
Аха цхьаҕа еилахкаап егыафы –
Хажэақэа зегыы хэхыз рхэоит,
Еснагь, ханиацэажэо ауаафы.

ИАУШЫҢ АРИ АМШ

Иацтэи амра – лашара ҕычечыыхала еимышэшэеит,
Алашырбагақэа еицакны ицэыртцит агэхьаа.
Иаушыҗ ари амш. Ахаан ихнымхэуа ицахьеит,
Иннажылакгыы ҕэышрала, қыарала ибыдкыл.

Насыҕла итэызу, ма гэыҕжэарала ихэачеызу,
Бгэы ааитцыхны, абзиараз хэа бнапы ҕыа.
Иацы амфан ибыхызаз хэылҕазу қэаршааызу,
Гэтыхала бечыбылуа, бчабмырган агэытҕыа.

Ачаи цахэцахэ ацэафы алимон еигҕш ихиаалан,
Амза цэышза атцх иалазуеит ақалақь агэаҕгыы.
Ари арыцхэ иаҗ биааиреи быгэхьааи бчаанраалан,
Иаушыҗ ари амш, бшаунашытыз еигҕш баргыы.

ББАХЧАҒЫ ИАНЕИХСЫҒЫУА АБЫЖЬҚЭА...

БбахчаҒы ианеихсыҒыуа абыжьқэа,
Амза бышҕа ианеитцнахуа анапқэа,
Ца змам маитэи атынчра еилагауа,
Быччаҕшь шана сагэалашэоит уа.

Цахгэы лашара ашэахэа аекаршэны,
Апаркет дашьма даҕыақэа анаршэуа,
Быгага аҕенцыыр лашьца иазыҕшуеит,
Ускан хымҕада сыбгэалашэар ауеит...

Ашықэсқэеи, афонқэеи, акаршэрақэеи рнаафсгыы,
Ччапҕшык хааза ианыларгыы ҕалап схы-сҒы,
Ғхызла ианҕышэарччо еигҕш ахэыцқэа,
Сыбгэалашэеит хэа сцэа ианалашэо аены.

АМҘАҚӘА ИРЫЛХУП ҘАЗЛОУ АДУНЕИ

АмҘа дукәа ирылхуп Ҙазлоу адунеи,
Урымҕа акәым, урт җгәаҗәарахь җаргауеит.
Апилигримкәа рлахьынҗа җатаны җимшеи,
МҘа лакьтала җшьапаҕы аҗстазара абҗьы гауеит.

Ухатәы мҘахәаста умҘахымҗуа уцалоит,
Катранла акәзаргы умҘа шытауҗоит, иучаҗоит.
Аха ааҗсара змыхьуа гәтынчымрак ухьзалоит,
Абаикер еикәатцәа иеипҗш ишушьтоугьы убоит.

Улахьынҗа шеибгоу – Асар рымҘа ианеипҗшу,
Знык лаҗшҗәаа уаныҗашәа ахаан иуҗәатцуам.
Ари адунеи аҕы акыр амҘеихдакәа уҗеипҗшуп,
Урт узрыцәцом, узыбналом, узрыцәхьатцуам!

Сабатцас ирхәашхәашаны икаҗса угәыҗбаракәа,
Уфоруна амараҗәра уаҗаччала шаҕа уҗаху.
Аха аҗстазаара ацәаҗәакәа иреипҗшу умҘакәа,
Бзанҗы иузаныхуам унапашҗа иахьану.

ИБЫҚӘҒЫСТУАН...

Акаршәрақәа сахьрықәыз акырынтә бықәҒыстуан,
Аамҗакәа сахьрылаз шбықәҒыстуаз бдыруан.
Хара инеиуаз амҘакәа быхьзала срахәйтхәытуан,
Аҗак сызтауаз атынчра шакәугьы бныруан.

АлашьцараҒа напыршьышыы сбышьтан бара,
Зыҗштәы зхыггаз ақәа-җарда сырххеит.
Мчы еикәатцәалахак ашьтан ақалақь аткәара,
Хара здым абзиабара шәтыц еикәхар сҗаххеит.

Абылтәы аҒы злачуаз аҗауагы җархеит,
Маҗк рыгхеит аҗсыҗқәа зеиҒымсуа еивҗахарҗ.
СҒытыбҗьы хара аетцәбҗьара иабҗьаршәхеит,
Арадиоцәкәыргәа еипҗш аспутниккәа ирзынхарҗ.

АмҘа-напқәа рыла сгәы ансыргәҒәагы,
Алахьеикәра каршәрақәа алҘатцә нархатәеит.
Еилых змам абри аҒыза агәырҘа сананиагы,
Бара азәзатцәык быхьз шысҗәауаз сааикәтәеит.

СААПЪСЕЙТ...

Гъарада хэыцырҭа змам рыбжьара саапъсейт,
Скарахеит цэгъамзар бзиа ахысымбо иахъканы.
Афымсаг еипъштцэҕа ари ашэышықәса гъссеит,
Ауаа рзы апъстазаара иахъчоз агеит ихэҳэаны.
Иааҳакэыршан цыхэагъцэарада агэыҳара.
Апъстазаара ацакы ааста апъара еиҳахеит.
Аматцурақәа хшырхэаеуа стахым аҳара,
Хахьцалак апъсымцкъара гъеыхақәа ҳархэуеит.
Ажъа еипъш сшэаҕыалап ҳаа сыгэгы иҭазам!
Абри афыза арежим санышэартэ сзыниени...
Саагылазар зҭаарак сарххоит, исхэар стахзам,
Аха, сацэтэымхазшэа зызбои ари адунеи?!
Ашьамтлаҳэ жьакцақәа ҳаламыс рыбжьахеит,
Хаҳаҭыр-гэы еисуеит, аарла апъсыгъ евгауа.
Ара ахыпхьазарақәа ажэақәа рааста еиҳахеит,
Ус акэзар, ҳагъсы ҕарханы иҕыцэаауеит ара.

АСЫ АҒЫ АШЫҢАҚӘА

Бнеиуеит бышьҭақәа асы шэкэакэа иарбаны,
Бзышьтанеиуа иҭырхыз асахьанҭақәа ирыцҭауа.
Бшьапатҭа QR-кодла блахьынҭа мхэыр ааргъшны,
Еихашьшьы иааиуаз зынрак амш анымфасауа.

Зегы рхэоит еишьҭагыланы иҭыху ашьаҕақәа,
Ашьаҕамфә цэаҳэақәа уажэгы гъхаррала иҭацэуп.
Урҭ хадырҭэаауеит зышьҭа нзыжыыз ахэыцқәа.
Фыҕа неиааиуан, афыҕагы рышьҭақәа затэуп.

Асы шкэакэа узжьазом, ицқьоуп, илашоуп,
Ауафы илахьынҭаҕы аиаша иадгылауа шаҳатуп.
Аха апъхарра ааир, ари абгъыцгы гънажэоит,
Нас, иаураны иҕоу асаҕы ҕыц ианылоит зегы.

Ахэылгъаз сыҭэхэала аеаднарҕэҕэалт апъенцъыр,
Асрыцқәа зыркэиха ирхыкэшауеит аонкэа.
Ианыбҭауеи уажэшьҭа бара ари асы аҕы?
Бышьҭа ихылан иааиуа ирархэои бшьаҕақәа?

* * *

Хашьхақәа тынхамтан иахзынрыжыит аҕәышра,
Афырхацәа рҕаҕыа аамта хырхәарц уатцәгы –
Аллах изы – хаҕысыцқыара, аҕыхәызба лзы – агәыцқыара,
Хахьз-хаҕыша – ахаан ихазимтауа азәгы!

Аҕыстазаара шаҕа агәтынчымра иарлашәызеи,
Шаҕа гәымшәара агәыланатәахузеи ахгы!
Хаҕысадгыыл азы – хиашара, хан лзы – хгәыразра,
Хахьз-хаҕыша – ахаан ихазимтауа азәгы!

Зда ххәартам ххақәитрахь амҕа ханықәугы,
Хкәадырчаҕа ианақәзауа иашак ауп уеизгы.
Хқәыпшыра мҕасларгы, хамчқәа ҕыцааргы,
Хахьз-хаҕыша еицакрада инхажьуа ескынгы!

* * *

Ашәаҕышь ахь аҕнашә узаамыртуа иаркуп,
Аҕытақәа бахтәаза, қәарыцкгы рылазам.
Амза аҕны алымха акы нтанахәарц атахуп,
Уи иахеипшы уахагы акымзарак ахаразам.

Тынчрак атыпшқақәа ирыҕәәжәар атаххейт,
Набыцра злам назаза акы иалацәәжәоит.
Сытх ажәакгы ағымшәауа сашта иаатахейт,
Изықәшахатым азгы қиарала агәы еиташәоит.

Цәәхәак еицықәгылоуп алашарбагақәа ргәып,
Еицырхәхәа ашацқыраз апарад ахь иаазшәа.
Уахагы, зегы ззеипшы цәаблаҕы дсырқәып,
Дысқырымшәо, илызгәакыоу ҕызак дылбазшәа!

Быҕышы, ицәырҕыацәырасуа ажәәанаҕе ишызытуа
Хзыргәамтуа зегы. Уаха ххәыцрақәаҕь ххаоуп.
Сыгәрагара бакәыз иаацәылашаанза ҕызымтуа.
Хаамтазы зыгәраугаша игышаара сцәыуадаоуп.

БЫБЖЫ АКАЫЗ СЫШЬХАҚӘА ИРНЫЦУА...

Быбжы акәыз сышьхақәа ирныцуа,
Слахынца зиас азыцқыа – бара бакәыз.
Аидыслараҕы хәатхатдас сзықәҕыгуа,
Ашамтазы исзыкаччо сыетцәахә бакәыз.

Асы цөйкөбар ала саапын ашәа азхәала,
Сызын хышәашәа җхарра чыдак алабгалоит.
Насыҗла сыблахац ыргьежьюа бкәашала,
Баныҗам истахым лахьеиқәрак саҗылахалоит.

Сажәеинраалақәа рифмас ирымоу бара боуп,
Амузыка рхәага рахәыцк бызбахә асырхәоит.
Еилшәарада сыкәшамыкәша зегь быргьшзароуп,
Бара быда сызмаҗәоузеи, сааигәа быҗказ схәоит.

АБРИ АДА НАСЫҗС ИБҗАХУЗЕИ?

Асыҗәхәа напы алашьцара еизнахәхәоит,
Аҗенцьыр лаҗшыхаак адхалоит харантә.
Уаха насыҗлашас ибҗахузеи бымхәои?
Ибқәашьым алахьеиқәра бҗааузеи шаҗантә?

Азын азыткәақәа саркьашәа иуаркалеиуеит,
Алашарбага шәахәа аҗаа агәзыр аҗахуп.
Абри ада насыҗс ибҗахузеи, ибхәарауеи?
Иззыҗшзузеи бгәеисра быбла хаақәа ирху?

Аҗлақәа шәҗатә шанак рәылахәа иеьырбоит,
Еибаргәырҗауа абахча иахьыҗоу ишәҗуеит.
Абри ада насыҗс ибҗахузеи бымхәои?
Бнасыҗлаша бааигәа дыҗкоижьҗеи кырҗуеит.

ДОУСЫ ИИАША ИМОУП!

Доусы ииаша иара имоуп,
Доусы имоуп имц!
Азәы ирқьиарҗы илшоит,
Ахәызба ахьадкылоу ахәамц.

Ғәыцбарала хәхдырра еиларгоит,
Хәбжьара ухәансхәан иазшоу зегьы.
Нас гәаанagara раҗәала хәилархәоит,
Доусы хамҗа хәцәҗьаларц уажәҗы...

Доусы иҗаҗәах имоуп җыҗгақәак,
Доусы имоуп ихазы агәҗакы.
Аҗсҗазараҗы иамоуп хәатәқәак,
Ихәатәу анхәатәу азы аамҗакы.

Алахьынца хп̄ынгылара иашьтоуп,
Иарала мци иашеи х̄ѣап̄х̄а ит̄ѣахуп.
Ихаулак аиаша ап̄шаара х̄т̄ѣышьт̄роуп,
Еснагь доус ииаша шы̄та̄ххыр ӣта̄хуп!

Х̄ш̄ѣышық̄ѣса а̄казшы̄ақ̄ѣа шанахеит,
А̄тоурыхгы х̄ақ̄ѣызбара б̄зиа иабоит.
Доусы ииаша ах̄ыгалак – ианахеит,
Аха ат̄цабырг ак шака̄уггы аабоит!

КАФА

Бзанцьк сы̄казаргы исхаштуам,
Ишиуаз уи амш ду ш̄ѣышық̄ѣсала.
Кабарда алап̄ш-хаара сашьтуам,
Ат̄цеира ианрылап̄шуаз лып̄чала.

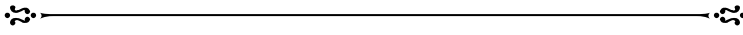
Ажӗлар брылыскааит бахьгылаз,
Сгӗеисраггы тынч еикӗыртӗауа,
Схысфӗы аарччашӗа санхырхӗаз,
Акӗашарахь аап̄х̄ара бынцауа.

Схысфӗы аалашахит гӗырғьарала,
Амырзаканггы ацып̄х̄ь ахылцуан.
Уажӗ аймдахьа мацӗаз к̄азшы̄ала,
Азыхӗ-ргьежь х̄агӗқ̄ѣа арфьыцуан.

Быблақ̄ѣа асаара инках̄ѣыцуан.
Былап̄ыцьқ̄ѣагь рылахь реатан,
Амузыка ссир рхы аладырзуан.
Сара гӗыблыла былап̄ш сашьтан.

Х̄нап̄қ̄ѣа мт̄ѣыжӗѣашӗа еит̄цаххит,
Х̄шып̄х̄ышы̄ьозггы х̄зыт̄ѣахуамызт.
Азыхӗ-ргьежь х̄аймдахьа акӗхеит,
Уи уафы иибац кӗашарамызт!

Еит. Дырмит Габалиа

ЛАРИСА МАКАЧААПҘА

Ажәеинраалақәә

ҘАИЦЫЗААИТ!

«Аамтала бынсыжьюеит, бымгәырған,
Абцъар кны Сыцсадгьыл сыхчароуп!
Схынхәыхуеит, ҳаиқәшәахуеит, нас бымшәан,
Аиааира, Аиааира аагароуп!

Аиааира – ҳаззыгәышыуа – нагзахар,
Ақәылаф, нақ дықәца дыпхахтар!
Стахозаргь, бымтәыуан, бымцъабан,
Сыдгылаф са снышәнап калозар!»

«Ухала усзышьтуам, изузом, –
Арпызба ақхәызба длыхчароуп!
Ҙаицызааит, ҳаицызар – са сшәазом,
Анафсгы ҳагәтыха назароуп!..»

Ақхәызба еитамха дааццакын,
Арпызба днылмыжыит ихала.
Абас ауп ақәыпщцәа Ақсназын,
Аиааираз ахымца ишафала.

Мариала иахмоузеит хара Аңсны,
Хгәымшәәқәа зықьыла рыңсақәтоуп.
Иаххаштуам, иаххаштуам зынзагы,
Ихацуп назаза, ифырхацәоуп!

АЖУРНАЛ «АЛАШАРА» 50 ШЫҚӘСА АХЫЦРАЗЫ

Ҡыншықәра нудыргы имачуп,
Сылашара са сжурнал!
Аңсуа изықәан даара ушьахәуп,
Ҡнаҫацыңхьаза уәнал!

Ушцәажәац аччақәа уцәажәа,
Уажәа кәышзақәа дырха!
Икәлома, ма ушпәжәуеи?!
Ухыңхьазарагы иазырха!

Ҡыншәажәижәабагы мацуп,
Иқәра дузам уара узы!
Аңсшәа ыкәнатцы уқоуп,
Угәзырхагоуп хара хзы!

Циней, Анией, Шотей урымдан,
Уқәра абжак усыкәшәон!
Атса ртәаны номерк нықәтан,
Иашьтанеиуаз еикәсыршәон!

...Издыруан атса шысдырхагаз,
Аха сеигзазомызт схи!
Иамузакәа уи сагаргы,
Уара уқаз, сыхьзыркы!

ЛАҫАТӘИ АТРАГЕДИА

Пхынцкәын жәиңшьаз Лаҫа ақыта,
Ахлымзаах Аңсны икәмлей:
Еикәыццышәхеит амта-ашьта
Вертолиотк былны ианлей.

Атынчрахь игәәкуаз тамзи,
Хәычла, быргла – азна тәны,

Гәдоутәка урт рымѡа хамзи,
Ткәарчал нрыжьуан иццакны.

Цьоук макъана мгәарта икан,
Цьоук ацәымҗа рҗакын,
‘Еа цьоукыхгы җыц ицәажәон...
Зегь ацстазаара ртахын!

Ишҗартахыз уртгы атынчра,
Рыцсадгылаҗ тынч инхарц!
Мап, изалшом урт рхаштра,
Ага ишитахыз ицарц...

Изырѡашха аамта бжьалеит,
Аха имҗеит, уи ахәра мҗеит.
Нас мышкызны ахәра җьарггы,
Ианымцзо ашәахста нхеит.

АХӘСА ШӘАХЬ

Шәыцшзазоуп, шәыцшзазоуп,
Ахәса – адунеи зегь аҗы!
Шәа ишәыцназго җазә дыҗазам,
Ауаатәыѡса рыгәҗаҗы!

Ааҗын ашәтқәеи, амра цхарей,
Шәа шәыцхарей зегь дырцхоит!
Шәа шәычхарей шәа шәыхаарей –
Абыргзагы дарҗыхоит!

Зеггы злоу, зеггы злоу,
Зеггы златцәҗьоу шәара шәоуп!
Шәа ишәзыҗамцо аус арбан?!
Зегь зықәгәыҗуа шәара шәоуп!

Ажәѡан ашҗа, аетцә рышҗа,
Ицатәхаргы шәа шәцауеит!
Ус акәымкәан, адггыл ашҗа
Ихьчатәхаргы ишәыхьчауеит!

Ишәыхьчауеит, ишәыхьчауеит,
Шәыдггыл шәара ишәыхьчауеит!
Җаи ахьырхәо рацхьа шәгылоуп,
Хатцатасгы шәеибашьуеит!

Шәара шәоуп, шәара шәоуп,
Зеггы златәҗыоу шәара шәоуп –
Анасыңқәа зеггы иреиҗы:
Ауаҗы дызхылтцагы шәара шәоуп!

АҖҢҢААРА ИҖНАШӘАЗ АЦӘАХӘАҚӘА

- Хатәы бызшәала ацәажәара,
Еиҗау абаҗоу гәахәара?!
- Зегь рзын ицқьаз угъсы,
Угъсы аныцқьам ауп уангъсы!
- Зеиҗа удыруа игәы нмырха,
Уеиҗа здыруа ихәа урҗа!
- Уаагылазар амц ухәозар,
Нас умгәан угәра рымгозар!
- Иузымдыруа умхәалар –
Иҗалоит җәыҗасгы уршьар!
- Аҗәыш идырра җәнишьоит,
Агаза ирацәоу цыишьоит!
- Угха уазхәаз иакәым иреицәоу,
Уи уцәызтәахыз иоуп иузеицәоу!
- Амци аиашеи маҗак ауп ирыбжьоу,
Алымҗа уажьозар, аблақәа ируоу?!
- Җыңыа еицәхауазар акы еимакны,
Изхароу дытқьоит ибжыы җаракны!
- Зегь реиҗа ихаауп, зеггы иреиҗауп,
Избан жәдыруоу? – сңьала ирҗауп!
- Ацә сәәҗарастәуеит ахәан,
Адаҗь шытқәацра итәан.
- Зегь иреиҗьтәҗыоу утахызар –
Ацареи ауаҗреи еицызар.

- Иҗацәу уанҗацәажәо ауалыр,
Арахь ишуқәҗаауа дыр!
- Уахьынзаҗоу ифа, ижә –
Ицәымҗычкәа угәыла ижә!
- Изыртәыз аҗыч ипҗсы –
Анышә ауми даныпҗсы!
- Аҗычра уарпҗшзазом назаза,
Мышкы уқәнархоит адәаза!
- Шыыбҗьяанза ицәаз иаашьаны,
Адуinei алашара абжа ицәызит, иаахцәаны.
- Зхәычра гәаҗроу, зҗара гәаҗроу,
Иажәра пҗшзахар – изыцәанатроуп!
- Абзиабара уанаанәхәа,
Унапҗкәа-шьапҗкәа, ухы уахәа!
- Уажәа мроукәа ианузхәа,
Ускан ауп акрынузхәа!
- Ажәла латца ианаамҗоу,
Анбанқәа ца ианәхәҗоу!
- Ашьәә данишо Анцәа,
Уи изишоит аматцуәцәа!
- Апҗхараҗы ибзиоу лоуп,
Аҗацараҗгы ихазыноу!
- Сара ишыстәыз узымдырзаргы,
Уара ишутәымыз удырындаз!..
- Ацәгәа зхәоггы дшаҗаху адунеи,
Анцәаггы убри дырны димшеи!
- Агыгшәыг ацкыс еицәоуггы дубап,
Упҗсы шҗоу угәатцәа җыхны ифап.
- Сынхарҗаггы сыпҗсырҗаггы Апҗсынроуп!
Ус анакәымхаггы, саныҗкам аеноуп.

- Сымшра азынхар Апсына,
Хьаас искуама сара апсра?!
- Анцэа уимыхэан – уѣи унапи еикэцаны,
Еиха иузеиѣуп – аус уур уцаны!
- Ламысла иууазар ачара,
Илумхыроуп уаѣа апара!
- Ахэшэқэа зегь рааста хэартара злоу –
Ипгагьамкэа-ихагамкэа абз хаа зѣоу!
- Амра еснагь еипшны ипхоит гэыразыла,
Аха аптақэа уи рцэахлоит, иапынгыла!
- Акэты хыуцазар, хымчыбжьа уаапъеипшроуп,
Жэамш рыла ихымцит хэа,
уагэцасны икоумыжьроуп!
- Жэа-кэтаѣык атаны шэы-кэчарак урыхэар,
Ицэоумшэан уи еипш анцэагы дамыхэар.
- Акыр зычхаз акрибеит, ахэоит хара хцас,
Нас икахэжырым, хыла хасны уи хэагэцас!
- Апхэыс мыжда илмырѣио ыѣказам,
Ахатца бзамыѣа уи изеилкаазом!
- Аѣабызшэа хаа –
Изыртэо ахьаа!
- Итацэу ацэажэара –
Иацнацом амазара.
- Акамбашьқэа ирхаазалазаргы,
Ажэ азаѣа итатэазом!
- Аѣэыд хэагьса хыхь ихало,
Деипшуп ауаѣдура иахьынхало!
- Амашьхэылц цэара ианѣар,
Акны еилатэоит анацэѣар!

МАДОННА ГЛИА,
афилологиатә тцаарадыррақәа ркандидат

АМАЦӘАЗ АПЪСУА НАШАНАТӘ ЛАКӘҚӘА РҘЫ

Апъсуа нашанатә лакәқәа реилазаараҕы асиужет аҕиара иацхраауа амаҕарқәа ирхыңхьазалоуп амацәаз. Амацәаз лассы-лассы иахҕыло, ҕакыла акырынтә зееитазкуа маҕаруп. Иалшоит афырхатца дыштахаз аарпшра, афырхатца ипъсы аҕатцара, иара убас ахытәы мацәазқәа амшын ихшәалар ахытәы цха хылоит, афырхатца имацәаз днақәцәажәар иашь-цәеи / иоыццәеи иареи ахьеипыртцыз аҕыпъ аҕы днанагоит, амацәаз ацхыраарала афырхатца иоуеит афатә-ажәтә ухәа.

Ҙырпъштәыс иаахгозар, амацәаз абла шьала ишәыр, абла ашьа авҕыжжы иҕалар, афырхатца иҕахара иазкуп:

Нас Қыкәа имацәаз ааимҕихын, Алықьса инеииркын, ус иеиҳәеит:

– *Цәгъарак саниар, смацәаз абла ашьа авҕыжжны иубап.*

– *Саргыы цәгъарак саниар, са смацәаз аблагыы ашьа авҕыжжны иубап, – иҳәан Алықьса, имацәаз ааимҕихын, Қыкәа инаиитеит (Зыхәба 2005:257).*

Ишахбо еипъш, амацәаз афырхатца иҕагылазаашьа аанарпъшуеит, аха, хәарада, амацәаз еипъш ашьагы хадара ауеит алакә афырхатца дзыниаз аилкаараҕы. Апъсуа лакәқәа ртекстқәа рҘы иахҕылоит асиужетқәа амацәаз абла ахш шалцуа зныңшуагы. Ашьа злыҕыз амацәаз афырхатца иҕахара иатәызар, ахш злыҕыз амацәаз афырхатца иеиқәхара, ииааира иадыргоуп. Амацәаз апъсуа нашанатә лакәқәа рыҕны афырхатца иҕахара адагы ипъсы аҕатцараҕы аҕак ду амоуп:

Азы лтарц апъхал лыманы данааи, лашьа данылба диеигәырҕеит. Аха ари данҕьаныпъо длеин дахькаҳаз, дыпъсны дышьтан. Иахәшьа лмацәаз лнапы иаахылхын, игәы ианықәылшь, аҕхарцәхәа дҕыхан даакәтәеит (Зыхәба 2005а: 420).

Сгәанала, анашанатә лакәқәа рҘы амацәаз ас ацәыртцра ианыпъшуеит алакәқәа рҘы иаарпъшу, иааипъмырҕьзакәа имоапысуа апъстазаара аҕиара аҕакы. Иҕалап, амацәаз иамоу аформа, аҕьежьра адунеи ахатә иадхәалазаргы. Амацәаз ҕырпъшзага маҕарк аҳасабала адагы, ауаоытәыоҕса ипъстазаараҕы ахычаратә ҕакы ныҕәнагоит хәа рыпъхьазоит еиуеипъшым ажәларқәа. Аурыс фольклортцааф М. М. Валенцова ишазгәалҕо ала, «амацәаз, анапхатцақәа – рпъшзагак, напеимдахьак аҳасабала мацара рхы иадырхәом, уи ауаоытәыоҕса иееим, ишәартоу амчқәа рҕынҕаигы дахьчоит хәа ипъхьазоуп»¹. Апъсуа нашанатә лакәқәа рыҕны афырхатца даеа дунеик иаҕара хзырбо атекстқәа рҘы ицәыртцуеит ацха, мамзаргы ацха аҕалара зыдхәалоу амаҕарқәа. Ҙырпъштәыс иаахгозар,

¹ «Кольцо, перстень – украшение, символ венчания и брака, а также амулет и оберег от нечистой силы». (Валенцова 2002: 239).

амагиатә (анашанатә) мчрақәа злоу аҕхәызба алакә афырхатца ахьтәы мацәазқәа илтәит, урт амшын ихиршәлоит, нас ицхәхоит:

– *Ари ала дхазтамырхеит, аха абыржәы дтахархап, – рхәан, иашьцәа цеит ах ифы дырәөгьых. <...>* Ах адырра кәитцахт ачкәын аранза даиааит хәа. <...> Ах ус ихәеит: – Амшын ацха ахцара улшару? Иузхатцар, сахра салтцны ура иустәит хәа. <...>

Дааит дырәөгьых <...> ихы кны днатәеит. <...>

– *Нас уца сара сахьалцыз ацла аҕны, уаҕа ацла унас-насыр, сан ашә аалыртуеит. Сара соуп бымахә, быҕҕа аитцбы дызмоу, бымахә соуп хәа лахәа, – хәа иахәаны длышьтит лхатца. <...>*

– *Сара соуп бымахә, быҕҕа аицбы лхәа, – ихәан, ифылирдырт. – Уааи арахь, сызкәыхшоу! – лхәан, дьфналгалт. Илахь еикәушәа анылба, – угәы иалоузеи? – хәа диазтааит. Абас, абас хәа агәафра имаз леихәеит.*

Нас агәыфра дныҕфалан, иаацәырганы илтәит х-мацәазк:

– *Абри уманы уца амшын афы, амшын уанхыкәгылалак, унапы кьа. Унапы анукьалак, ацха ахьынзахыло гәатаны ак таршә. Дырәөгьых уаҕа унеины унапы кьа, ацха ахьынзахыло унеины даеак таршә, иаанхаз хыхь икәыршә, нас зегьы хьхоит хәа иалхәеит. <...>* Ианхәа ишылхәаз еипш, ацха хылеит ихьханы (Зыхәба 2005: 301–302).

Анашанатә лакәкәа рфы афырхатца азы / амшын днырыр нарцәыҕа днанагоит. Иухәар ауеит – идунеи (ауафьтәыфса зкәынхо) далтцны (нарцәыҕа) даеа дунеи ахь ацароуп ианыҕшуа хәа. Даеа дунеик иаҕа-аз алакә афырхатца зыниаз, ирлахьынцахаз атәы аныҕшуеит ама-цәаз. Алакә афырхатца амацәаз ианақәцәажәалак анахыс ирылшоит раҕхьаза иахьеипҕыртыз атыҕ аҕны рнагара:

– *Уара абри амрагыларахь игоу амфа уаныл, уара абри афада игоу амфа уаныл, сара абри амраташәарахь ицо санылоит, – хәа убьыс реихәеит иашьцәа.*

– *Убас анакәха, – ихәеит, – хәхфык хмацәазқәа (ахахә-цәца дук ифахан, ахахә афы) абра иацәацан. Змацәаз нхаз, иҕсы тәам, змацәаз згаз, иҕсы тәоуп, абри ала хаибадырып, – хәаны, арт доусы рымфа икәылт. <...>*

Амацәаз аниҕыхьашәа, амацәаз днацәажәан, – «Иҕалозар, са сахықәтыз стыҕ афы сыҕазааит», – хәаны даналга, дахықәтыз, ани иашьцәеи иарей ахахә рмацәазқәа ахатцартцаз атыҕ афы уа днаагит (Зыхәба 2005а: 87–89).

Алакә афырхатца ицхраауа, дызлабеиахо амаҕаркәа рхыҕхьаза-рафы иҕоуп убасгы ақьаса, ашырз, амацәаз. Арт амаҕаркәа рыла афырхатца дбеиахоит, ма ақалақькәа, афнқәа ухәа цәыртцует, ахәынтқар-рақәа калоит. Ихәатәуп, урт амаҕаркәа зегьы афырхатца амифологиатә персонажцәа ркынтә ишиоуа шамахамзар. Фыргштәыс иаахгозар, афырхатца амаҕ шыршьуа дақәшәоит, еикәирхоит. Амаҕкәа афырхатца адунеи афы хамтас иҕоу зегьы идыргалоит, аха иара амацәаз затәык дахәоит.

Акыр ирцэуадаѡхазаргыы, реиқэырхаѡ зегь зылшо анашанатэ мацэаз хамтас иртоит:

Дышнеиуаз, цоуuky маткы ршыеит. <...>

– *Ахэ шэыстѡит, ишэымшьын, – ихэеит. <...> амаѡ димыршьыкэа ирымихт.*

Амаѡ «– Арахь уаала!» – хэа ахэан ихэеит. Даман афьинанахан, хапъык афьы днанагеит. <...>

Ахапъафьы дахьнанагаз, амаѡ ани аби уа итэан.

– *Ари иааугаз дызустѡада? – [рхэеит].*

– *Ари иаазгаз сыпъсы еиқэзырхаз иоуп, – ахэеит.*

– *Узыхэои? – рхэеит.*

– *Ди, абри бнацэа иахоу амацэаз ауп истаху, уаха акагыы стѡахым, – ихэеит.*

Ари амацэаз ауп истаху анихэа, рыбга пъцэеит, аха икарцои <...> мап рзымкызт <...> амацэаз иртт. Иман дааит.

– *Нан, уахьыказ иааугеи? – лхэан иан диазѡаит. <...>*

– *Амаѡ атынхацэа сныкэызгашаз ак сыртѡан, исыман сааит, – ихэит. <...>*

– *Икѡанѡ уажэ бахэапъшла, хастол шхио! – хэа ихэан ихэеит, даа-цэажэан, рхэы иртахыз рхианы иаақэгылт.*

<...> *Ари ачкэын ауха даниоз, – «Сара сызлоу ақыѡа сара саѡара нхамѡа рымамкэа икѡазаит, са сынхамѡа зегь ратцкыс еихѡазаит», – хэа хэаны диеит. Шыжымѡан данаапъш, иматцуцэа еибаршаѡыо агэара икэуп, ахан дыѡноуп (Зыхэба 2005а: 91–92).*

Амацэаз иалоу амагиатэ мчы адагыы акратѡанакуеит иара амаѡқэа рфьинтэ афырхатѡа иахьиоуз. Амацэаз ѡ-рѡиарак амоуп, афатэ-ажэтэ аѡалара адагыы, афырхатѡа иарала дбеиахоит.

Иааизакны хѡхэапъшуазар, амацэаз апъсуа нашанатэ лакэқэа реила-заарафьы ицэыртѡеит абас еипъш иѡоу афункциақэа аманы:

1. Афырхатѡа дарфьыхоит.

2. Афырхатѡа ипъсы ѡанатѡоит.

3. Афырхатѡа дѡахар имацэаз абла шьала ишэуеит.

4. Афырхатѡа имацэаз ахш афьыкэшар цьрхага шимам, ипъсы шѡоу арѡабыргуеит.

5. Ах ипъха лмацэаз кыдызхыз дииѡоит.

6. *Ахьтэы мацэазқэа амшын ихшэалар, амшын ахьтэы цѡа хылоит.*

7. *Афырхатѡа амѡан рмацэазқэа ахахэ айѡака иайѡарѡоит, змацэаз згаз ипъсы ѡоуп, змацэаз нхаз дѡахоит.*

8. *Афырхатѡа имацэаз днақэцэажэар, иашьцэеи иарей ахьейпъы-рѡыз аѡыпъ афьы днанагоит.*

9. *Азѡаб лмацэаз амшын иѡалыршэыр, амшын ѡабоит.*

10. *Афырхайҕа аматҕаа рҕынтэ иоуз амацааз днаҕацаажар, амал, афатэ иоуеит.*

АЛИТЕРАТУРА

1.

Зыхэба 2005: Аҕсуа жэлэр рҕаҕыц рҕиамта. 12 томкны. IV атом. Актэи ашәҕэы: Аҕсуа лакәкәа / Еикәиршәеит, акыҕыхь иазирхиет, аҕыҕажәеи азгәатақәеи ифит С. Л. Зыхэба; аҕакзыҕыхькәу аредактор Ш. Хь. Салаҕаиа. Аҕәа: Алашара, 2005. 554 д.

Зыхэба 2005а: Аҕсуа жэлэр рҕаҕыц рҕиамта. 12 томкны. IV атом. Афбатэи ашәҕэы: Аҕсуа лакәкәа / Еикәиршәеит, акыҕыхь иазирхиет, азгәатақәа ифит С. Л. Зыхэба; аҕакзыҕыхькәу аредактор Ш. Хь. Салаҕаиа. Аҕәа: Алашара, 2005. 469 д.

2.

Валенцова 2002: Валенцова М. М. Кольцо // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. 2-ое изд. испр. доп. / Отв. ред. С. М. Толстая. М.: Международные отношения, 2002. С. 239–240.

АЛЫҚСА НОЧА-ИҘА ГОГӘУА

94 шықәса дшыртагылаз дхапхеит иналукааша аңсуа прозаик, апу-блицист, ауаажәларратә усзуфы, Аңсны жәлар рышәкәыџџы, СССР ашәкәыџџәә Реидгылеи (1959), Аңсны ашәкәыџџәә Реидгылеи, Уры-стәыла ашәкәыџџәә Реидгылеи рлахәыла, Адыгатәи (Ачерқьестәи) Жәларбжьаратәи Академиа хәтыр зқәу алахәыла, Аңснытәи ахәынтқар-ратә университет хәтыр зқәу апрофессор, Д. И. Гәлиа ихыз зху Ахәынтқар-ратә премиа алауреат, «Ахыз-Аңша» аорден актәи аџазара занашьаз Алықса Гогәуа.

Ажәа азкәза ду, хәамтәзтәи аклассик иңстәзаара иалтәра гәалсрала ирыдыркылеит аңсуа шәкәыџџәә, хинтеллигенция, амилаттә литерату-ра абзиабаџџәә, хәжәлар зегы.

Алықса Ноча-иптә Гогәуа диит 1932 ш. март 15 рзы Очамчыра ара-ион Гәып ақытан (Аңьампәазра ахабла). Абжьаратәи ашкол даналга аус иуан Ткәарчалтәи ашахтаусбартақәа руак аңны, ашьтахь – Ткәарчалтәи ацентртә рбеиагатә фабрика атехникатә хлапшра акәшафы. 1951 ш. дтә-леит А. М. Горки ихыз зхыз Акәатәи ахәынтқарратә арцаџратә институт аурыс бызшәеи алитературеи рфакультет. 1955–1960 шш. раан атцара итцон Москва, А. М. Горки ихыз зху Алитературатә институт аңны. Аус иуан ажурнал «Алашара» атакзыпхықәу амазаныкәгаџс (1962 ш. инаркны), Аңснытәи ахәынтқарратә шәкәтыжьыртә аредактор еихабыс, ахәыцтәи журнал «Амцабз» аредактор хадас (1975–1989), Аңсны ашәкәыџџәә

Рейдгыла ахантэаоыс (1989–1997). Агъсны жэлэр рфорум «Аидгыла-ра» рагъхьатэи ахантэаоыс дыкан (1988–1989). Уи акырза алнаршеит агъсуа жэлэр рмилагъ-хагъэитратэ кэгъарафэи. 1988–1991 шш. раан СССР жэлэр рдепутатс далырхит. Агъсшьарахь диасаанза Д. И. Гэлиа ихъз зху Агъэинтгъарратэ премиазы акомиссиа хантэаоура азиуан.

Агъсны ахатарнак иахасабала А. Гогэуа Урыстэылеи ахэаанырцэтэи атэылакэеи ркны дрылахэхахьан еиуеигъшым афорумкэа: Еиду Америкатэи Аштаткэа ркны дыкан Урыстэыла ашэжэыгъоцэа рделегация даланы (1992), ПЕН-клуб аганахьала ашэжэыгъоцэа жэлэрбжьаратэи рконгресскэа делегатк иахасабала дрылахэын Минск (1986), Хельсинки (1988), Москва (2002).

А. Гогэуа даныхэычыз инаркны изхауан жэлэр рхэамтэаа ахьейтархэоз агацэарафэи, иаб ажэабжэаоынын, алакэтэи, аепикатэи, абзатаратэи, алирикатэи цакы змаз жэлэр рхэамтэаа бзианы идыруан. Ари агагылазаашья шьяхэла ицхрааит ашэжэыгъоы ишьякэгыларан, заа ажэа абзиабара иланаазейт.

Убаргъ ашыкэскэа раан ауп аоура агэахэара аниоуз, асахьаркыратэ литература даназфэлымхэхаз. 11 шыкэса анихыгъуаз Л. Н. Толстои иоымтэа «Хэацъы-Мурагъ» агъсышэала аитэага дагъхьейт. Ари арфеиамтэа ду иатцоу асахьаркыратэ мчхара еицагъы ишьякэнаргэгэейт ажэа азкэзарей али-тературей рахь иоухьаз абзиабара. Убаскан ауп рагъхьатэи иажэеинра-алакэеи рагъхьатэи иажэабжэакэеи аниоызы.

Рагъхьазэа иикыгъхьызы иажэеинраала «Агеолог» («Агъсны жэагъшья», 1949) ауп. Рагъхьатэи иажэабжэакэа руак кыгъхьын 1955 ш. ажурнал «Алашара» №2 агъны, №4 агъны акэзар – ианылейт иажэеинраала.

А. Гогэуа авторс дрымоуп хыгъхьазарарацэала ажэабжэакэа: «Хаха-хымш ныкэа ахьыбжэоу», «Асыс-мкэа», «Быжэ-хахэк ианырхыс», «Елана», «Олимпиада», «Анана-Гэында лаштэа», «Ашэацъхэао», «Абжынц-цла», «Ашья цэгъа», «Бгыкагъсан», «Амра амшын ианзаало», «Амацэыс агъама», «Анажэ», «Кодор – Коракс» ухэа; ароманкэа: «Азиас цацкуейт амшын ахь», «Аси амацэыси», «Аеыкэаха», «Асду», «Уагъхьа игылоу деилургартэ икалахьан», «Аскак дузааигэан, аха дузгэамтэейт», «Ашы-цра», аповесткэа: «Ашэуа иетэа», «Шьяхэ-гъшза», «Мшэагэ Дуи Мшэагэ Хэычи» «Азы агъама», адрамакэа: «Амш-уаара», «Афэыкэан» ухэа.

А. Гогэуа ирфеиарафэи агыгъ чыда ааннакылоит апублицистика. Иочерккэа, истатиакэа, иессекэа рызкуп агъсуа жэлэр рхатэи бызшэеи, ртоурыхи, ркультуреи, еицхаракгы – аполитикеи агъэинтгъарратэ ргыларей рызцааракэа, амилагътэ литература еиуеигъшым апроблемакэа. Ургъ аперидикатэ кыгъхь ианылейт агъсышэалеи урысшэалеи хазы игыгъызы ашэжэакэа ркны («Ажэа – Сухум, Сухум – Ажэа», «Глагол», «Постскриптум»).

Ашэжэыгъоы ирфеиамтэаа рнылон ажурналкэа: «Алашара», «Амцабз», «Дружба народов», «Студенческий меридиан», «Сельская молодежь», «Советская женщина», Урыстэыла игыгъуа егыргъ агыжымтэаа мацым-

кәә; агазетқәә: «Апҕсны Капҕшь», «Советская Абхазия», «Литературная газета» (Москва), «Етцәацаа», «Республика Абхазия»; алитературатә еизгақәә «Ерцахә», «Кавкасион», «Южный Кавказ» ухәа егыртҕы.

А. Гогәуа иажәабжьқәеи, иповестқәеи, ироманқәеи еиҕаргахьейт аурысшәеи пҕыхьатәи Асовет Еидгыла ажәларқәа акыр рбызшәәқәеи рахь, иара убас европатәи абызшәәқәеи аиапон бызшәеи рахь.

Аурысшәахь еиҕаганы Москва иҕытцхьоу ишәкәқәа иреиуоуп: «Река спешит к морю», «Вкус воды», «Время оленьего зова», «За семью камнями», «Дикая азалия». Санкт-Петербург иҕыжыуп аибашьра ашьтахь иаҕитцаз ажәабжьқәа рыхәтак еидызкыло ашәкәы «Вкус молнии». Ақәа урысшәала иҕытцит ироман-раҕсодиа «Асду», иара убас ѱ-томк иҕоу ирҕеиамтақәа «Произведения».

А. Гогәуа аҕсшәахь еиҕеигейт Фиодор Достоевски, Андреи Платонов, Константин Федин, Карло Коллоди, Ернест Хемингуеи ухәа рырҕеиамтақәа.

Иҕижьит 30 инареиханы ашәкәқәа, урт рхыпҕхьазараҕы иҕоуп иалка-ау ашымтақәа еидызкыло хә-томк.

Абаѱхатәра еицамк злаз, зыҕсҕазаара зегьы адоухатә культура аматц аура иазыккыз, зыжәлар рҕеипш лаша азыкәҕаѱцәа ируазәкыз жәлар рышәкәыѱы имѱашьауа ишьта аанижьит. Еиҕагылоз ашәкәыѱцәа рабиҕарақәа рзы уи еснагь дҕырцшыган, дабжьагаѱын, дымѱақәтцаѱын. Алықса Ноча-иҕа Гогәуа ихьз хаштра ақәымкәа иаанхоит ижәлар ргәатцаҕы.

Аҕсны ашәкәыѱцәа Рейдгыла

ЖЭЛАР РЫШӘКӘЙӨҘЫ НАЗАЗА ХӘА ИАРХӘОН

Зыңстазаара иалтыз иналукааша аңсуа прозаик, апублицист, аиҥагаө, ауаажәларратә усзуөы, Аңсны жәлар рышәкәйөҘы, СССР ашәкәйөҘцәа Реидгылеи, Аңсны ашәкәйөҘцәа Реидгылеи, Урыстәыла ашәкәйөҘцәа Реидгылеи ирылаз, Адыгатәи (Ачеркьестәи) Жәларбжьаратәи Академия хәтыр зкәу алахәыла, Аңснытәи ахәынтқарратә университет хәтыр зкәу апрофессор, Д. Гәлиа ихьз зху Ахәынтқарратә премия алауреат, «Ахьз-Аңша» аорден актәи аөазара занашьаз Алыкъса Ноча-иңа Гогәуа атыхәтәантәи имөахь днаскьаргон маи 10 рзы.

Аңсы дызтәз аҥоубыт ыкәыргылан С. И. Чанба ихьз зху Аңсуа хәынтқарратә драматә театр афое аҥны. Ашыжь, асаат жәеиза инаркны жәлар рҗеи лаша назаза хәа иархәарц арахь имөахыҗит Аңсны Ахада идтцала аңсыжра аиңкааразы иаңтәз ахәынтқарратә комиссия напхгара азтоз Аңыза-министр В. Делба, уи ихәтыңуаө Ць. Нанба, Аңсны Акультура аминистр Д. Ақәба, егырт алахәылацәа. АшәкәйөҘы ду рхы-ргәы далырхырт инеиуан Аңсны Ахада ихәтыңуаө Б. Бигәаа, Аңсны Жәлар Реизара Аиҳабы Л. Ашәба, Аңсны Ахада иусбарта анапхгаөы Б. Ешба, Жәлар Реизара адепутатцәа, Аңсны Аиҳабыра реилазаара иалоу, Аҥәа ақалақь ахада Т. Агрба, аңсуа шәкәйөҘцәеи аҗарауааи реиңш, ауаажәларратә еиңкаарақәа рхәтарнакцәа, амилаҗтә культура амаҗ азызуа, ағар, асту-дентцәа, ашәкәйөҘы ирҗеиамтақәа рыхә зшьоз, хәтыр ззақәыз зегьы.

Ажәа азкәза ду, хәамтазтәи аклассик иңстазаара иалҗра хәжәлар гәалсрала ирыдыркылеит. Уи шыақәнарғәҗоит хтәыла егырт ақалақьқәеи араионқәеи рҗнытә хыңхьазарарацәала иахьауаз.

Аңсны жәлар рышәкәйөҘы Алыкъса Гогәуа атыхәтәантәи имөахь инаскьагара иазкыз алахьеиқәратә митинг ааиртит ахәынтқарратә комиссия алахәыла Ць. Нанба.

Анаөс ажәа ииҗоит Аңсны Аңыза-министр В. Делба. Уи даңхьоит Аңсны Ахәынтқарра Ахада Б. Гәынба иааишьтыз адышшылар, иара убас Аңсны Аиҳабыра рыхьзала Алыкъса Гогәуа аңсуа доухәтә культураҗы иааникылоз атың ахәшьара аҗауа, илшамтақәа азгәаҗауа, иҗаацәеи иҗынхацәеи дрыдышшылеит.

Уинахыс алахьеиқәратә митинг амөаңгаө Аңыза-министр ихәтыңуаө Ць. Нанба даңхьеит ашәкәйөҘы иңстазаареи ирҗеиаратә мөеи аазырҗшуаз инысмөа.

Амитинг аҥны алитературеи ауаажәларратә усуреи рҗы илшамта дукәа ирыхцәажәеит: Аңсны ашәкәйөҘцәа Реидгыла ахантәаөы В. Аңхәзоу, ашәкәйөҘцәа Рассоциация ахантәаөы В. Занҗария, Аңсны аҗаарадыррақәа Ракадемия ахада З. Цьапуа, Аңснытәи Ахәынтқарратә университет аҗнытә – афилологиятә аҗарадыррақәа ркандидат А. Какоба, алитературатә журнал «Алашара» аредактор хада А. Лагәлаа, Аңсны ауаажәларратәи ахәынтқарратәи усзуөы В. Цыгәба.

Анаџс Ць. Нанба дрыпхъеит Алыкъса Гогәуа ицстазаара иалтра инамаданы иаашьтыз адышшыларақәа. Ашәкәыџџы икамзаара амилаттә литературазы, хажәлар рзы зхартәара удаџхо цәыз дуны ишаанхо азгәаґауа, аґаацәеи, аґынхацәеи, ашәкәыџџцәеи, хажәлари ирыдышшылеит: Урыстәыла ашәкәыџџцәа Реидгыла ахантәаџы актәи ихаґыґуаџ Н. Иванов, ашәкәыџџцәа реидгылақәа жәларбжьаратәи реилазаара ахантәаџы И. Коноплианников, Аахыґ-Уаґстәыла акультура аминистр Р. Загоева, Урыстәылатәи Афедерацияґы иґоу Аґсны Ахәынґқарра ацґаражәхәаџ А. Кәыґцниа ухәа егыртґы.

Аґыхәтәан аешьара рыхьзала, Алыкъса Гогәуа иґсыжра аиґкаара иахатґылаз Аґсны анапхгара аґхьа инаргыланы, рылахьеиқәра рыцеиџызшаз зегьы иґабуп хәа реиҳәеит Демиан Гогәуа.

Аґсны жәлар рышәкәыџџы Алыкъса Гогәуа аґыхәтәантәи имџахь инаскьагара иазкыз алахьеиқәратә митинг хиркәшеит Ць. Нанба.

«Зыґстазаара зегьы адоухатә культура амаґ аура иазыкыз, зыжәлар рґеиґш лаша азықәґаџцәа ируазәкыз жәлар рышәкәыџџы Алыкъса Ноча-иґа игәалашәара хашґра ақәымзааит. Хажәлар уажьынахыс шәанеиқәшәо абзиара иазку аусқәа рзы шәеиниалааит», – иҳәеит уи.

Алыкъса Гогәуа иґсыбаџ анышә иамардеит Ақәа.

АҔСНЫ ЖЭЛАР РЫШӘКӘЫҘҘЫ АЛЫҚЫСА ГОГӘУА АҔЦЫХӘТӘАНТӘИ ИМҘАХЬ ИНАСКЫАГАРААН

*АҔсны ашәкәыҘҘца Рөидгыла ахантәаҘы
Вахтанг АҔҗазоу икәгылара*

Иахья аҔцыхәтәантәи имҘахь днаскыаагоит иналукааша арҘиаҘы, ауаажәларратә усзуҘы, АҔсны жәлар рышәкәыҘҘы Алықьса Ноча-иҔа Гогәуа.

Җажәлар дрыҔҗеит АҔсны аҔцеиҗәа дуқәа ируазәкыз.

Алықьса Гогәуа Ҕсабарала илаз абаҘхәтәра чыда иабзоураны, аҔсуа ҔхьяҘҗәа рыдагы, егырт амилаҔқәа идирдырит, инартцаулань иагәы-лаирҔшит ажәытәзатәи ажәларқәа иреиуоу аҔсуаа рҗәаҘа җазшыа бзи-ақәа, рҗас-рқьабз, рыхныкәгашья, рхымҘаҗгашья, ртәашья-ргылашья изызгәдуу раҔсуара ишаҗыз, имьрзкәагы ишаарго. Зегы ирыҗку, уас-хьрс ирымоу рхәтәы бызшәа ишахзызауаз, хеикәырхагас ишрымаз.

Ажәытәзатәи аамҗәкәа рахь ххьямҔшыргы, Алықьса Гогәуа дызхә-аныз шыардоуп. Ихәтә Ҙымҗәкәа раҔҗараан Алықьса Ноча-иҔа иньр-уан ижәлар знысхьаз амҘа, изҗагылаз аамҗә, аҔхьякәтәи рҗеиҔшгы да-зымхәыҗыр ауамызт.

Дырмит Гәлиа зуасхьр шыҗеитҗаз амилаҔ литература аҔҗла ду амахәтә җыҗқәа ахылҗиааларҗ, адаҗқәа зьргәгәоз дреиуан.

Еихаракгы 1960-тәи ашықәсқәа ралагамҗә инаркны алитература аҘымҗә җыҗқәа алазгалоз ашәкәыҘҘы иаразнак аурыс ҔхьяҘҗәа деи-җгәартеит 1960 ш. ишәкәы «Азиас җакуеит амшын ахь» аурысшәахь еиҗаганы Москва ианҗыҗ нахыс. Уи ашыҗахь лассы-лассы, Ақәа еиҔш, Москва ухәа иҗыҗуан иажәабжыкәеи, иповесткәеи, ироманкәеи. Ихьз еиҗырдырит, АҔсны еиҔш, анҗыҗгы, иҘымҗәкәа еиҗагоуп, аурыс бызшәа еиҔш, егырт абызшәакәа рышкәа, европатәикәа убрахь иналаҗаны.

Алықьса Гогәуа ибаҘхәтәрала аамҗә ахәтә далнакааит, напынҗасгы инаҗеит ижәлар рҗахәхәара. Иҗҗстазаара ззыкыз алитература җажәлар рхеикәырхареи рмилаҔ хдырра ашыҗыхреи иаҗхарауаз акәны дахәаҗ-шуан. Убри аҗнытә, еснагь игәы иҗхон аҘажәатәи ашәышықәсазгы ижәлар гәакыа зыниоз азалымдарақәа. Ибарҗан амилаҗеиылхратә по-литика аҔсуаа рыдгыл аҗны ашәартара ишҗанаргылоз. Абарҗкәа ахаан-гы илаҗшхәаа иҗиршәомызт. Арҗиара аус адагы, амилаҗ-хақәитратә қәҗара агәеисра далагылан, убри ала иааҗшуан ауаажәларратә усраҗе-гы ақәыҗара ду шилаз. Уи рныҗшуан аизарақәа раан икәгыларақәеи акыпхь ианиҗоз истатиакәеи.

ХлитератураҗҗаҘҗәеи аурыс критикәеи еиҗеакны иазгәартәхьеит аҔсуа литератураҗы аҗсихологиатә проза арҗиареи ашыақәгылареи рыкны илагала ду. Инеизакны уахәаҗшуазар, амилаҗтә прозаҗы арефор-ма амҘа азылихит, арҗбаара илиршеит, иреихәу аҘазарахь ихеигалеит.

Алықьса Гогәуа ианаамҗаз Ақәеи Москваи иреихәу аҗараиурҗәкәа рыкны адырра бзиакәеи аҘызҗәеи ирхәит. Инаҗш-ааҗшырҗә тбаахеит.

Ашәкәыџџы хатәра, алитератураґы еицш, ауаажәларратә усураґы да-лыркаауан. Уи азы иґырцшыгоуп, 1988 ш. СССР жәлар рдепутас дахья-лырхуа, 1989 ш. акәзар, Ацсны жәлар рфорум «Аидгылара» ахантәаџыс избахә ахьырхәаз. 1988 ш. Ацсны ашәкәыџџәа Реидгыла ахантәаџыс далырхит, ашәкәыџџәа цызас рацхьа ддыргылеит. Аамта зеицшраз ала, усқан ашәкәыџџәа ртаацәара ду аґны даґахын хьатцра зламаыз, хатыр зқәыз, зхыцша наџхьаз, зажәа цхылнадоз ахатәра. Арґиара аус инавар-гыланы избатәыз рацәан, араґагы иаацшит иара илаз аиґкааратә баџ-хатәра.

Иахьакәзаалакгы, Алықьса Гогәуа иґәаны акәын анапхгара аус дша-зыркуаз, егыкәгәыґуан. Еиуеицшым аицыларакәа раан уи иажәа ґаца рахауан, рыгәгы шьтнахуан. Зехьынцьяра априципра ааирцшуан.

Алитературеи ацсуа шәкәыџџәеи цыхьатәи Асовет Еидгыла арґи-аџәа ртаацәара ду иалахәын, рџымтақәа егырт абызшәакәа рахь еиґаганы иґытуан. Ацсны лассы-лассы имџапысуан Асовет литерату-ра амшқәа, убас – Ацсуа литература амшқәа мџапыргон, Москва еицш, егырт ареспубликақәеи ақалақьқәеи рыґны. Ацсуа доухатә культура азыргара акыр дазаацсеит. Ашәкәыџџәа ирыбжьаз аимадареи аусеи-цуреи иалнаршоз рацәан.

Алықьса Гогәуа иґьябаа дуун алитераторцәа ґарацәа реитцаазараґы. Абаџхатәра злоу ралцшааразы аґар илацш рхын, ахьз ґыцқәа дреи-гәыргьон. Иара ибзоурала имацџым Москватәи Алитературатә институт аґны здыррақәа еихазхауаз.

Ацсуа шәкәыџџәа еитцбацәа Алықьса Гогәуа идунеи аґазааигәатәра насыпс иршьон. Иацитцоз иџымтақәа ирыцхьоз арґиара агәаццыхәара рнаґон.

Алықьса Гогәуа дызлагылаз аамта шымариамызгы, хажәлар аґышәара дукәа ишрыниозгы, рґеицш бзиа агәра игон, икәшамыкәша иґаз уи агәрагара рымазар иґахын.

Ашәкәыџџы, афилософ, апублицист, аиґагаџ, ауаажәларратә усзуџы Алықьса Гогәуа ацсуаа рдоухатә цызацәа дреиуаны, рґеицәа хьзырхәа-гақәа дыруазәкны имџашьяуа ишьта аанижьит. Ацстазаараґы илиршаз, дзыхьяз еитагыло абицарақәа рзы иґырцшыгазаауеит.

Инамџатәны иазгәатазар ахәґоуп, хашәкәыџџәа рахьтә – зчымаза-ра иахьканы иахьа изымааз шыґоу. Урт гәалсра дула назаза хәа иар-хәоит ашәкәыџџы.

Урыстәылантәи еицш, Белоруссиантәи аґел иасуеит Алықьса Гогәуа ибзианы дыздыруаз, ирґиамтақәа рыхә зшьоз ашәкәыџџәа, иара убас ґырқәтәылантә, Шьамтәылантә ацсуа диаспорақәа рхатарнакцәа. Зыхьз хатырла иазыґоу ашәкәыџџы ицстазаара иалцра даараза гәалсрала ирыдыркылеит, иґаацәа егырыдышшылоит.

Уахь иґоу уалхымзааит, ухьз хаштра ақәымзааит еснагь хьызгәдууз, зыжәахыр хадызцоз, зажәа ґәыш хәгызырхоз, цхьагылаџс иґамаз ашәкәыџџы ду.

Уцсаґа лашазааит, Алықьса Ноча-ица!

АЖЭЛАР, АРИНАХЫСТЭИ ШӘЕИҚӘШӘАРАҚӘА АБЗИАРА ИАЗКЫЗААИТ!

Харт аҗсуаа хтоурых ду, ххэинтқарра еснагь ихьчатэын. Ихьчатэын бҗьарла, хшыола, доухала. Уи зегьы ирылшомызт. Аха Анцәа Ду имчала, еснагь аҗьяагылаоцәа җьеиоқәа рыман. Убас хдоухатә культура хмилаттә философия җьяақа изгаша, адунейтә интеллектуалтә цәкәырҗа ашқа иоазгаша хәыцыо дуззаны, аҗсуа ажәа аестетика ицегь ихаразкша рҗеионы дхазгылеит 50-тәи ашықәсқәа раан Алықьса Гогәуа. Уи ибао-хатәра ду амч, анырра иабзоураны аҗсуа сахьаркыратә дунейхәаҗшра амилаттә хәаақәа иртыганы, егырт ажәларқәа рзеипҗш цивилизациятә еихьзарақәа рҗынза инагахеит.

Алықьса Ноча-ипҗа Гогәуа – ипроза иагәылаигзас ахшыоцарақәа – хмилат рыхдырра арцауларәфы, арҗыхарәфы шьарда зтазкуа рефлексиақәаны икалеит. Ааи, ииашоуп, аҗсуа литератураҗы аҗсихологиатә җазшьаараҗшра адац-җашәқәа җәҗәан ианакәзаалак. Аха Алықьса Гогәуа уи ахырхарта ирцаулеит, ишьақәирҗәҗеит. Иажәабҗьқәа, иповестқәа, ироманқәа рҗы иҗәҗәза ицәыргахеит азеипҗшуаоытәыоцәтә проблемақәа, абиҗарақәа рхьаа, рыуаоышәаратә җшаарақәа ирыцыз ахынтаоынтарақәа. Атыҗ чыда ааныркылеит аҗсуа литератураҗы мацара акәымкәа, уи антытҗгы ароманқәа “Аеыкәаха”, “Асду”, инейтыху ажәабҗьқәа “Азиас ццакуеит амшынахь”, “Аси амацәыси”, “Мшәагә хәыци Мшәагә дуи”, “Шьха-җшза”, ацикл “җшь-аамтак”, “Абас дузааигәан, аха дузгәамтеит”... Алықьса Гогәуа ирҗеиамтақәа рҗы иҗшаауп, еиҗыбаауп, игәылцәаауп аформа җыцқәеи астильтә мыругақәеи. Онытҗкала еигәныоуеит адәахьтәи асиужети аонытҗкатәи асиужети, ареалтә аамтеи асахьаркыратә аамтеи. Аоажәатәи ашәышықәса арҗеиоцәа нагақәа риерархиаҗы стилилтә җазшьала, гәынхәтыстәлатәи ауаоы игәәтеирақәа раарҗшышьала Алықьса Гогәуа дызваургылаша классикцәоуп, сгәанала, Франц Кафка, Альбер Камю, Хаинрих Биоль, Андреи Платонов, Фазиль Искандер, Андреи Битов, Чингиз Аитматов ухәа егырт аҗазацәа дуқәа.

«С появлением в печати первых его вещей стало ясно, что в абхазскую литературу пришел писатель с явно выраженной новаторской тенденцией...» – иоуан Фазиль Искандер, Алықьса ицәыртцра тенденция җыцк еипҗш ахәшьара аҗауа. Анаосан аклассик чыдала иаликаауеит асахьаркыратә хықәки ахәыцра ацаулареи реинырра шакәу ихадароу Гогәуа ирҗеиамтақәа рҗы:

«Я думаю, что наиболее интересный тип современной прозы – это органическое сочетание эпической цельности с глубиной анализа. В таких вещах, как «За семью камнями», «Елана», «Дорога в три дня и три ночи» Алексей Гогуа достигает естественного слияния вышеупомянутых начал».

Алықьса Гогәуа ижәлар дырҗахәхәао дууп, дырдоухатә җызоуп. Аҗсны ахыпҗшымразын ақәҗараҗы (80-тәи аш. раан) иаха ианыуадаоыз

аамтазын Алықса ижәәа иқәлеит атакпъхықәра ду- уи “Аидгыларә” на-
пхгара аиҥеит. Ари амиссия инапы ианырцеит ҳауаажәлари ҳинтели-
генциеи иара имәхаки, ихәыцра атцаулареи, хьахәхьчарак ззымдыруаз
играждантә позициеи ҳасаб рзуны. Аҗсны аҗоурых аицакреи ҳажәлар
ратәамбареи Алықса азәгы ианаижьуамызт, чынс ижәәа иқәзаалак.
Усеигъш аҗаршеи даҗагылон бәбәала, иаргументқәагы еитцахара
зқәым бцъарк иафызан.

Җашәкәыффы хьзырхәага дқалоит – иқанатц Аҗсынра! Алықса, иара
ишицәаффу еигъш, хрыжь-хрыжь, дҗацәажәалоит, хдоуха ашьхакатәә-
рақәа рахь ххьаирпъшлоит – Аҗсынра, Кавказ иқәыфуанатцы дгыли
жәфани ирықәлоу аҗсуа бызшәа!

Алықса Гогәуа, Баграт Шьынқәба иеигъш, ҳаҗсуа жәлар ирызиргы-
леит адоухатә бақа ду, ус анакәха, ҳаргы иҗаргылароуп иара ибафхатәра
иацназназго абақа. Җара иҗалшар, хҗар Алықса Гогәуа итекстқәа ир-
гәылатцәаху ахшыфзцара дүқәа рызхьарпъшра, акымзарак ахьзом ҳаҗ-
суара, хмилаҗтә қазшьа, абипъарақәа рхы зқәырцаз Аҗсны аҗеигъш!

Җажәлар, ҳашәкәыффы ду иуа-иҗынха, ифызцәа уажәшьҗатәи шәаа-
пъсарақәа рызкызааит игәыҗгагоу ахҗысқәа, ҳаҗсадгьыл, хкультура
реизҳазыҗара! Узқәаҗыпъ узҗынчзааит, Алықса Ноча-ипҗа!

Владимир Занҗариа

АЛЫҚЫСА ГОГӘУА АЦЫХӘТӘАНТӘИ ИМҠАХЬ ИНАСКЬАГАРА ИАЗКУ АЖӘА

Ажәлар, анаѡстәи шәеикәшәарақәа абзиарақәа ирызкхааит!

Ишәцәыззом, аңсуа сахьажәа, асахьаркыратә ҕазара амаестро, Аңсны аңцаарадыррақәа ракадемиа ҳағыр зқәу адоктор Алықьса Ноча-ица Гогәуа изку ажәа ахәара мариам...

Ашәкәыѡѡы дцәыртцит аңсуа литература данаҕахыз, ида ҕьсихәа анамамыз аамҕазы, аңсуа проза ахаҕа ахәыцшыа ҕыц, апоетика ҕыц, ажәартәашьа ҕыц ианырзыңшыз.

Иухәар ҕалоит, иара иҕынза апроза аҕиашьа зынза даеакын хәа. Апроза апоетика ахаҕаҕы афольклортә, ажәабжь еиҕахәаратә форма ахәаакәа инагзаны ирхымсыцызт, аңсуа бызшәа асахьаркыратә лшарақәа аартымызт. Алықьса Гогәуа данааи нахыс аңсуа проза асахьаркыратә проза хаҕа аҕазшыақәа шьҕнакааит. Исахьаркыратә лаҕшхәааҕы еимадахеит хҕоурыхи, хәамҕеи, уацәтәи хәамши. Даеакала иухәозар, акосмос иацанакуа адунеи ахәҕақәа зегьы еимадазар шакәу еиҕш, ашәкәыѡѡы ирҕиараҕы иаңи, иахьеи, уацәи раамҕеибаркыра исахьаркыратә ажәа арцабыргуа, иажәа амагиатә мчхара агәра унарго иҕоуп, «иаңи – иахьатәи гәалашәароуп, уацәы – иахьатәи гәыҕроуп». Ари апрозаик ирҕиаратә формулақәа ируакуп. Иара иҕынза иҕаз адәахьтәи аемоциатә знеишьа аѡныҕқатәи апсихологиатә знеишьала иҕьсахит. Ари афилософиатә, апсихологиатә хырхарҕа ицәырнагеит ахатәи поетика, ахатәи лексика, ахатәи жәеидхәалашьа, ахәоу ртәашьа. Апроза асахьаркыратә бызшәа ахаҕа афольклортә поетика ахәаакәа ирҕигеит.

Иара иааира, аңсуа литература шазыҕшыз еиҕш, аҕьхәаѡҕы дазыҕшыын. Дазыҕшыын, аха цқьа дазхиамызт уи. Адунеитә литератураҕы иибахьаз апроза хаҕа аҕазшыақәа аңсуа литератураҕы ибо даналага, аҕьхәаѡҕы иеиҕьсахит. Уи исахьаркыратә дунеидкылашьазы, ихшыѡазы арт арҕиамҕақәа ҕышәарак, экспериментк иаѡызан. Ашәкәыѡѡы аңсуа ҕьхәа ихы-игәаҕы иаартымыз абҕьыцқәа ааиртит, ихшыѡи, игәалашәареи, игәынкылареи уаанза изкьысмыз рыхәҕақәа аус дируит, итәахны ирымаз алшарақәа цәыригеит, ирҕыхеит.

Иара иааира иазыҕшыын аңсуа бызшәаҕы. Аҕьсшәа иамаз асахьаркыратә лшарақәа цәыригеит, иара ихәыцра, иара ифилософиатә дунеидкылашьа ианаалеит абызшәа ахаҕа. Аҕьсшәа асахьаркыратә проза цаулеи аѡныҕқатәи амонологи ирбызшәеитәит. Апрозаик ихәыцрақәеи ибызшәеи убысқак еилысны иҕоуп, аҕьсышәамзар даеа бызшәак иара ирҕиара ианааларымызт, исахьаркыратә дунеи азцәыргарымызт ухәаратәи.

Апрозаик ирҕиараҕы, агәи ахшыѡи хеибартәаауа ишеицугьы, еиҕа аҕьыжәара аманы избоит ахшыѡ. Абри ахшыѡ еибаркыра, ахәыцра шыаҕас ирымоуп, ҕьсыс ирхоуп уи иаңцамҕақәа зегьы. Убри аганахьала, сгәанала, Алықьса Гогәуа, иаххәап, аңцаарадырра даҕызтҕы, заҕа

дышәкәыѡ дуу акара дцарауаѡ духон. Избан акәзар ирәиамтақәа, рсахьаркыра иагагы ухнахуазаргы, ирыцоу аналитикатә хәыцроуп агбеиңш изырзсо, аңхьяѡгы дызтәызтәуа урт, рсиужетқәа ракәымкәа, рмонологқәеи, рретроспективтә хьатрақәеи, рремаркақәеи, рперсонаж-цәа ргәеисыбжьи, ажәа амагиеи ухәа роуп.

Иара иепос еишьтагыланы, хронологиала еицаиуа ахтыскәа рыла ишьақәгылазам, аңхьяѡ икаларызеи хәа дыңшзам, асиужет ағиашья, ажәабжь дашьтазам. Ахтыс акәымкәа, уи ахтыс афныцкәтәи аңшшәы, аңсыңлагаѡагара, ақәыңсычхара, аперсонаж икаитцаз акәымкәа, изы-ркатцаз амч ацәыргара, азхәыцра иазырхоуп апрозаик итекстқәа рструктура. Ахтыскәа ракәымкәа, ахәыцрақәа, агәтахәыцрақәа...

1911 шықсазы иауз Асду аңсуаа мшыннырцәка рахгара ашьтахь рыпстазаарағеи аамтеиѡшаран ишыкалаз еиңш, Алыкьса Гогәуа ипроза, ипоетика, итекст асемантика аңсуа сахьаркыратә литература аңсы ахантеит, иарғеицит.

Ашәкәыѡы ирәиамтақәа ирныңшуеит «ифольклортә дырра» цәула. Афольклор уи ихы идыруа даныкала инаркны ибон, иахауан. Иаб Ноча абаѡхатәра чыда злаз жәабжьхәаѡын. Иаби уи изааигәаз ацәажәаѡ-цәеи ркынтә инырыз афольклортә ажәеи афольклортә поетикеи рмагиатә мчхара, мшаченеиңш, иахьанзагы иааигон. Аха ағаңыц хәамта атрадициатә культура иахәтакуп, исахьаркыратә литературам, уи даҕеа рғеиаратә субстанциак иатәуп. Апрозаик «ифольклортә дырра» иацлеит, игәи ихшыѡи ирылсит «илитературатә дырра» цәулагы. Абарт даара ицарны ишьтикааз «афольклортә дырреи» «алитературатә дырреи» еицылеит, еилысит ашәкәыѡы Анцәа изишаз ибаѡхатәра лыңшаах ацәыртцарағы, ашьақәгыларағы, ағеиарағы.

Уңсаҕа лашааит Алыкьса Ноча-ица! Сара сықәлацәа, иушьтанеиуа абицарақәа аамтак хәхьуцаныз, угәи, ухшыѡи, уцәахәақәеи хәхьы-рғеиыхәаз насың хәмоуп хәа сыңхьазоит.

Зураб Цыануа

ҲАПРОЗАҶЫ ИРЕИҲАЗОУ АШЬҲА

Ҳақсуа литератураҶы зегьреиҲа иҲаракзоу ашьҲақәа рбаҲхатәрала идыргылеит ҲыҶыа арҶиаҲцәа дуззақәа: апоезиаҶы – Баграт Шьынқәба, апрозаҶ – Алықьса Гогәуа.

Сара агәра згоит, харазак имгакәа, иахьа, зыҶыанатмҲа иқәло Ҳгени ипроза аҶаулара аҶынза албааразы, бзиа ибаны, иргәаҶханы, аҶсшәа ззымдыруа аҶсуаа зегьы рбызшәа аҶара ишалаго!..

Убри аҲыза амч дузза амоуп Алықьса Гогәуа ирҶиара, уи аҲра ауеит Ҳапроза зегьы аҶы Ҳазну ашьышықәсазы...

ҲашәҶәыҲҲ дузза, уа макьаназы цлабҲы димазам, иҲәатәуп, уажәраан-загы уи дахьхалахьоу акьышәкьышәраҶы азәгы ишьамхы дышна-намгаҶ... Аурыс литератураҶы Лев Толстои иреиҲазоу прозаикны дшаан-хаз еиҶш, Ҳара ҲҶынгы Алықьса Гогәуа иреиҲазоу прозаикны даанхоит. УахраҶ бзиахааит ҲарҶиаҲ дузза, аҶсуа жәлар ари адунеи ианнаҶы, ухьз лаша, ахьеиҶш еикәаҶхо, ргәатҶа уҶаршәны урымазаауеит!..

СА СЫНЦӘА

Ал. Гогәуа изкны

Са сымра пҲеипҲеизар, са сыжәҲан кеикеизар,
Са сьдгыл мгәтәизар, о, сгәырҶеит раҶәа.
Мшәан, сеаҶәратәҶьа скызар, санақәтәа имаапкызар,
Уи рашьҶас ипрызар, са дсыман Анцәа!

Са сымҲа лашароуп, са амитә сылшароуп,
Са аҶыцқәа сыҶшаароуп, санықәла адунеи.
Уа саҶхьа унагыла, сануга хара гәыла,
СанурҶыр жәҲангәыла, уаҶа ассир сымбеи.

Сгәы мҶози иҶыпраа, са сышьҲа снахыпраа,
Уи сзыхь хәыҶ ахьыҶкәраа сыла ианаба.
СымҶәажәарҶ инамчны, дунеи ссирк инамҶены
УрҶ сышьҲақәа иргәамчны исоут лабҶаба.

Са сымҶажәла хәыҶышьышәа, исурҶеит уара ахәыҶшыа,
УрҶ ҲашьҲақәа рхыҶшыа шыҶа сақәшәарҶ сҲаҶа.
ЖәҲан сиеҶәахә кьдзар, уа ууал дуқәа сьдзар,
Са сымҲа насыҶзар, ихаауп уара улаҶта.

Уа зымшынк инырны, са сәыз хәыҶ кәарны
Адәы инықәсзар ихәмарны, ишақәкьыз шәнаҶәа.
УрҶ сашәақәа анысҲәо, нҶәатҶас са сьзмышәо,
СҶаитҶазар сгәы рзыхәо, са дсымоуп анцәа!

Анатоли Лагәлаа

ЗАУР БЫҒӘБА

83 шықәса дшыртагылаз иңстазаара далцит аңсуа шәкәыџоы, ажурналист, Аңсны акультура зеаңсазтәыз аусзуоы Заур Бығәба.

Заур Расим-иҗа Бығәба диит 1942 ш. август 16 рзы Очамчыра араион Аҗара ақытан. Аңсны ашәкәыџоцәа Реидгылеи (2003) СССР-и Аңс-ни ржурналистцәа Реидгылақәеи дрылан.

1965 ш. далгеит асубтропикатә нхамџа Ақәатәи аинститут, иара убас 1979 ш. иҗара хиркәшеит М. В. Ломоносов ихыз зху Москватәи ахәынҗқарратә университет ажурналистика афакультет аҗны. Данқәыпшыз инаркны арҗиара аус дазҗлымхан, бзиа ибон. Аусура далагоит Очамчыратәи араионтә газет «Акоммунизм ахь» («Ерцахә») аҗны еиҗагаџыс. Хара имгакәа ақәша деихабхоит, ашьтахь аредактор ихаҗыҗуаџс дықан. Абасала ажурналистика инапы алакын, аха, ега ус акәзаргыи, алиҗатура еиҗа игәы азыбылуан, аџымҗақәа раҗҗара агәахәара иман, иагыицааиуан. Убри аҗнытә, ахҗны-қалақь ахь диасырц избеит, игәҗакгыи наигзеит.

Ақыршықәса инеиҗынкыланы аус иуан Аңснытәи ахәынҗшәкәҗыҗы-рҗаҗы. Аңсны Аҗынҗытәылатә еибашьраан акәзар, Аңсадгыыл ахьчаразы ақәҗара иазкыз апублицистикатә џымҗақәа аҗиҗтеит. 1997–1998 шықәсқәа рзы редакторс даман, еҗҗыҗуан агазет «Аңсуа җоурыхқәа».

Иҗыҗит иџымҗақәа реизга жәпақы. Иажәеинраалақәеи, иажәаб-

жықәеи, ахәыцқәа ирызку илакә-поемақәеи, ипиесақәеи, иминиатиу-
рақәеи аҕьхьаџцәа ирдыруеижьҕеи акраатцуеит. Иажәеинраалақәа
агәылоуп «Аҕьсуа поезиа антология XX ашәышықәса» (Аҕәа – Москва,
2001; 2009). Иџымтақәа рнылон: агазет «Аҕсны ҕаҕшь» «Аҕсны», ажур-
нал «Алашара» ухәа егыртҕы.

Еиуеипшым ашықәсқәа рзы Аҕәа итыжын ишәҕәқәа: «Сыҕсны сшыб-
захаз» (Асатиратә жәабжьқәа, 1979); «Ауаџызатә имџала» (Ажәеинраа-
лақәа, 1981); «Аҕьныш ихәхәабжь амаза» (Алакә-поема, 1985); «Уҕи-
сыҕи...» (Ажәабжьқәа. Апиесақәа. Аминиатиурақәа», 1987); (Иџымтақәа»
(џ-шәҕәыкны. Актәи атом. Ажәабжьқәа. Аицәажәарақәа. Апоемақәа,
2005); «Ча-цъцааи, хәцъ-цъцааи, хабгалацааи. Аицәажәахәтә» (2010);
«Иџымтақәа» (џ-томкны. Актәи атом. Ажәабжьқәа, ажәабжьауқәа, аи-
цәажәахәтәқәа, ажәеинраалақәа, апоемақәа, 2012; Аџбатәи атом. Чацә
Чагә ихтысқәа. Ихартәау ахҕатәи атыжыра, 2015); аурысшәахь еиҕага-
ны Аҕәа итыцит: «Веселые и невеселые приключения Чагу Чацба» (Рас-
сказы, анекдоты, легенды, 1990); «Приключения Чагу Чацба» (Рассказы,
Анекдоты, Легенды. (Записал З. Бутба). Второе дополненное издание,
2009).

Заур Расим-иҕа Бытәба игәалашәара хаштра ақәымкәа ирыцзауеит
шықәсырацәала аус ицызуази иџызцәа ашәҕәыџцәеи.

Аҕсны ашәҕәыџцәа Рeidгыла